

Mircea Eliade

OCEANOGRAPHIE

Editura „CULTURA POPORULUI”
București, 1934

MIRCEA ELIADE

OCEANOGRAFIE

CU UN DESEN INEDIT DE
MARCEL IANCU

Editura „CULTURA POPORULUI”

București, 1934

Corectură [V1.0]: iulie 2017

MIRCEA ELIADE – desen de Marcel Iancu

O PREFAȚĂ PROPRIU-ZISĂ

Am ezitat multă vreme dacă n-ar fi mai simplu să scriu, în loc de prefață, câteva cuvinte drept motto. De pildă: „Cartea aceasta nu e o carte de gândire, ci una de înțelegere”. Căci într-adevăr așa este. Cei ce vor căuta între copertile ei dialectică, demonstrație sau controversă – vor fi deziluzionați. În timpul când, au fost scrise paginile ce urmează, nu mă interesa gândirea propriu-zisă, ci înțelegerea. Care, după cum se poate constata de către oricine, este cu desăvârșire deosebită de „gândire”. Putem gândi mult și bine, și totuși nu înțelegem nimic. Deosebirea esențială între tinerețe și bătrânețe este că cea dintâi practică gândirea, iar celelalte îi aparține înțelegerea.

Fiind o simplă carte de „înțelegere”, deci de experiență personală și de afirmare – mă temeam să nu fie considerată altfel decât ceea ce este în realitate. Mă temeam, mai ales, să nu fie legată prea mult de mine, ca ins și coautor, în timp ce ea nu este legată de nimic; sau poate numai de întâmplări pe care acum chiar eu le-am uitat. Nicio pagină n-a fost scrisă „reflectând”, nicio concluzie n-a fost trasă prin dialectică. În această carte nu sunt decât constatări, mărturisiri; nu în sens de confesiune dramatică, ci de simplă prezență; mărturisire a ceva ce am văzut sau am înțeles; depoziție. De aceea, deși e legată de întâmplări și stări sufletești cu totul personale – mi se pare a fi tot ce am scris eu mai „impersonal”. Paradoxul acesta aparent se rezolvă simplu pentru cei ce știu că numai trăirea nudă, autentică, poate ajunge „fapt”; adică poate fi depășit, uitat, poate supraviețui dincolo de memorie.

Prefața aceasta pe care o scriu acum, să mărturisesc, mă intimidează. Socotesc că ar fi trebuit să anexez o prefață fiecăreia din cărțile pe care le-am tipărit. Nu pentru justificarea sau explicarea lor (deși nici lucrul acesta nu e de rușine). Ci înainte de toate pentru a mărturisi de ce a fost scrisă fiecare carte, și cum a fost scrisă. Poate că cititorului nu-i spun nimic asemenea prefete, sau le găsesc de-a dreptul abuzive. Și asta mi se pare o ciudată nedreptate, pe care, în cartea de față, sunt hotărât s-o înlătur. Vă mărturisesc că țin cu tot dinadinsul să spun aici tot ce nu am putut spune în prefetele celorlalte cărți ale mele. Dacă sunt puțin intimidat acum, asta se datorește mulțimii de confesiuni, atâta timp suspendate.

Aș vrea să scriu un ghid pentru cititor, deși, continuând a vorbi despre mine. De altfel, demult mă urmărește ispita unui manual de introducere în tehnica și voluptatea cititului. Nu știu dacă am să-l încep vreodată. Ceea ce vreau să scriu acum este foarte simplu: o invitație către cititor de a citi cartea aceasta așa cum a fost ea improvizată. Chesterton spune undeva că atunci când ești grăbit, apuci calea cea mai lungă. Nu știu dacă vorba asta e adevărată întocmai. Dar sunt sigur că atunci când ești grăbit, apuci calea cea mai primejdioasă, cea mai dramatică. De felul meu foarte liniștit, foarte calm – mă cuprinde panica de câte ori trebuie să scriu ceva pentru

public, sau să vorbesc unui anumit public. (Cei care au avut prilejul să mă asculte, știu ce penibil mă bâlbâi și cu câtă greutate îmi păstrez firul gândului). Mi se pare, atunci, că oamenii aceia așteaptă de la mine un adevăr de care au urgentă nevoie, fără de care se sufocă, se pierd, se năruie. Orice îndemn la calm și la prezență de spirit, este inutil. Mi se pare că trebuie să spun repede anumite lucruri, și anumite lucruri grave, eficiente. Și atunci mă grăbesc, sar peste obstacole, fac greșeli de limbă și de logică (dar ce importanță pot avea toate acestea?) numai ca să pot ajunge mai repede la țintă.

Ceea ce este ridicol, este faptul că „ținta” aceasta nu are nimic dramatic în ea. Nu e nici revelație, vai de mine! nici mister, nici profetism. Este pur și simplu o invitație la înțelegere, la luarea de cunoștință de anumite lucruri din jurul nostru sau din inima noastră. Un lucru atât de simplu și de la mîntea omului, încât, probabil, dacă nu m-aș grăbi nici nu l-aș mai spune. Și totuși sentimentul de panică stăruie de câte ori sunt chemat să scriu sau să vorbesc ceva. Stăruie impresia că e vorba de niște lucruri esențiale și urgente, de niște socoteli care trebuiesc făcute cât mai e timp.

Cât mai e timp?! Dar timp avem, slavă Domnului, destul, ați spune Dumneavoastră. Eu cred altfel. Cred că suntem blestemați să ne consumăm inutil timpul, și că dacă nu ne „pierdem” niciodată timpul nu înseamnă că îl avem, că îl stăpânim, îl fecundăm. Lucrurile acestea le-am mai scris o dată în cartea de față, și n-are sens să le repet aci.

Dar, fie că îmi dați dreptate sau nu-mi dați, eu așa am simțit și așa am scris. Grăbit, deci; dramatic. Și ca să citiți cu oarecare participare cartea, trebuie să n-o citiți grăbit nici pasionat. Un text compus încet, cu grijă, în perfect control – poate fi citit cât de repede. Gândirea care îl susține e limpede, riguroasă, rectilinie. Ce nu prindeți la cea dintâi fugă a ochilor, poate fi reconstituit aproape automat, poate fi ghicit fără niciun efort.

Cu totul altul e cazul unui text scris în grabă, care vrea să spună anumite lucruri repede și dramatic. Dacă vă grăbiți și Dumneavoastră, citindu-l, nu mai are niciun sens. Pentru că nu interesează finalul, „concluziile” (ca la un text compus pe îndelete), ci alunecările pe de lături, scăpările din condei, parantezele, ezitățile. Sunt lacune care trebuiesc completate cu imaginația Dumneavoastră. Sunt fraze care par paradoxale din pricină că autorul n-a avut timp să le limpezească, și nu s-a îndurat să le șteargă din manuscris și să le exprime altfel. Sunt obstacole pe care el le-a ignorat, cu sau fără voia lui. (Dar nu vă lăsați păcăliți de asemenea obstacole. De multe ori sunt numai aparente. Și dacă autorul nu le-a menționat, nu înseamnă întotdeauna că le-a evitat, ci că gândind mai adânc, s-a convins că ele nu rezistă – și a trecut mai departe).

Totul, într-o carte improvizată, febrilă, dramatică – vă invită la control. Dar să ne înțelegem; nu e vorba de un „spirit, critic” permanent treaz – ci de o luciditate simpatetică. „Spiritul critic” nu are ce căuta aici.

Ar avea o victorie prea facilă. Nu e vorba de a „prinde” pe autor cu felurite insuficiențe, contradicții și chiar incoerențe. Vă rog să mă credeți că sunt tot atât de inteligent ca oricare dintre Dumneavoastră, și că îmi dau și eu seama de toate lipsurile și abuzurile de încredere din această carte. Le-am păstrat, totuși. Fie pentru că de când le-am scris mi-am modificat atât de mult părerile (sau, mai precis, am ales alte puncte de vedere) încât erorile de acum câțiva ani nu mai mă interesează, nemaifiind ale mele; – fie pentru că erorile acestea sunt prezentate într-un sistem de paranteze și divagații care rămân interesante în sine, oricare ar fi concluziile la care conduc.

Deci, păstrați-vă controlul și garda contra ispitelor dramatice – dar renunțați la jocul de a mă prinde cu mâta în sac. Între noi fie zis, ce importanță pot avea toate „greșelile” mele sau ale altora? Greșelile unui om sunt grave numai atunci când înapoia lor nu se ascunde decât mediocritate, suficiență sau onestitate profesională. Dacă un autor de manuale filosofice face erori de logică sau de istorie – atunci e grav. Dacă un economist, sau un istoric, sau un critic, practică greșeli – cu sau fără voia lor – este chiar extrem de grav. Dar ce contează greșelile, contradicțiile, incoerențele – într-o carte ca cea de față? Eu nu fac nici istorie, nici critică, nici filosofie. Ceva mai mult; chiar dacă aș face filosofie sau istorie, și s-ar întâmpla să încerc în asemenea scrieri valorificări noi sau puncte de vedere inedite – chiar și atunci „greșelile n-ar avea nicio importanță. (Firește, dacă aș propune ceva efectiv, nou, important). Profesorul meu de persană, Lucian Bogdanof, își începea cursul arătându-ne, în prima pagină din „Grundriss der neu persischen Etymologie” a lui Horn greșeli atât de grave încât, spunea el, vom pierde examenul. Dar adăuga: „Aș dori ca după douăzeci și cinci de ani de studii, să puteți asimila numai jumătate din substanța acestei cărți geniale”. Iar în filosofie, nu se întâmplă același lucru? Toate sistemele care au fecundat într-adevăr timpul și au făcut un pas mai departe în cunoașterea filosofică – nu sunt pline de asemenea „greșeli”? Perfecte sunt numai comentariile, numai rezumatele și monografiile.

Iată, deci, de ce nu mi-e teamă de greșelile pe care am fost nevoit a le face și, nădăjduiesc, voi continua să le fac atât timp cât voi rămâne om viu. Și asta, nu pentru că socotesc că am „creat” cine știe ce „sistem” de gândire cu care m-aș putea mândri – ci pur și simplu pentru că în cartea de față altele sunt criteriile prin care trebuie judecată. Dar, în primul rând, trebuie să mă credeți pe cuvânt. Eu bănuiesc cât e de greu lucrul acesta, și de aceea nu m-am îndurat să las și cartea de față fără o introducere prealabilă. E greu, pentru că oricine se poate prezenta în fața Dumneavoastră cu aceeași tehnică dramatică, refuzând să se justifice prin argumente. Sinceritatea și autenticitatea pot fi, chiar ele, perfect mimate. Eu am încercat de câteva ori, și am obținut efecte impresionante. Totuși, vă rog să mă credeți pe cuvânt. Vă ajut chiar eu să-mi acordați această

încredere.

În primul rând, multe, foarte multe, din paginile de față – nu-mi mai aparțin. Aș refuza să le scriu astăzi. Am învățat sau am uitat multe lucruri de când le-am scris. Le republic astăzi tocmai pentru că cred în puritatea izvorului care le-a hrănit, pentru că știu cum au fost scrise: dintr-o sufocantă nevoie de a spune un lucru urgent și capital – pe care n-am apucat, totuși, a-l spune niciodată până la capăt.

În al doilea rând, trebuie să vă mărturisesc că, în fundul fundului sufletului meu, sunt puțin altfel decât apar în cartea asta sau în celelalte cărți. Sunt un om foarte corect cu textele altora, muncind câte cinci ani pentru a scrie un mic tratat științific. Mă grăbesc grozav în tot ceea ce privește gândurile sau sentimentele mele scrise. Dar am infinite scrupule față de ceea ce presupune tehnică, erudiție, gândire. În cartea aceasta și tehnica și erudiția și gândirea sunt disprețuite, dintr-un anumit punct de vedere, al creației, al istoriei care se face. Dar, ca și ornamentele, ele pot fi disprețuite, numai după ce le ai din belșug.

Dacă îmi acordați, deci, oarecare încredere, dacă citiți paginile ce urmează cu o luciditate simpatetică – fără a uza de o critică sau de o gramatică ce n-are ce căuta aici – veți întâlni o serie de divagații care v-ar putea interesa. Ceea ce e cumplit în rezultatele unui scris dramatic este faptul că ele apar, în cele din urmă, divagații. Toate apocalipsele apar astfel, și toate fraudele literare. Când vrei să spui repede un lucru esențial, nu numai că îl spui dramatic, dar îl spui oarecum ridicol. În ceea ce mă privește, lucrul acesta nu mă înspăimântă. Divagații ridicole apar toate lucrurile centrale, esențiale, ireversibile ale existenței noastre. O declarație de dragoste, este o divagație plină de ridicol pentru o a treia persoană. O agonie exprimată prin cuvinte, este iarăși o divagație ridicolă. Și câte altele nu sunt? Foamea, beția, caritatea, bucuria – cunoașteți alte bălbâieli mai ridicole decât expresia acestor experiențe decisive și esențiale unui om adevărat?

Așadar, nu de divagație mi-e mie teamă. Cum spuneam undeva, chiar în această carte, cred că o adevărată divagație coincide cu însuși gestul vieții: curgerea, creșterea, nesimțita prefacere organică. Mi-e teamă numai că, din cauza aspectului alert și familiar al acestor divagații, cititorul să nu se lase târât și să treacă peste sensurile noi în care sunt întrebuințate, în cartea de față, o serie de cuvinte uzuale. Atrag atenția asupra acestui lucru fără nicio urmă de orgoliu sau de îngâmfare literară. E vorba aici de cu totul altceva. Un text dramatic, o divagație pură, fascinată de ținta pe care vrea s-o facă accesibilă, s-o precizeze – neglijează în procesul său de expresie preciziunea semantică. Când vrei să arăți cu tot dinadinsul un lucru pe care tu îl vezi precis înaintea ta, a cărui precizie în contururi te obsedează – te exprimi la întâmplare. Alegi cele dintâi cuvinte care îți cad sub condei. Prezența ideii pe care vrei s-o faci clară e prea tulburătoare pentru vocabularul tău. De aceea, o sumă de cuvinte (aventură, experiență,

timp, fapt, gândire, întâmplare, etc.) capătă aici sensuri noi. Puțină atenție și foarte puțină bunăvoință ajung ca ele să poată fi suficient luminate prin context.

Caracterul de divagație și de improvizație al acestor pagini nu e deloc respectat de titlul acestui volum: Oceanografie. O analiză oceanografică presupune o tehnică bine controlată, o mare răbdare și, mai ales, o putere de analiză precisă de care n-am dat deloc dovadă în acest volum. Totuși, titlul „Oceanografie” își are un anumit sens. Pe care îl prețuiesc și acum; și pentru luminarea căruia îmi îngădui să reproduc aici un articol tipărit mai demult sub același nume.

„Nu am deloc impresia că zonele cele mai puțin luminate într-un suflet contemporan sunt așa numitele activități subconștiente și inconștiente. Cred, dimpotrivă, că obscuritățile cele mai impermeabile și mai primejdioase se găsesc în gesturile și intențiile socotite de toată lumea clare, evidente, simple și etern valabile. Întrebați în jurul vostru despre cele mai imediate și mai decisive fapte, și veți vedea cât de neclare, de inerte sau de complicate zac ele în sensibilitatea și inteligența oamenilor. Un om vă poate spune foarte mult despre memoria lui, despre visele și superstițiile lui, despre îndoielile, nostalgiile, regretele lui – dar va fi incapabil să lege două fraze coerente asupra unui lucru socotit neesențial sau de la sine înțeles, bunăoară, de ce face cutare lucru, de ce vorbește, de ce pornește în fiecare dimineață la muncă; sau, de unde are siguranța că un lucru este bun și altul rău, că un lucru trebuie făcut și altul evitat sau ascuns, ș.a.m.d.

Mi se par mult mai obscure și mai complicate aceste „simple” fapte pe care fiecare dintre noi le repetăm o viață întreagă, fără să ne întrebăm încă asupra validității sau eficacității lor, convinși fiind că ele trebuie să fie și să rămână așa. Superstițiile nu trebuiesc căutate numai în ceea ce ni se pare nouă obscur; superstițioase sunt însăși actele de bază ale vieții noastre sufletești. Participă adică la un automatism în care nu încercăm niciodată să intervenim; le facem din teamă sau din obișnuință, credem în realitatea lor fără să o cercetăm, nu încercăm nici să le depășim nici să le modificăm; într-un cuvânt suntem trăiți de viață, nu trăim noi viața; și superstiția perfectă este tocmai completa abdicare la orice autonomie, la orice arbitraj, la orice libertate. Suntem automați când ajungem superstițioși. Și nicăieri nu întâlnești mai multe superstiții decât în conștiința unui modern, cât ar fi el de educat și de experimentat în științele secolului.

Greșim când socotim popoarele „primitive” sau celelalte rase, superstițioase. Superstițiile lor sunt numai eșuări în fața unei intuiții precise a lumii. Sunt înțelegeri eronate sau imperfecte, fragmente dintr-o viziune globală, dintr-un Weltanschauung – dar sunt vii, sunt cadrele organice unei experiențe perpetue, au o structură.

Adevărații superstițioși sunt modernii, civilizații – nu „sălbatici”. Pentru că în conștiința lor activează o serie de automatisme, asupra cărora nu se întreabă nimeni, și pe care le suportă toți până la moarte. Mai cu seamă

defunctul pozitivism a fost fertil în sisteme de superstiții, pe care elita și, după ea, publicul le-au îmbrățișat cu o incoerență și o siguranță înmărmuritoare. După atâtea generații impotente, incapabile să gândească pe realități, ci gândind întotdeauna automat, superstițios – mi se pare că însăși inteligența s-a alterat. Într-un anumit sens se poate vorbi despre crepusculul inteligenței în civilizația noastră.

Validitatea inteligenței nu constă numai în perfecta ei funcționare – ci mai ales în aplicarea ei la obiectul necesar. O inteligență poate funcționa perfect chiar asupra unui alt obiect decât cel cerut de actul gândirii. De aceea avem atâtea oameni deștepți printre noi; pentru că intrăm într-o nouă scolastică, în sensul peiorativ al cuvântului. Gândim perfect, gândim magnific – dar nu pe obiectele „bune”, nu pe cele cerute. Sunt o infinitate de asemenea „obiecte” care scapă unui modern (din motive pe care nu avem a le cerceta aici, deși istoria lor este fascinantă și edificatoare); de pildă, incomprehensibilitatea simbolului în timpul nostru. Cei mai abili gânditori contemporani sunt incapabili să înțeleagă direct un simbolism organic, cum ar fi acela [al] unei culturi străine (fie asiatice, fie amerindiene) sau al unui hermetism european dinaintea iluminismului. Ei au nevoiea unei chei, unui instrument cu care să deschidă automat acel sistem simbolic. Ceva mai mult; sunt incapabili să gândească simbolic, pentru că au superstițioasa teamă de superstiție, și aceasta îi paralizează. Ori, simbolul mi se pare un obiect esențial inteligenței; cred că judecățile simbolice, ca și intuițiile simbolice, nu pot lipsi dintr-o inteligență care se vrea validă și completă. Simbolul este indispensabil unei viziuni libere și personale asupra existenței – și lacuna aceasta în gândirea oricărui modern îmi dă mult de bănuț.

Dar nu e numai atât. Luați problema ontologică sau antropologică, și vedeți cât de fără sens a ajuns ea în mintea contemporanilor, chiar a profesorilor de filosofie. A înțelege sensul existenței este, astăzi, pentru un modern, un lucru extrem de rar. A înțelege omul sau destinul este și mai rar. Toate acestea te fac să te întrebi dacă nu oare inteligența a funcționat prea multă vreme în gol, pe obiecte străine sau pe mai puține obiecte decât era absolut indispensabil. Majoritatea oamenilor pe care i-am întâlnit se fereau să accepte toate întrebările care li se puneau. Superstiția cea mai primejdioasă este aceea de a ignora anumite întrebări fundamentale, sau a le rezolva automat, printr-o simplă formulă care, la o analiză mai adâncă, se dovedește a fi fără sens.

Un exercițiu reconfortant și tare este găsirea acestor lipse de sens în însăși viața cea de toate zilele a modernilor. De aceea spuneam la început că zonele cele mai puțin luminate se întâlnesc în însăși presupusa lor lumină, în gesturile și intelectia lor de toate zilele. S-a vorbit de mecanizare, și această formulă a circulat cu succes de la război încoace. Dar nu înțeleg ce au de-a face mașinile cu oamenii. E vorba aici de o abdicare din umanitate, care conduce la brută sau la diavol, niciodată la

mașină. Este absurd să crezi că o mecanizare completă transformă omul în mașină. Nu; îl transformă în bestie. Mașina are o, hai să-i spunem, „psihologie” foarte simplă; e blândă, e transparentă în dorințele și puțințele ei, e, mai ales, icoana unei ordini interioare și unui simț al ierarhiei foarte impresionant. Nu trebuie să ne fie teamă de mașini, și să ne ferim de comerțul lor. Acum, când „umanitățile” sunt atât de puțin frecventate, spectacolul mașinilor este o propagandă admirabilă pentru ordine, pentru ierarhie, pentru stil. Are și tehnica un anumit clasicism pe care îl putem potența și promova. Primejdia vine din bestie sau din demon, din libertatea rău înțeleasă, din libertinaj. Și aceasta nu e provocată de mașinism, ci din lipsa de sens a unui uluitor număr de acte esențiale în viața oricărui modern.

Sunt în jurul nostru oameni care înțeleg foarte multe lucruri dar niciodată nu s-au întrebat: de ce trăiesc? de ce acceptă criteriile etice ale întregii societăți? de ce fuge de sinceritate? de ce suportă zi după zi o existență care ar putea fi altfel? Și totuși asemenea întrebări nu aparțin acelei clase de ghicitori, denumite „problematici” – și, care pot fi trecute cu vederea fără multă pagubă – ci ar trebui să crească din însăși roilul conștiinței, ar trebui să doară cumplit ceas după ceas atât timp cât rămân nedezlegate. Au ceva urgent și decisiv în formularea lor. Totuși, deși se presupun înapoia oricărui fapt „clar” și „simplu” al vieții noastre de toate zilele – ele rămân mereu uitate, mereu nedezlegate; iar oamenii cred că le-au rezolvat demult, atunci când s-au convins, de pildă, că pământul e rotund, că nu există Dumnezeu, că omul se trage din primat, etc.

O foarte surprinzătoare și bogată recoltă așteaptă pe un cercetător al acestei oceanografii a sufletului contemporan. Îndemnați nu știu de ce elan exagerat, ne repezim toți de-a dreptul în adâncuri, în zonele plămadelor moștenite și ale „refulărilor”, pentru a descifra ceva mai mult din viața sufletească. Nu e nevoie să coborâm atât de mult. Enigmele cele mari le aflăm la suprafață, în plină lumină și în plină simplitate.”

Încercarea aceasta de a privi viața de toate zilele a sufletului, de a dezlega iarăși, cu seriozitate, problemele simple – pe care nu le mai ia nimeni în seamă pentru că sunt prea mari sau prea simple - o numesc „oceanografie”. Căci ceea ce mă tulbură mai mult la contemporanii mei (și adesea, la mine însumi) este această stranie uitare a sensului prim al existenței, această dezinteresare față de cele mai urgente nevoi ale inteligenței noastre. Sunt oameni care știu tot despre etică, și nu s-au întrebat niciodată ce înseamnă o adevărată prietenie. Sunt alții care se laudă cu lucruri făcute și probleme dezlegate – în timp ce simpla lor prezență este o adevărată minune. Toate cuvintele din vocabularul nostru cel mai uzual ascund miracole. Ți se cere numai să-ți dai seama de ele. O bună parte din paginile primei părți a cărții de față au fost scrise pentru a face pe câțiva oameni să privească asemenea miracole.

Fără îndoială, nu pot spune că tot ce am scris atunci accept întru totul

și astăzi. Dar mi se pare că lucrurile astea n-au nicio legătură cu mine, cu ceea ce gândesc eu astăzi. Poate că mie îmi trece astăzi prin cap să construiesc un întreg „sistem”; și aș fi nevoit atunci să sacrific o sumă de lucruri, silindu-le să se așeze unul lângă altul corect și armonic. Ambiția aceasta a mea n-are nimic a face cu cititorul, cu gusturile și nevoile lui. Completarea gândirii unui om îl privește pe el însuși și numai pe el. Experiențele și etapele lui, dacă sunt într-adevăr fapte, în sensul dat la începutul acestei prefete, prețuiesc întotdeauna prin ce exprimă ele, autentic și substanțial.

Vreau să atrag atenția și asupra unui alt grup de pagini, culegerea de fragmente de la urma volumului. Nu vă lăsați înșelați de aspectul lor concentrat, laconic și oarecum sentențios. Nu sunt transcrise din caietul unui filosof, ci din jurnalul unui om tânăr. Sunt scurte pentru că le-am scris îndelete. Sunt schematice pentru că le-am scris întâi pentru mine însumi, pentru lămurirea mea. Îmi propuneam întotdeauna să revin asupra lor, să le coordonez și să le prezint într-un tot organic. N-am făcut-o până acum, din nenumărate și felurite cauze. Dar nu mă îndoiesc că, și așa cum sunt prezentate, pot interesa, pentru partea lor de experiență și observație personală, sau pentru virtuțile lor de controversă.

Acum, când mă aflu în fața unui teanc de foi albe, găsesc atât de multe de spus încât, pe nesimțite, m-aș antrena peste limitele îngăduite unei prefete. Poate că unele din ele le-am scris deja în carte. Lucrurile pe care le spui des și sincer, le uiți repede. Aș fi fericit dacă aș ști că găsiți continuarea în cea dintâi pagină care vă așteaptă, tipărită demult, alături.

MIRCEA ELIADE

Octombrie 1934

INVITAȚIE LA RIDICOL

Mi se pare că ridicolul este elementul dinamic, creator și nou în orice conștiință care se voiește vie și experimentează, e viu. Nu mi-aduc aminte de vreo schimbare la față a omenirii, de vreun salt voinicesc în înțelegere, de vreo fecundă descoperire pasională – care să nu fi apărut contemporanilor, ridicolă. Dar aceasta încă nu dovedește prea mult; căci orișice depășește prezentul și limita înțelegerii, pare ridicol. Este însă un alt aspect al ridicolului care mă interesează: este *disponibilitatea*, veșnica viață, veșnica posibilitate de rodire – a unui fapt, sau gând, sau atitudini ridicole. Ai întotdeauna de învățat de la ridicol; îl poți asimila sau interpreta cum vrei, ești liber să iei ce-ți place și să faci cu el ce-ți trece prin cap. Nu se petrece același lucru cu ceea ce e just, rațional, justificat, verificat, premiat. Adevărurile sau atitudinile acestea nu mai interesează viața care se pregătește să apară. Ele țin lumea pe loc. Nimeni nu le contestă și nimeni nu se îndoiește de veracitatea lor. Sunt moarte. Victoria lor le-a fost piatra de mormânt. Sunt nume pentru familii, instituții și pedagogie.

Citiți o carte bună, una din acele cărți perfect scrise, perfect construite, remarcată de critici, aprobată de public, încoronată de premii. O carte bună – adică o carte moartă. E atât de bună încât nu zguduie nimic din marasmul și mediocritatea noastră; dimpotrivă, se integrează perfect în toate măruntele noastre idealuri, micile noastre drame, micile noastre vicii, micile noastre nostalgii. Atât. Peste zece sau o sută de ani – nu o va mai citi nimeni.

Tot ceea ce nu e ridicol – e caduc. Dacă ar trebui să dau o definiție a efemerului, aș spune că efemer este orice lucru „perfect”, orice gând bine exprimat și bine delimitat, orice participă la rațional și la justificat. Mediocritatea se confundă de cele mai multe ori cu „perfectul” și „definitivul”.

Volumele de filosofie ale unui profesor de provincie franceză sunt mult mai coerente, mai raționale, mai frumos scrise, mai serioase decât cutare pamflet din secolul XIX, care a fecundat zeci de gândiri și a fost mai târziu comentat în zeci de cărți. A evita ridicolul înseamnă a refuza singura șansă de nemurire. Singurul contact direct cu eternitatea. O carte care nu e ridicolă, un gând care e aplaudat de toți de la început, a renunțat prin însăși faptul succesului la orice potențialitate, la orice virtute de a putea fi reluată și continuată.

Mi se pare că o bună definiție a ridicolului ar fi următoarea: ceea ce poate fi reluat și adâncit de altul. Nu vorbesc de ridicolul mecanic, de ridicolul unui om alergând după o pălărie de paie sau de ridicolul unei fete care vrea să apară drept femeie fatală. Acesta e un ridicol de superficialitate, un ridicol social, creat de reflexe și de inhibiții – și el e

nefecund spiritualicește, ca orice act reflex.

Dar gândiți-vă la ridicolul lui Iisus, care afirma sus și tare că El e fiul lui Dumnezeu; la ridicolul unui Don Quijote, care agoniza pentru că oamenii de lângă el (oameni cu bun simț, oameni raționali, oameni cu frica ridicolului, oameni morți) refuzau să vadă într-o față slută pe Dulcineea lui; sau la ridicolul lui Gandhi, care opune diplomației și artileriei britanice – non-violența, viața interioară și forța contemplației. Aminti-vă ce izvoare de viață, câți sâmburi și cât miez n-au găsit și nu vor mai găsi oamenii – mii de ani după ce urmele creatorilor „perfecti” vor pieri – în viața și gândirea acestor oameni cu desăvârșire ridicoli.

Orice act care nu e ridicol – într-o măsură mai mică sau mai mare – e un act mort. Aceasta se verifică chiar în cea mai cotidiană și mai banală viață socială. Când îți bei ceaiul într-un salon și pui liniștit ceașca la loc – ai împlinit un act perfect, un act mort, căci nu are consecințe nici în conștiința ta, nici în conștiința celorlalți. Dar ia scapă ceașca jos, și varsă ceaiul în poala unei domnișoare care vorbește franțuzește, și scuză-te bâlbâindu-te, și încearcă să repari gafa ștergând parchetul cu batista de mătase. Fii o clipă ridicol, pur și simplu ridicol. Actul acesta devine deodată încărcat de nenumărate posibilități. Suferi – și poți înțelege în acele clipe de panică și sfială cât de inutilă e viața ta, cât de goale sunt viețile celorlalți, ce maimuță grotescă ești tu, bine îmbrăcat și perfect stilat, într-o încăpere unde se pierde timpul și unde oamenii se adună mânați de spaima singurătății și de atracția vacuității lor. O întreagă filosofie dintr-o ceașcă de ceai spartă la întâmplare. Și încă n-ai fost ridicol decât într-o mică măsură. Dar ia apucă-te și spune-le în față ceea ce crezi tu despre ceaiul lor (ceea ce crede, de altfel, toată lumea care gândește), spune-le răspicat că își pierde vremea, că se păcălesc unul pe altul, că trăiesc o viață artificială, factice, inutilă. Spune tot și spune-le cu pasiune. Atunci vei fi tu adevărat ridicol, atunci lumea va râde de tine, atunci vei înțelege că nu-ți poți trăi viața ta fără a fi ridicol.

Căci la aceasta se rezumă ridicolul: la trăirea vieții tale proprii, nude, imediate – refuzându-te superstițiilor, convențiilor și dogmelor. Cu cât suntem mai personali, mai identificați cu intențiile noastre, cu cât fapta noastră coincide mai perfect cu gândul nostru – cu atât suntem mai ridicoli.

Ridicolul e o valoare lansată de oameni contra sincerității. Nu există act, uman, sincer – care să nu fie ridicol. Și ceea ce e cu adevărat înălțător în dragoste este însuși faptul că a izbutit să suprimе ridicolul între două ființe, să suprimе cenzura aceasta aplicată reflex sincerității lor. Dragostea nu este ridicolă decât pentru o a treia persoană. Celelalte mari sincerități sunt ridicole chiar pentru persoana a doua.

De aceea mi se pare că acele cărți și acei autori care au fost cândva ridicoli – din cauza sincerității lor nude și totale – posedă nesfârșite virtualități, se pot relua și se pot adânci de fiecare dintre noi.

Cu cărțile ridicole se petrece un lucru ciudat: ele nu frapează, ca un fapt social ridicol, pentru că le citim în singurătate – și valorile singurătății nu sunt aceleași ca valorile colectivității. Suntem mai sinceri atunci, pentru că suntem mai singuri – și nu ne-am ferecat sensibilitatea și inteligența cu bun simț și cu logică. De ce irită un paradox ascultat în public și, dimpotrivă, încântă un paradox citit în singurătate? De ce lăcrimăm emoționați citind o confesiune – și ne închircim jenați când o auzim citită în public? Poate tocmai pentru faptul că apare aici *ridicolul*, acea cenzură contra sincerității, creată de societate pentru a stăvili excesele de individualism.

Mă uit în jurul meu și, sincer vorbind nu găsesc nimic de învățat decât de la oameni și de la autori ridicoli. Ei singuri sunt sinceri, ei singuri mi se dezvăluie fără reticență. Ei singuri sunt vii. Va veni un timp când vor muri și ei, când vor fi și ei distribuiți rațional în sisteme, când vor fi *acceptați* și ei, premiați și ei. Nu vreau să mă gândesc la cazuri prea ilustre; îmi amintesc numai de acel om cu desăvârșire ridicol, singurul autor pe care n-aș avea curajul să-l citesc în public, de Sören Kierkegaard – căruia astăzi i se închină volume de critică, e tradus, comentat, înțeles și ucis. Într-un anumit sens e mort – și totuși câte izvoare de viață și de gândire nu se găsesc și astăzi în nebunul din Copenhaga? Căci poate fi oricând reluat și continuat.

Ridicolul singur merită să fie imitat. Căci numai imitând ridicolul imităm viața; deoarece acolo se ascunde sinceritate ei deplină, iar nu ideile și convențiile ei – care sunt aspecte de ale morții. Și moarte, slavă Domnului, găsim destulă și în noi.

DESPRE DESTINUL ÎNȚELEGERII

Adesea m-am gândit, cu oarecare tristețe, la destinul marilor înțelegeri și marilor suferințe; care se experimentează nu în împrejurări grandioase – așa cum ar fi fost de așteptat – ci de cele mai multe ori în împrejurări amorfe, în ceasuri monotone, liniștite, mediocre. Câteodată asști la scene de-a dreptul tragice și te întorci în tine tot atât de opac ca și mai înainte. Nu ești străbătut de nimic esențial (reții anecdotică sau estetică: sângele pe care l-ai văzut curgând, gesturile, vorbele, un amănunt fără importanță, un om care se află acolo din întâmplare). Sau aștepti de ani să întâlnești un om scump ție, unul ale cărui cărți te-au călăuzit în viață, a cărui gândire te-a nutrit și te-a ajutat mai mult decât toată lumea din jur, nume căruia i-ai dat și afecțiunea și timpul tău. Iar când îl întâlnești, te surprinzi inert și somnoros, îți descoperi gândirea preocupată de amănunte ridicole (câte camere o fi având? ce carte o fi aceea de pe birou? ce-am să spun prietenilor când voi pleca de aici? etc.) și îl asculți cu greu, te întrebi de ce nu te bucură prezența lui, te superi ghicindu-te cât ești de neutru, de leneș, de adormit.

S-ar spune că întreaga ta viață se refuză șocului acesta revelator (care poate fi o mare durere sau o mare bucurie), că toate instinctele tale se opun experienței ce tinde să-ți depășească bietul tău ins limitat și inert. Și atunci, când împrejurarea se ivește, când moartea îți întinde mâna (căci cineva din tine trebuie să moară, în fiecare din aceste revelații) – devii mineral, devii apă, devii orice, numai om nu, căci omul s-ar dăruia complet, și cine știe dacă s-ar mai regăsi pe sine, *aceiași*, după ce experiența s-a consumat.

Numai astfel îmi explic de ce ațâți oameni care au făcut războiul, care au văzut și auzit atâtea grozăvii, atâtea scene care i-ar fi putut ridica din mocirla cea de toate zilele – s-au reîntors *aceiași*. Puțin mai dezaxați, puțin mai sceptici, mai nevrotici – dar, omeneste vorbind, *aceiași*.

Ei n-au experimentat nimic din tot tragicul și omenescul în care au trăit atâția ani; „i-a întărit Dumnezeu”, adică i-a mineralizat instinctele, i-a adormit spaima lor animală de suferință. Un copil care a văzut un rănit murind pe stradă în ger – a înțeles poate mai mult din tragicul războiului de cât un om matur care a luptat pe trei fronturi. După cum iarăși sunt sigur că un adolescent experimentează mai eficace o călătorie în Orient, privind-o la cinematograf – decât un reporter umblând peste țări și mări; căci acesta din urmă se zidește pe dinlăuntru cu nevăzute platoșe împotriva oricărui șoc, oricărei experiențe care l-ar putea scoate din el, oricărei experiențe care i-ar putea descoperi și lui gustul de cenușă al absolutului.

E ciudat acest dualism în veșnică luptă, născut în om, în toți

oamenii: pe deoparte setea de [a] ieși din el, de a trece dincolo, de a iubi uitându-se pe sine – și pe de altă parte, rezistența de mineral împotriva oricărei experiențe care l-ar putea zgudui, l-ar anula trecându-l dincolo. Câți dintre noi nu așteptăm o viață întreagă un eveniment, un om, o cunoaștere – prin care întrevădem o spargere a cercului de fier ce ne ține zidiți în noi și numai în noi, prin care ghicim o viață nouă, o bucurie adevărată – iar când acea întâmplare sau acel om se ivește, ne închircim cu toate puterile instinctului nostru, ne refuzăm, ne neutralizăm, ne reîntoarcem la mineral.

Spun oamenii că au căutat viața întreagă „femeia ideală”, și n-au găsit-o. Absurd. O puteau găsi în oricare femeie, dar pentru aceasta le trebuia iubirea aceea adevărată, care să rupă cercul insului lor, să înfrângă instinctul de conservare care îi zidea în fața dragostei, să anuleze acel abstract dor de „femeie ideală”, creat numai pentru confortul lor, pentru odihna lor melancolică și amuzantă; căci e foarte confortabil să „cauți” veșnic, mai greu e să găsești și să nutrești ca un perfect amant ghimpele acela de iubire.

Și acum, ca să ne reîntoarcem de unde am plecat: marile înțelegeri și marile suferințe se experimentează în împrejurări monotone. Aș vrea să întâlnesc pe acel om care a înțeles experimental caducitatea și evanescența lumii noastre pământești, contemplând Vezuviul. Nu, domnilor, se minte în fața Vezuviului, ca și în fața piramidelor, sau a fiordurilor, sau a oceanului. Oamenii nu văd nimic din tot ce e solemn și senin în aceste fenomene, nu văd nici moartea, nici florile; văd vapoare, gesturi și recitări de versuri.

De aceea oamenii cu bun simț evită împrejurările care îi depășesc; nu pentru că li se par ridicole (trebuie să te cheme Anatole France, ca să ți se pară ridicolă solemnitatea sfințirii unui steag, de pildă) – ci pentru că își dau seama că vor reacționa penibil, vor fi mici, mineralizați, narcotizați. Cred că asemenea oameni cu bun simț, dacă s-ar afla cu desăvârșire singuri în fața unui mare spectacol, și dacă ar putea fi sinceri față de ei înșiși, chiar numai pentru câteva clipe, ar reflecta cam în acest fel: „Ce neputincios sunt *să simt* tot ce am acum în față! Ce canalie ascund în mine, dacă sunt capabil, uneori, să-mi bat joc de asemenea lucruri. Ce mic sunt – și ce mincinos!”

Din fericire pentru noi, nu ni s-a evitat pe acest pământ experiența marilor dureri și a marilor bucurii și nu ni s-a ascuns înțelegerea lor. Numai că ea se actualizează, devine vie și prezentă, în împrejurări fără însemnătate, în acele ceasuri și întâmplări, când spiritul și instinctele nu se zidesc pe dinăuntru, căci nimic nu le amenință, pare-se, confortabilul lor somn de siguranță vegetală.

Ai văzut atâtea morți, și ai rămas același. Iar răsfoind pachete cu hârtii vechi, dai peste scrisoarea unui prieten mort demult, și vezi scrisul lui îngălbenit și rămâi deodată mut, cu ochii în nevăzut,

gândind. Nu e sentimentul acela detestabil al „trecutului”, romanța aceea dezgustătoare de „primăveri moarte”, de evenimente și oameni care nu se vor mai repeta; – dacă aș bănuî asemenea melancolii femeiești în sufletul meu, aș pune pachetul cu hârtii pe foc, și aș ieși să mă plimb pe bulevarde. Căci sentimentele acestea în legătură cu „trecutul” n-au nimic viril în ele, nimic ce privește moartea ca atare – ci ele se leagă de cadavre, de forme depășite, de întâmplări epuizate. Se confundă prea des moartea cu cadavrul. Acesta din urmă nu mă poate interesa; e o formă înghețată, mișcare oprită pe loc. Orice facem și gândim în timp, sunt cadavre (o carte, un gest, o acțiune, o iubire) – și ele trebuiesc neconținut depășite, aerul trebuie mereu primenit, dacă nu voim să ajungem noi înșine cadavre, mumii, acte moarte, dogme.

De cealaltă moarte vorbesc eu, de trecerea totală și „vie” în neant; și pe aceasta ne-o relevă, cum am spus, nu morțile tragice și scumpe la care ne e dat să asistăm – ci întâmplări banale, de fiecare ceas. Ca și marile bucurii, de altfel, pe care le experimentăm față de evenimentele ridicole – în timp ce în fața adevăratelor evenimente maxime, rămânem neutri, scoici sparte.

Nimic nu e bine corelat în lumea aceasta, nimic nu e armonizat. Gândiți-vă cât timp pierdeți cu oameni care nu vă înțeleg, câtă afecțiune risipiți pentru oameni care nu simt – iar pentru acei foarte puțini, care vă sunt adevărați frați, nu găsiți decât câteva minute, câteva zâmbete, câteva vorbe goale. Tot ce e mai bun din noi, îl dăm oamenilor, care n-au ce face cu darurile noastre. Te întâlnești cu un oarecare, și lui îi sacrifici timpul tău și îi deschizi sufletul; iar prietenului nu-i dai nimic, sau îi dai resturi. De ce o fi așa? Cunosce câțiva oameni mari din acest veac înconjurați de lichele, de tipi oarecare, de vacuități. Aproape că am fost gelos pe acești fericiți care pot avea în fiecare zi ceea ce alții, poate mai buni decât ei, nu pot avea decât un ceas în toată viața.

Dar așa se întâmplă cu fiecare dintre noi, de ce să ne ascundem? Preferăm să „căutăm”, pierzându-ne timpul, decât să ținem în brațe ceea ce am înțeles demult că e vrednic de noi.

DESPRE ADEVĂRURILE GĂSITE LA ÎNTÂMPLARE

Un prieten de al meu îmi tot spune că adevărul e tragic. El vrea să înțeleagă experiența pasiunii adevărului, drama revelației, agonia. Îmi plac și mie asemenea adevăruri rupte din sânge, smulse din viscere. Au ceva prometeic în apariția lor terifiantă, ceva luciferic și înmărmuritor. Numai că le-aș spune mai degrabă adevăruri catastrofice, decât adevăruri tragice. Înțeleg din ce în ce mai mult, prin tragedie, o experiență fără izbucniri și fără proporții; o experiență ce se condensează vertiginos către hotarele înțelegerii statice, contemplative; o experiență fără agonie, viscere și fără sânge.

Viziunea catastrofică a vieții e alimentată de adevăruri apocaliptice, care vor împietri și vor ucide prin pogorârea lor; viziunea catastrofică e carnală (sânge, viscere, viață organică, etc.), e mai de grabă o dramă a întrupării și a descarnării (accentul pe care îl dau asemenea autori ascezei, donquijotismului, viciului, păcatului, mântuirii, etc.), e o continuă ardere la alb a vieții fiziologice (aș spune, cardiace, vasculare, musculare). Când vi se vorbește despre „viață tragică”, despre „adevăruri tragice”, fiți siguri că descoperiți acolo o dramă a cărnii, o dramă ce pornește de la o catastrofă sau ajunge la o catastrofă. Dar nu la o tragedie.

Adevărurile tragice nu se obțin niciodată prin ciocnire, prin efort sau prin agonie. Noțiunile de conflict și de ciocnire, de rezistență și de inerție – aparțin, aș spune, unei conștiințe geologice. Vreau să spun că viața inorganică prezintă mult mai multe și mai plastic impresionante conflicte decât viața organică. Adevăratele catastrofe aparțin geologiei sau șantierelor. Izbiri magnifice, uriașe rostogoliri de forțe, vulcanice irupții, nemărginite revărsări – toate acestea sunt mult mai firești în lumea anorganică.

Dar ele nu sunt „tragedii”; – sunt catastrofe. O viață spirituală sau un adevăr crescut dintr-o experiență ce imită gestul acesta de conflict, rezistentă, victorie – nu surprinde ceea ce are tragicul mai inefabil și mai intraductibil. Tragicul ezită în fața agoniei, ocolește lupta, e suprimat de conflict. Tragicul se apropie tot mai mult de static, de contemplativ, de înțelegere revelată la întâmplare. Iar adevărurile tragice sunt adevărurile găsite la întâmplare, fără aprehensiuni, fără luptă, fără zbatere. Mi se pare că însăși esența spiritului e tragică, iar spiritul e ponderat și deasupra extremelor, deasupra conflictelor.

Marile adevăruri – și singurele care contează, de altfel – sunt găsite la întâmplare. Moartea, dragostea, primăvara sau toamna lăuntrică, toate acestea le întâlnim și le cunoaștem la întâmplare. Nu numai atât. Se întâmplă, chiar, că trece multă vreme până să înțelegem că le-am

cunoscut. Sunt atât de cenușii, de umile, de cotidiene – încât nici nu le băgăm în seamă. Conștiința noastră este atrasă mai mult de adevărurile catastrofice, violente, sumare, agonice – căci asemenea adevăruri siluiesc și se cer siluite, ele exaltă vertiginos și carnea și duhul, ele sunt revelate prin experiențe dramatice, cu o dramaturgie bogată și o punere în scenă meșteșugită.

Dimpotrivă, adevărurile găsite la întâmplare nu au nimic demonstrativ și dramatic. Le descoperim deodată în suflet, fără să știm cum au ajuns acolo. Ele *sunt*, și nu poți spune nimic altceva despre ele decât că *sunt*.

Te pomești cu o vară trosnind de rod, cu o vară întreagă în suflet – și te întrebi de unde ai găsit tu bogăția aceasta nemeritată în înțelegere, în muncă, în bucurie. Vara! iată un adevăr găsit la întâmplare, și care prețuiește mai mult decât toate adevărurile „tragice” (care nu sunt tragice). Vara e un adevăr pe care nu-l ia nimeni în seamă, care rățăcește haihui pe străzi, pe lângă care ai trecut poate de nenumărate ori. Dar pentru că e numai un simplu adevăr de întâmplare, pentru că nu poate fi obținut prin încleștări și eforturi, nimeni nu vorbește de el și nimeni nu-l exaltă. Răsare deodată în suflet, și te minunezi de adâncurile lui, de bucuriile lui, de roada lui.

Pilda dragostei este iarăși cunoscută. Cât timp dragostea rămâne dramă și agonie, ea nu oferă decât o pseudo-cunoaștere, o cunoaștere catastrofică, personală, redusă la limitele și destinele aceluia binom sufletesc în care se petrece experiența. Dar deodată se întâmplă ceva ciudat, intraductibil; dragostea s-a limpezit sau s-a dus, o cunoaștere reală se alipește sufletului, un adevăr care înmărmurește sau consolează; un adevăr găsit la întâmplare. Căci totul se petrece la întâmplare, fără voința noastră, fără știrea noastră, dincolo de previziunile, de așteptările și idiosincraziile noastre. Ceva real, nud, impersonal, pe care nu știi cum să-l numești, nu știi cum să-l valorifici.

Aceasta e adevărata tragedie, iar nu conflictele și rostogolirile prometeice; acestea sunt adevărurile tragice – reale până la despersonalizare, deasupra timpului, dincolo de istorie, – iar nu adevărurile catastrofice, care pornesc întotdeauna de la date individuale, limitate, istorice. Catastrofa presupune un itinerariu în timp, o personalitate gata de acțiune sau de rezistență, o purificare prin luptă, prin asceză; tragedia e dincolo de timp și dincolo de personalitate, ea nu cunoaște nici acțiune nici rezistență – ci simpla *prezență* a tragicului; e ireductibilă la gest, e intraductibilă dialectic, e mister real. Catastrofa o vezi și tu, o vede și lumea; tragedia n-o vezi, câteodată, nici tu. Te depășește, te despersonalizează, este atât de *reală*, încât numai poate da naștere la conflicte în jurul esenței ei (căci majoritatea conflictelor se nasc din controversa asupra iluziei sau

realității unui fapt, asupra gradului său de realitate, etc.; dar când un fapt e cu adevărat *real*, orice conflict e imposibil, totul se liniștește în juru-i; de aceea cunoașterea realului este atât de senină, atât de bruscă, e mai mult o revelație). Cred că tragedia cea mai pură, cea mai esențială – nu poate fi decât statică. Ea depășește chiar experiența, căci experiența implică dinamism mental, schimb, suferință. Ori tragedia se află absolut deasupra oricărei experiențe, sau suferințe, sau lupte, sau victorii – pentru că înnuclează în miezul ei cea mai multă *realitate* din cât ne e dat să cunoaștem. Ea ajunge de-a dreptul ontologie. Se poate spune despre tragedie numai atât: că este.

Cunoașterea catastrofică imită și gestul naturii inorganice (aspectul său de revoluție geologică, de efort vulcanic) și gestul naturii organice (viață viscerală, cardiacă, experiențe ce ne amintesc experiențele biologice). Cunoașterea tragică imită gestul unei naturi supraumane, pe care teologia o va numi angelică, pe care eu o numesc impersonală.

Catastrofa cunoaște adevăruri Mari.

Tragedia cunoaște adevăruri aflate la întâmplare.

DESPRE UN ASPECT AL ETERNITĂȚII

Tristram Shandy a lui Sterne este o carte de care te îndrăgostești anevoie; după ce ai citit câteva sute de romane bune și te-ai dezgustat de ele. Iubesc în cartea aceasta tocmai dezlănarea aparentă a narațiunii și spontaneitatea divagațiilor. Arta de a divaga – și a rămâne totuși în veșnicie – mi se pare un secret pe care majoritatea modernilor l-au uitat. Cărțile lor de divagații sunt „făcute” și oarecum tendențioase, divagații fără vastitate, mai degrabă neputință de concentrare decât creație generoasă și liberă. Mi se pare că ceea ce constituie farmecul și eternitatea linei divagații este tocmai coincidența „gestului” său cu cel al naturii, al vieții însăși. Nu cred că viața trebuie definită întotdeauna ca „un șir de explozii”, ca un efort și o ciocnire. Ceea ce e esențial și intraductibil în viață este curgerea sa liberă prin țesuturi de nenumărate forme, este continuitatea plasmii, a sevei, a sângelui; o victorie manifestată prin prezentă, prin plutare, – nu obținută prin conflicte, prin înțeleșări prometeice. Efortul și ciocnirile mi se par mai degrabă caracteristice regnului mineral. Adevăratele drame cosmice le cunoaște geologia. Viața e mult mai inefabilă, mai discretă, mai puțin muzicală.

Ori dimineața aceasta, specifică vieții, se regăsește în divagațiile mari ale literaturii. Firește, fac apropierea aceasta paradoxală numai în ceea ce privește *gestul* creației, nu creația propriu-zisă; care, în literatura divagației, e autonomă și spirituală, și nu trebuie, nici nu poate fi explicată prin viață.

De altfel, divagația în literatură este numai un aspect al acestei dimensiuni ale vieții spirituale. Aș vrea să adaug că există și o divagație filosofică, dacă n-aș ști că termenul acesta e deja consacrat, și implică discontinuitate și incoerență în gândire, inconsistență, superficialitate, compromis, joc de nuanțe. Ar trebui să găesc alt termen pentru a nucleia într-un singur cuvânt ceea ce, de fapt, înseamnă divagarea filosofică: gândire care nu se lasă niciodată paralizată de propriile ei forme, de regulile ei, de istoria ei; gândire care se vrea întotdeauna nouă, schimbându-și optica și instrumentele după cum o cere ceasul; gândire care să nu se oprească la sisteme (aceste pietre de mormânt ale filosofiei, cum spune Nae Ionescu), ci să coincidă neconținut cu experiențele și emoțiile ceasului.

Dacă precizările acestea sunt acceptate, un om care divaghează filosofic este un om cu desăvârșire rar. Pe el îl puteți recunoaște după amănuntul că nu scrie niciodată, nu crede niciodată că ceea ce spune e absolut și etern, speră întotdeauna la o depășire, la o perfecționare a gândirii, gândește totdeauna așa cum o cere ceasul (nu cum au făcut marile genii filosofice, Platon sau Kant, pentru că ei și-au realizat gândirea lor, a vremii lor, dar n-au rezolvat problemele personale ale

altora) și discută foarte rar, socratic, tulburător.

Acest om mă interesează îndeaproape. Mi se pare că a înțeles datoria inițială a vieții: aceea de a crea, de a crea neodihnit forme și expresii prin care viața să se manifeste, care s-o ilustreze, s-o satisfacă și s-o sece. Un asemenea om nu stă la o parte, nu se retrage, nu se izolează într-o ortodoxie oarecare. El coincide permanent cu ceasul, deși nu se lasă violentat de efemerul experiențelor, nu se abandonează lor, nu se despersonalizează (în sens de „împrăștiere” și „inimă a altor personalități”). El nu imită nicio formă a vieții; nu vrea să fie nimic altceva decât el însuși, chiar dacă acel altceva ar fi un geniu sau un sfânt. Dacă ar trebui să cred în existența reală a unui asemenea ins, aş spune că el a imitat o singură dată și un singur gest: gestul naturii, gestul vieții, creația continuă, colaborarea la înnoirea formelor și bucuriilor telurice. În timp ce cei mai buni dintre oameni imită fie opera lui Dumnezeu (artiștii), fie pe Dumnezeu însuși (sfînții). Aceștia imită, actualizează, promovează forme deja împlinite, bucurii deja trăite, ceea ce a fost deja (chit că a fost mare, formidabil, admirabil) – iar omul meu imită invitația naturii de a o suplini sau de a o completa, creând alături de ea forme și expresii pe care instrumentele ei primare nu le pot concretiza. Este o substituire de cel mai înalt gen, în cazul gânditorului care divaghează. E o substituire a lui în locul naturii...

Într-o carte a lui Soffici găsesc aceste rânduri, pe care le-aș aplica bucuros omului meu: „Sunt oameni atât de avuți în realitate, încât neagă totul, siguri că nu vor rămâne niciodată secătuți. Pentru că ei însăși sunt o plină și vie afirmare”. (*Giornale di Bordo*, p. 169). A nega, însă, mi se pare foarte puțin. Dărâmtorii de idoli, în ochii mei, prețuiesc în ceea ce e spectaculos și dezarmant în activitatea lor, sau pentru polițele în alb pe care le semnează, și a căror scadență va veni într-o zi. Încolo, acești prodigioși negatori, acești abili dărâmtori, acești iconoclaști, saltimbanci și ciocănituri de valori – nu mă înmărmuresc prin insinuarea tragice lor existențe. Mult mai tragic, mai agonizant și mai greu mi se pare a afirma, nu a nega. Afirmare care să nu fie, însă, pronunțare de sentințe, frazeologie, mimică. Ci afirmare organizată, vie, revelantă. Gânduri care să trăiască prin ele însele, să plece de lângă tine și să nu se împleticească pe drum și să se înece în șanț. Gânduri care să se asemene unei forme vii, asemenea oricărei alteia din natură, și să rodească prin propria lor viață, să se împrăștie prin propriul lor imbold, să zboare, să cutreiere, să crească.

Asemenea afirmații de gândire mi se par mult mai anevoie de realizat. Afirmării, însă, repet, care să nu se explice și să se justifice printr-o dogmă, printr-un sistem la care să se refere neîncetat pentru ilustrare și verificare. Ci să fie complete în ele însele, organic complete, nu prin sinteze artificiale. Atât de vii și de autonome, încât

să nu-și implice autorul, și să nu-l lege de ele. Să nu se simtă dator, autorul, să revină la cele ce-a spus, să adauge, să refacă, să schimbe. Să nu pună bazele unui sistem. Să nu *continue* nimic, ca într-un roman sau un volum filosofic. Ci s-o ia mereu de la capăt – ca într-o divagare. Să fie pur și simplu un ins care divaghează.

DESPRE STIMULARE

Cred că nu s-a atras destulă luare aminte asupra unui fapt caracteristic acestui nou sfert de veac de curând început; faptul că stimularea gândirii și imaginației vine tot mai puțin de la viață și lume, și tot mai mult de la cultură, îndeosebi de la cărți. Dar lucrurile nu sunt chiar atât de simple. Nu e vorba aici despre ceea ce poate forma obiectul gândirii, ci despre ceea ce stimulează gândirea. Se poate gândi foarte bine în marginea cărților, în marginea unui gând scris – fără ca acest lucru să fie păgubitor sau ineficace. Cărțile, cum spuneam, sunt și ele obiecte, și ca atare pot alimenta gândirea ca oricare alt obiect. A fi *stimulat*, însă, de un gând scris, a avea nevoie de o carte sau de un fapt împlinit de altul pentru a descoperi prin ele anumite adevăruri personale – este cu totul altceva.

Vedeți Dumneavoastră, este o mare deosebire între a te folosi de ceva și a fi stimulat de ceva. Un om perfect nu poate respinge nimic din tot ce a adunat experiența omenirii până la el, nu poate respinge, așadar, nici cărțile. Când e vorba, însă, de a gândi asupra tainelor și vieții, asupra drumurilor și sufletului – el trebuie să găsească stimularea acestei gândiri creatoare și imaginații înțelegătoare în însăși viața din el și din jurul lui. Căci orice gândire stimulată de altă gândire este provizorie și inefficientă. De aceea faptul că oamenii gândesc tot mai mult pe cultură și tot mai puțin pe viață – ni s-a părut destul de reprezentativ pentru a-l discuta în acest articol.

De la început trebuie să remarcăm un lucru; acești oameni gândesc *personal* și caută interpretări *personale* în marginea unor anumite cărți. Este foarte ciudată această încercare de a-ți exprima originalitatea gândirii plecând de la o carte – în care oamenii de care vorbim văd adesea un simbol – iar nu de la viață. Eu nu spun că acești oameni nu cunosc viața, nu i-au experimentat culmile și prăpăstiile, nu i-au gustat amărăciunile și bucuriile. Nu pot spune aceasta pentru că un Miguel de Unamuno a gândit pe cartea lui Cervantes, un Chestov pe literatura lui Dostoievski, un Simmel pe arta lui Rembrandt. Pot spune, însă, că toți acești oameni, deși cunosc viața, nu sunt stimulați în gândirea lor creatoare, în înțelegerea largă a vieții, decât de cărți și de opere de artă, de fapte împlinite de alții. Și, ceea ce este mai interesant, toți acești oameni își găsesc *originalitatea* în interpretarea Lucrurilor altora. Cele trei nume menționate mai sus ilustrează perfect cele ce voim să spunem. Originalitatea lui Unamuno, de pildă, nu constă în faptul că a gândit asupra vieții într-un mod personal și și-a exprimat această gândire stimulat de propria sa descoperire, de propriul său izvor. Nu; originalitatea lui Unamuno constă în faptul că a gândit în jurul vieții lui Don Quijote, în jurul textului lui Cervantes – pe care l-a *înțeles* și *interpretat* original. A văzut în Don Quijote un

simbol sau un erou, și l-a urmărit pas cu pas, silindu-l să gândească cele ce gândea el, să spună cele ce credea el.

Ciudățenia aceasta, care a fost atât de aplaudată la început, aproape că mă neliniștește. Bine domnule, dacă ai atâtea lucruri originale și personale de spus, de ce îți iei un pretext exterior, de ce ai nevoie de un stimulent și de un vehicul străin care să-ți poarte gândirea? De ce nu spui pur și simplu: asta gândesc eu despre lume și despre viață – în loc să silești pe alții, prin „interpretare”, să spună acest lucru?

Înainte vreme, un scriitor care voia să spună ceva despre viață sau despre moarte, scria sus pe carte „Despre viață” sau „Despre moarte”, și începea să-și aștearnă gândurile după cum se pricepea; mai bine sau mai rău, cu experiența lui și cu experiența altora. Acum, există o modă nouă. Acum scrii pe carte *Dostoievski* sau *Nietzsche*, și începi să spui ce-ți trăsnește ție prin cap despre tot ce ar fi putut gândi sau nu gândi Dostoievski și Nietzsche.

Ai crede la prima vedere că e vorba de comentarii. Dar în cazul gândirii stimulate de care ne ocupăm, comentatorul trece pe primul plan. Bietul Nietzsche sau bietul Dostoievski sunt simple pretexte ca să-ți poată spune *el* ce crede despre viață și despre moarte.

Nu întâlnești o interpretare organică și critică a gândirii lui Nietzsche sau a lui Dostoievski. Întâlnești lucruri *originale*, interpretări simbolice, arbitrare, fără niciun Dumnezeu – toate obținute prin stimulare. Autorii mari au slujit drept excitant, apoi au fost trecuți pe al doilea plan. Ei sunt chemați numai ca să *justifice* gândirea pe care au stimulat-o, interpretarea sau simbolismul pe care, prin opera lor, le-au făcut posibile. Căci dacă nu ar fi existat ei, fără îndoială că n-ar fi existat și toate acele gândiri țesute în marginea operei lor.

Se răspândește tot mai mult, în zilele noastre, moda de a răstălmăci și de a inventa simboluri. Simboluri în orice: în eroii cărților celebre, în personajele biblice, în viețile imaginare, în realizări plastice, în experiențe artistice. Faptul se pierde adesea sub simbol, este strivit de interpretare. Este o foarte ciudată pornire nu spre abstract, ci spre abstractizare. Viața și faptele se transformă în simboluri, în tâlcuri, în semnificații. S-ar spune că anumiți moderni sunt incapabili să mânuiască realitățile, să le prindă direct în înțelegerea lor, și atunci le sterilizează și le prefac în abstracțiuni, singurele pe care sunt în stare să le înțeleagă și să le justifice.

Această pornire spre simbol și spre răstălmăcire explică succesul și abundența interpretărilor marilor autori sau a marilor artiști. Căci îndată ce ai renunțat să interpretezi real și critic o carte sau o operă de artă – câte tâlcuri ascunse nu inundă imaginația, ce ocean de asociații și de simboluri, ce junglă de ghiciri și revelații! Și astfel se naște o literatură filosofică, în care găsești și lirică și metafizică, și teologie și

pornografie – care te impresionează prin paradox și prin iureș, prin bogăție și diversitate. Este opera perfectă a unei admirabile gândiri și imaginații stimulate.

PIERDEȚI-VĂ TIMPUL

Dacă m-aș încumeta vreodată să scriu un manual de „Savoir vivre”, nu aș uita să dedic un întreg capitol artei de a-ți pierde timpul. Mi se pare că această fericire – care este în același timp și un admirabil instrument de cunoaștere – a fost demult uitată. Și a fost uitată tocmai pentru că modernii, adică civilizații, nu știu cum să-și prețuiască timpul, și au atât de mult timp liber încât își reglementează până și distracțiile. Niciodată n-a fost în lume mai mult „timp liber” decât în veacul acesta. De aceea niciodată n-au fost mai multe distracții automate, care încearcă să umple acest timp liber, să-l integreze într-o pseudo-activitate (sport, cinematograf, lectură ușoară, flirt); cu alte cuvinte să-l prefacă din „timp pierdut” în „timp plăcut consumat”. Este o înspăimântătoare sete de „umplere”, de „consumare”, de „petrecere” (adică de uitare nebăgată în seamă) în toate manifestările vieții moderne. Așa îmi explic eu incomprehensibilitatea epocii noastre față de anumite adevăruri simple, care nu pot fi pătrunse decât de unul care știe să-și piardă timpul.

Dar să ne înțelegem. Nu e vorba de o lene intelectuală, de un etern vagabondaj, de o disponibilitate determinată de incapacitatea de a acționa sau de un *spleen* spiritual. Acestea toate nu izvorăsc decât dintr-o lipsă de certitudine; ori, ceea ce e absolut indispensabil unei adevărate pierderi de timp, este abandonarea provizorie a certitudinilor tale, pentru a te putea apropia de certitudinile străzii. Este, cu alte cuvinte, o deschidere către *miracol*. Toate adevărurile acestea simple au aspect de miracol; căci sunt neașteptate, fertile și izbăvitoare ca un miracol.

Gândiți-vă, însă, la viața pe care o duc contemporanii noștri. Când își pierd ei, cu adevărat, timpul? Au întotdeauna o distracție la îndemână, iar când asta le lipsește, au somnul. Niciodată nu rămân singuri. Au întotdeauna narcotice – după cum în timpul liber au ceasornice. Nu vă miră aderența aceasta ciudată a omului modern la ceasornic? Nu vă înspăimântă continua verificare a timpului lor prin săgețile ceasornicului? Demult doresc să mă informez undeva despre felul cum își dădeau întâlniri oamenii altor secole. Aș vrea să știu, de pildă, dacă și ei cunoșteau aceste cruzimi (pe care eu le cred cu desăvârșire moderne) ale așteptărilor, ale amânărilor, ale întârzierilor. Oare de ce suferim noi după indicația limbilor de oțel ale ceasornicului? De ce bătaile ornicului ajung și bătaile inimii noastre? Nu este ceva cu desăvârșire nefiresc această *exteriorizare* a timpului nostru, această transformare a unui sentiment într-un indicator automat?

Poate că s-ar putea caracteriza întreg stilul epocii noastre prin ceea ce se înțelege acum prin *așteptare*; este o așteptare statică, dependentă

de un eveniment precis anunțat și verificat de ceasornic; în timp ce altădată, când se creau legende cu sfinți și eroi, așteptarea era exaltare, anxietate, creșterea până la paroxism a unor stări sufletești nutrite de o viață asociată; era toată setea de viață și voința de mântuire a unei rase sau a unui popor concentrată în așteptarea unui singur om...

Numai cineva care este cu adevărat ocupat și responsabil în munca lui – poate experimenta acea beatitudine și acel instrument de cunoaștere, pierderea timpului. Dar modernii, în genere, nu sunt niciodată „ocupați”, sunt mai totdeauna disponibili unor eventualități efemere; munca lor nu izbucnește din însăși voința de manifestare a vieții pe care o poartă; ei prestează numai un serviciu, sau se narcotizează urmărind o idee (cum e munca științifică, erudiția, cultura în genere), sau lucrează automat, de teamă să nu rămână singuri. În asemenea condiții, nu poate crește setea de a pierde timpul; cel mult, dorința de recreație, de „petrecere”. Pierderea timpului implică un prea plin, o suspendare provizorie a certitudinilor prezente – dar păstrează și atenția și luciditatea. Dimpotrivă, distracțiile contemporane îți creează și îți impun o atenție exterioară ție; cum e bunăoară cazul cinematografului, unde atenția sentimentală și critică îți este regizată și dominată de subiectul și arta filmului; sau cazul meciurilor sportive, unde iarăși atenția îți este impusă de un bine precizat eveniment, exterior ție, de care ai aflat cu mult înainte și la care poți asista întrucât ai făcut uz de ceasornic.

Toate aceste distracții nu-ți dau timpul – ci ți-l fură. În sensul că toate sunt astfel automatizate, tipizate, încât știi precis că ai să fii prizonierul unei regii pentru două sau trei ceasuri. Lucrul acesta este admirabil, nimic de zis, dar el nu înseamnă „a pierde timpul”, ci a-l omorî, a-l uita. Este o dureroasă tendință a spiritului modern de a uniformiza totul, de a automatiza până și manifestările cele mai spontane. Această uniformizare nu are nimic de-a face cu armonia, cu ritmizarea, care constituie țelul cel mai valid al oricărei vieți omenești.

Rareori trăiești mai surprinzător, mai fertil, ca atunci când îți pierzi timpul. De fapt, numai atunci poți *asculta* cu adevărat; altădată, ascuți numai ca să dai replica, sau ca să completezi o informație. Spuneam că dacă anumite adevăruri simple, nu circulă și nu nutresc viața contemporană, aceasta se datorează în bună parte faptului că nimeni nu te ascultă, nimeni nu își pierde timpul, ci toți vin pregătiți pentru răspuns, toți îți interpretează spusele cum vor ei, toți știi mai dinainte ce se află în tine și cum gândești tu. Ori, unul dintre cele mai decisive adevăruri – și în același timp unul dintre cele mai simple – este tocmai acest dubiu pe care trebuie să-l ai, cel puțin câteva clipe, în fața oricărui om; poate acel om ascunde o tragedie sau poate

trăiește un miracol, cine știe? Dar cineva care nu știe să-și piardă timpul nu cunoaște această simpatetică expectativă, și de aceea nu cunoaște oamenii. El activează întotdeauna automat; îi stimulezi cutare sentiment, capeți o formulă; îi redeștepti cutare asociație de idei, capeți altă formulă. Dar miracolul tău, viața ta – unde este? Oamenilor aceștia grăbiți, care știu întotdeauna mai înainte și mai mult decât tine, le scapă tocmai esențialul; trăirea ta autonomă, creația ta. Ei nu știu să-și piardă timpul, nu pot să lase viața să curgă prin ei, cu toate revelațiile și toate miracolele sale.

După cum măsoară timpul cu ceasornicul și încearcă să și-l piardă printr-o pseudo-activitate distractivă – tot așa cunosc oamenii printr-un sistem exterior, de cadrane și cifre. Vei înțelege aceasta când îi vei asculta vorbindu-ți despre tine însuși; îți vor spune atâtea lucruri logice, atâtea teorii justificate – dar tu unde ești în toate acestea, viața liberă din tine?

Cât de puțin se cunosc oamenii, cât de singuri rămân – chiar în decorul cel mai bine regizat al unei intimități și dragoste încercate – înțelegi numai într-o zi când îți vei pierde timpul, și vei sta de vorbă cu ei fără să încerci să-i convingi la un adevăr al tău, îi vei privi fără să știi mai dinainte pe cine ai în față. Este o deplină deschidere, o deplină nuditate, această fericită pierdere de timp. Și cunoașterea capătă atunci o perspectivă și o certitudine pe care niciodată nu o vor avea-o cei care judecă prin cadranul lor, prin înțelegerea lor stereotipă și moartă.

LA VIDA ES SUEÑO!

Calderon a scris o piesă de teatru celebră pe această veche temă: „viața e un vis”. Acum vreo 15 ani, Arturo Farinelli a dat la iveală două mari volume de comentarii istorico-filozofice în jurul acestei *La vida es sueño*. Și despre Calderon, și despre opera lui Arturo Farinelli, am avut prilejul să mă ocup acum câțiva ani. Mai deunăzi, am coborât toate aceste cărți din raft, le-am așezat în fața mea și am început să le răsfoiesc la întâmplare, amintindu-mi pagini iubite și învățând să iubesc pagini uitate la cea dintâi lectură. M-am gândit atunci, că faimoasa *La vida es sueño* își așteaptă încă un comentariu filosofic. O încercare de lămurire a acestei teme universale că viața este un vis.

În ce sens este adevărată această afirmație? În niciun caz în sensul că viața e *ireală*; ci mai de grabă că viața este o continuă creație de miraje, o continuă intervenție a visului prin instinctul pe care îl are de a ieși întotdeauna din realitate, de a nu fi prezent; mai precis, de a crea încontinuu un prezent al lui personal, o sinteză proprie organismului său spiritual.

S-a vorbit cândva de *bovarism*, de facultatea de a te crede altul decât [cel] care ești. Asta încă nu înseamnă prea mult. Dar oamenii merg mai departe și își închipuie nu numai viața lor altfel, ci și întâmplărilor lor sau ale altora, înșii pe care îi întâlnesc și îi iubesc, în sfârșit toată viața din jurul lor și-o închipuie altfel. Văd lucrurile mai bune, mai extraordinare, mai *medievale* (dacă mi-e îngăduit să folosesc acest cuvânt într-un sens mult mai larg) – și filmează această lume nouă, creată, personală, alături de lumea reală, mediocră și impersonală de totdeauna.

Cinematograful este aproape un destin al omului; setea lui de alt spațiu, de o altă libertate, de o altă justiție; și, mai ales, setea lui de fantastic, de medieval. Într-adevăr, facultatea aceasta de a visa treaz, alături de realitate, de a crea un prezent paralel prezentului concret – este atât de specifică omului, încât socotesc descoperirea cinematografului ca ceva predestinat, ceva care nu are nimic de-a face cu tehnica și cu legile fizice, ci de-a dreptul cu fantasticul, cu sufletul ascuns al omului.

Filmele sunt niște vise miraculoase, la care putem participa și noi; sunt viziunile unor titani, unor oameni mai liberi decât noi. Cred că atunci când se va înțelege bine analogia dintre film și însăși condiția vieții noastre sufletești – vom înțelege mai mult și esența omului și covârșitorul rol al visului.

Într-adevăr, ceea ce mă minunează și ceea ce nu puteam înțelege prin vechile teorii psihologice – este faptul că foarte puțini oameni sunt *atenți* la ceasul care îl trăiesc, foarte puțini oameni sunt prezenți în timpul concret. Ni se spunea că omul a „progresat” și facultățile lui

mentale au „evoluat” – prin *atenție* la mediul înconjurător. Vă rog să vă gândiți bine și să vă amintiți propria dumneavoastră viață; este adevărat că ați fost *atenți* în momentele decisive? Eu unul, nu. Dimpotrivă, cu cât ceasul era mai primejdios, cu cât realitatea era mai hâdă – cu atât visul intervenea mai hotărât și filmul meu mental înlocuia prezentul concret. Îmi amintesc că am rătăcit odată, împreună cu șase tineri, aproape patruzeci de ore pe Marea Neagră, în furtună, pe o barcă al cărei catarg fusese rupt, ale cărei vâsle erau ineficace. Ei bine, toți acei tineri, dar absolut toți, au visat încontinuu; unul se închipuia acasă, pe o bancă în grădină; altul era la Paris, și citea cu voluptate un autor favorit, altul era ca iubita lui, altul cu prietenul lui, ș.a.m.d. Am verificat aceasta de sute de ori; nu suntem niciodată *atenți* la viața din jurul nostru; visăm încontinuu, și paralel cu filmul concret al vieții, filmăm un alt univers, al nostru, pe care suntem stăpâni. Nu mai vorbesc de evenimentele care ne angajează viața sau sufletul, de o întâmplare primejdioasă sau altceva.

Mai mult; dacă se întâmplă să fim *atenți* în acele ceasuri – nu mai ne-amintim nimic, în urmă. Atenția nu are memorie; ea consumă prezentul și se consumă prin el. Nu ținem minte decât amănunte din filmul nostru interior; nu avem decât memoria lucrurilor create de noi, sau a lucrurilor în care am intervenit și noi cu visul, obținând o sinteză personală. Observați că foarte multă lume spune, despre evenimentele capitale ale vieții lor, că și *le amintesc ca prin vis!* Adică își amintesc tulbure tocmai lucrurile cu adevărat *reale*, la care a trebuit să fie atenți. Foarte multe femei spun: „Îmi amintesc ca prin vis, când am intrat în biserică”, vorbind despre ziua nunții lor. Am auzit foarte mulți bărbați, care au făcut războiul, spunând că, atunci când nu se închipuiau mental într-altă parte decât pe front (acasă, la spital sau „în timp de pace”), trăiau o viață despre care acum nu-și mai amintesc nimic, sau își amintesc *ca prin vis*.

Toate lucrurile acestea nu sunt lipsite de importanță pentru înțelegerea „progresului” speciei umane. Nu cred că evoluția s-a făcut prin *atenție* la mediu, așa cum spune știința și psihologia. Sau, atunci când omul a fost cu adevărat atent, nu cred că a putut învăța ceva prin aceasta, pentru că nu își mai amintea nimic, după; atenția l-a ajutat să supraviețuiască, în acest caz, dar ea s-a consumat în acea clipă, nu s-a transformat în memorie, n-a putut avea o funcție pedagogică. Este de altfel bine cunoscut faptul că ceea ce ne amintim dintr-o întâmplare decisivă, în care am putut fi atenți, sunt amănunte cu desăvârșire fără importanță; un obiect, un cântec, o expresie, etc. De multe ori, în asemenea întâmplări decisive, ne *amintim* ceva cu desăvârșire absurd; de pildă, în ziua unui examen hotărâtor, ne amintim, fără niciun motiv aparent, un amănunt fără nicio importanță (că unchiul clipește din ochi când râde, că poarta liceului a fost odată

vopsită și un trecător s-a murdărit, că există o stradă Calomfirescu, etc.). Cineva îmi spunea că în ziua când și-a „declarat” dragostea în fața femeii iubite, își amintea tot timpul de un desen stupid dintr-o revistă veche, reprezentând un animal oarecare; și că încerca, cu o voință extraordinară, să înlăture tentația de a completa această imagine uitată.

Veți spune; toate lucrurile acestea se cunosc din teoriile psihologiei asociaționiste, din psihanaliză, din mai știu eu ce. E adevărat; se cunosc, dar interpretarea a rămas tot aceeași, mecanică, punând accentul pe mediu și pe atenție. Ceea ce a izbutit să dovedească filosofia și psihologia (de la Kant încoace, pe deoparte, și de la William James încoace, pe de altă parte) este că lumea ne este dată ca o *sinteză*. Dar această sinteză este, așa spune, una *generală*, care aparține întregii spețe umane, și care se bazează pe funcțiunile generale (simțuri, categoriile conștiinței, memorie, etc.). Mult mai interesantă, mai obscură și mai fertilă este sinteza *personală*, a fiecărui om în parte, filmul lui mental suprapus universului concret (adică universului așa cum este dat întregii specii umane). Și în acest film, prin care omul evadează din prezent, din actualitate, creează memoria, creează cea paradoxală eternitate a personalității umane.

Este un lucru eroic, și care cere o educație pe care nu avem unde s-o învățăm, să rămâi în *prezent*, să nu ai o continuitate cu trecutul nicio legătură abstractă, proiectată în timp, cu viitorul. Este un lucru foarte greu să *consumi* timpul; majoritatea oamenilor îl evită, ies din el, fie că evocă trecutul, fie că se gândesc la viitor, fie că *crează* timpul lor personal, filmul lor interior. În acest sens se poate spune că viața e un vis; în sensul că nu trăim niciodată în prezent, în actualitate concretă. (Există și o altă „actualitate”, sinteză de vis și realitate, adică un prezent modificat de personalitatea noastră, un prezent *creat* de noi). În acest sens se poate spune că deșteptarea este dureroasă, că deșteptarea din vis este eroică; căci atunci întrerupem filmul nostru, sfărâmăm universul nostru sintetic, rupem legăturile de vis ca trecutul și cu viitorul și ne hotărâm să trăim în ceasul *acesta*, numai în ceasul acesta, fără un ideal proiectat în timp, fără o memorie consolatoare – și atunci ne trezim foarte singuri, înspăimântător de singuri.

DESPRE NUMAI ZECE OAMENI

Nu sunt pierdute decât acele bătălii pe care nu le începi niciodată. Nu ești învins decât dacă refuzi lupta. Altminteri, orice faci, orice încerci în această existență miraculoasă – sunt victorii; și cât ar fi ele de mutilate, nu trebuie să regreti că le-ai obținut. În conștiința omului modern există această gravă confuzie între victorie și premiu. Cei mai mulți dintre noi credem că am făcut un lucru bun numai dacă primim o recompensă; o felicitare, o distincție, o observație favorabilă. Și, dimpotrivă, socotim eşuate acele acte ale noastre care au trecut neobservate, sau au fost privite cu neîncredere, sau de-a dreptul cu dispreț.

Confuzia aceasta își are rădăcini mai adânci; în setea omului pentru fructul faptelor sale. Noi, care nu știm niciodată ce să facem cu pasiunile noastre, credem că o acțiune detașată de dorința recompensei este o acțiune „fără pasiune”, un fapt neutru sau o simplă „disponibilitate”. Ni se pare că numai acele acțiuni sunt într-adevăr omenеști care sunt promovate de o mare pasiune. Uităm, însă, că pasiunea este aici numai elementul dinamic, vehiculul realizării – iar dorința de recompensă, de fruct, aparține egoismului nostru, și tot ceea ce facem în vederea unui astfel de premiu ne limitează și ne leagă de limitele noastre. O pasiune îndeamnă întotdeauna la victorie, la perfectă ei consumare în fapt, la o liberare prin plenitudine. O pasiune – care se află prezentă înapoia oricărui act al nostru – nu caută niciodată premiul sau promovarea ei, nu caută o recompensă. Dorința aceasta e creată și alimentată numai de „prea omenescul” din noi, adică de mizeriile și limitările egoismului nostru.

Ne-am obișnuit să acuzăm mereu pasiunile pentru tot ceea ce e scăzut și hidos în noi. De fapt pasiunile – care nu caută altceva decât o desăvârșită actualizare și implicit consumare – nu au nimic de-a face cu ceea ce credem sau ne place să credem noi despre ele. E absurd să osândești o pasiune pentru că n-ai știut s-o stăpânești. Și nu poți stăpâni decât acele lucruri la care ai renunțat, de care te-ai liberat, nu prin detașare de ele însele, ci prin detașare de dorința fructelor lor. Am mai spus și altădată că renunțarea la o acțiune, deci la o pasiune, nu înseamnă nimic; e o negație, o castrare, o alterare. Singura renunțare eficientă e renunțarea la fructul acțiunii, la limitele impuse de pasiunea care ne agită în acel ceas.

Dacă acestea sunt adevărate, apoi fără îndoială că nicio bătălie nu e pierdută, că putem fi victorioși fără a obține vreun premiu, că putem fi liberi și *noi înșine* fără ca lumea să o știe. Această „noțiune” de *lume* este un non-sens. Lumea îți cere totdeauna un efort personal minim și o deplină abandonare în voia superstițiilor ei. Gândeți-vă ce cere astăzi lumea de la un om perfect: să fie comunist sau să fie dictator. Aceasta

este maximum de plenitudine pe care îl concepe în ceasul de față, lumea. Sunt epoci când nu poți înainta decât mergând contra curentului. Și epoca noastră este o astfel de epocă; un primat absolut al temporalului asupra spiritului, o religie a acțiunii de orice fel, (adică de stradă, de urale, de manifeste), un haos complet.

Ceea ce deosebește pe om de celelalte creaturi nu este inteligența, nici rațiunea. Caii savanți de la Ebberfield și maimuțele doctorului Watson depășesc cu mult limita inteligenței unui om normal. Ceea ce ne deosebește pe noi este simțul valorilor, ierarhia. Acea înțelegere globală a lucrurilor, care știe să vadă ordinea, știe să cosmizeze haosul din jurul nostru, știe să orânduiască valorile așa cum trebuie, respectându-le pe toate dar păstrându-le pentru justa lor funcțiune. Un om perfect, adică un om cu desăvârșire liber, este acela care poate „funcționa” pe toate planurile realității, reacționează la toate stimulile (biologice, etice, estetice, raționacitive) și are valențe active pentru tot ce e viu și eficient din jurul lui. Unul care nu gândește toată ziua decât artă, politică, pâine sau dragoste – este un monstru, admirabil, magnific, dar numai un monstru. Pentru el nu mai există ierarhie, nu știe că realitatea și viața e un tot care trebuie experimentat pe mai multe planuri. Omul acela trăiește ca un halucinat, ca o bestie, condus de un singur instinct sau de o singură idee. Veacul nostru cunoaște milioane de asemenea monoideici, care cred că totul se poate schimba dintr-o singură ștersătură de condei, că totul va merge bine dacă s-ar pune „planul” lor în aplicare.

Există și un misionarism monoideic, foarte primejdios. Sunt oameni care au apucat odată să spună un cuvânt cu majusculă, și nu mai văd nimic din realitate decât prin această iluzie fonică a lor. Unii spun: Sex, Libertate, Pâine, Sport, Revoluție, Karl Marx, Mussolini, etc. – și spun aceasta toată viața, în oricare împrejurare s-ar afla. E tragic destinul lor, să le treacă viața printre degete, în timp ce ei repetă fascinați un singur cuvânt. Nu știu care rus a spus odată: „Ciubota aceasta a mea prețuiește mai mult decât Faust!”. Rusul acela a fost un simplu imbecil, ca mai toți rușii. Este ca și cum în mijlocul unui concert simfonic s-ar scula unul și ar spune: „Aș prefera un castravete acru!”.

Inteligența – opusul imbecilității – este o funcțiune elastică și polivalentă, care încearcă să prețuiască toată realitatea și s-o evalueze cu valorile ei proprii. Recunosc un om inteligent după câte valori evită să confunde. Ori epoca noastră trece acum printr-o criză, printr-o penibilă confuzie a valorilor. Valorile spirituale sunt ori complet desconsiderate, ori puse în funcțiune de cauze exterioare (economice, politice, sexuale). Iar în fața acestui haos care ne înconjoară, nu avem nimic ce să-i împotrivim. Nu avem, pentru că vechile noastre experiențe efective și victorioase nu mai corespund ceasului de față;

pentru că acele câteva adevăruri cu care s-a lăudat, până la sațietate, continentul nostru, au ajuns dogme, scheme moarte, prea strâmte pentru dimensiunile omului care se naște acum. Și atunci stai și privești în jurul tău, cu singura consolare că ești viu, că ești gata oricând să crești și să te amplifici.

...De aceea trebuie să ne purtăm înainte, fiecare, bătăliile noastre. Dacă fiecare ins ar activa fără gândul recompensei, pământul acesta ar fi un rai. Dacă numai zece inși ar activa detașați – adică liberi, deschiși întregii realități, fără prejudecăți și fără dogme – viața ar putea merge înainte nestingherită. Pentru că nu interesează ceea ce se face în jurul nostru. Interesează numai ce facem noi. Să nu uităm că fiecare ne purtăm la sân imbecilul nostru, și numai noi îl putem sugruma.

DESPRE O ANUMITĂ EXPERIENȚĂ

Așteptând, ca fiecare altul, un *om nou* în acest veac – mă întreb dacă lui îi vor mai folosi glorioasele noastre instrumente de cunoaștere; dacă nu cumva el va poseda o cunoaștere plenară, integrală, obținută prin colaborarea întregii lui ființe, adică și a pasiunilor, agoniilor și instinctelor lui. S-a vorbit prea mult despre opacitatea și tristețea pasiunilor; s-a confundat prea adesea pasiunea cu o întunecare a minții. De fapt, numai acele pasiuni sunt întunecate și triste care rămân închise în individ, rămân limitate, încercuite. Nu ești trist decât dacă te iubești mai mult pe tine însuși decât îți iubești pasiunea. Nu e nimic paradoxal aici; durerea nu există decât atâta timp cât te refuzi ei, cât îi împotrivești un „contrariu” (fericirea, *bien-être*, calm, confort), adică îți amintești de o stare sufletească pe care ai trăit-o cândva, și pe care acum o regreți. Numai o confuzie de acest fel te poate face să suferi, îți pogoară în suflet tristețea, acel *taedium cordis*, acea inefabilă *acetia*, care îți risipesc liniștea, îți usucă bucuria de a fi viu, îți întunecă mintea. Nu e nimic mai nefertil, mai puțin bărbătesc, mai puțin responsabil – decât asemenea tristeți și melancolii. Nu depind decât de limitarea în care te afli. Nu sunt alimentate decât de lașitatea ta. Nu au nimic de-a face cu pasiunea care te arde.

N-aș ști să definesc altfel „experiența” (orice experiență) decât spunând că e o nuditate desăvârșită și instantanee a întregii ființe. Nu poți experimenta nimic, dacă nu știi să te dezgolești, dacă nu lepezi toate formele prin care ai trecut până atunci, dacă nu faci din tine o *prezență*. Experiențele ieșite din „disponibilitate”, din dorință estetică, din spleen – nu conduc la nimic, căci nu se anulează una pe alta (fiecare ajungând mediul nutritiv, plasma creatoare a celeilalte), ci se adună ca într-un muzeu, duzini de forme moarte, de mumii, de care te leagă infinite nostalgii, regrete, amintiri duioase sau vesele, etc. Experiențele acestea sunt pur și simplu acumulări de forme moarte, deși au fost vii în ceasul care le-a cerut și le-a actualizat. Adevărata experiență, însă, ajunge aproape o funcțiune a ființei tale întregi, se confundă cu însăși viața care te poartă și te îndeamnă s-o cunoști, actualizând-o, într-o infinită manifestare, într-o continuă creație.

De aceea mi se pare că termenul de „experiență” este puțin cam confuz. Mai nimerit ar fi „trăirea”, acel *Erlebnis* german, atât de bogat și de sugestiv ca sens. Trăirea aceasta nu înseamnă, însă, o simplă abandonare în voia ecuațiilor vitale, care sunt întotdeauna variabile, contingente și întotdeauna limitate. Când te abandonezi, nu mai trăiești tu – ci ești trăit, la întâmplare. Cred că tot misterul „experienței” rezidă în această coincidență perfectă cu termenul exterior ție (care poate fi o întâmplare sau o stare de suflet) și, în

același timp, o depășire a lui, o liberare de el. De aceea fiecare nouă experiență cere o renunțare; nu la faptul în sine, care trebuie realizat, actualizat, cunoscut real, ci renunțare la limitele inerente acestui fapt și la limitele insului care îl cunoaște. Nu cunoști nimic renunțând la o experiență. Dar, de asemenea, cunoști foarte puțin dacă nu renunți la limitele impuse acelei experiențe.

Întotdeauna mi s-a arătat stranie judecata acelor care socotesc renunțarea o atitudine negativă în fața vieții. Dimpotrivă, nimic pozitiv, eficace și major nu se poate obține fără a renunța la anumite limite, fără a depăși termenii experienței, fără a încerca să ieși din „istorie” (adică din devenirea formală a vieții, care creează în același timp forme – istoria – și trece totuși prin ele, dincolo de ele). Dacă nu renunți la trecutul tău, la „istoria” ta – nu poți experimenta nimic pe viu, deci nu poți cunoaște imediat, real, ci printr-o transparență, prin mijlocire, prin relații; experiența ajunge atunci eventualitate, abstracție, și își pierde caracterul ei de cunoaștere *reală*, imediată.

Singura libertate posibilă o concep prin experiență, căci nu pot scăpa de anumite lucruri decât trăindu-le, nu pot limpezi anumite obsesii decât privindu-le în față, și nu pot cunoaște adevărata dragoste decât depășind-o. În afară de libertate, nu pot concepe o adevărată viață spirituală, adică o adevărată creație, o continuă colaborare cu gestul esențial al vieții. Dar libertatea nu înseamnă libertinaj, libertatea instinctelor oarbe, trăirea în hazard și în eventual. Este o imensă iluzie libertatea aceasta care te robește oricărei eventualități, te joacă și te chinuie fără scop, luându-ți și inițiativa și cumpănirea. Libertate înseamnă, înainte de toate, autonomie, certitudinea că ești bine înfipt în realitate, în viață, iar nu în spectre sau dogme; că trăirea ta, nemaifiind a individului din tine, a limitelor din tine, – este o actualizare liberă a întregii tale vieți, dându-ți neconținut alte forme și neoprinde-se niciodată la ele.

Și ca să obții această libertate, după care tânjește omul modern, nu este altă cale – practică, eroică, iar nu contemplativă – decât cea a experiențelor. Numai experimentând totul poți cunoaște real viața omenească, poți ajunge un om întreg. Și numai o astfel de cunoaștere – adică o astfel de realizare – face posibilă libertatea omului nou, deschizându-i calea adevăratei creații și adevăratei fericiri. Nu e un peisaj panoramic acest „tot” (căci nimic nu se *adună*, unul lângă altul, ci fiecare fapt se întregește prin ceea ce îl urmează), deoarece nu va fi o oglindire a totului în suflet, ci *coincidența* lui cu orice. (Cuvintele sunt uzate, și ar trebui să fiu mai prudent când întrebuițez unele din ele; dar sunt sigur că cei ce vor să mă înțeleagă, mă vor înțelege și așa, în pofida tuturor imperfecțiunilor de expresie).

Mi se pare că un asemenea om nou este strădania întregii noastre epoci. Peste tot se experimentează, se încearcă să se libereze omul

vechi de toate prejudecățile și gloriile trecute, se refac și se fac forme noi de viață socială, unele mai riscante decât altele, dar fiecare străduindu-se să elibereze individul de anumite obstacole (politice, religioase, spirituale) și să creeze altceva în loc, mai viu, mai plin și mai fericit.

Tristețea inevitabilă marilor prefaceri – fie ele individuale, fie implicând întreaga viață asociată – nu trebuie să ne oprească pe loc. Nimic nu s-a creat prin tristețe, în afară de o anumită poezie. Tristețea e produsă mai întotdeauna de conștiința zădărniceii și evanescenții rosturilor acestei lumi – dar, cum am mai spus, ea trădează limitele acelei conștiințe, e produsă de „istoria” ei, de oglindire în trecut. Nicio durere nu mai e tristă dacă e scoasă din „istoria” omului care o încearcă, dacă e lăsată să lucreze singură, fără a te împotrivi ei și fără a regreta-o. Omul are acest miracol la îndemână (și totuși îl folosește atât de rar) că ar putea fi întotdeauna ceea ce, în fond, este. Câți înțeleg acest simplu adevăr cu aspect de ghicitoare?

DESPRE ENTUZIASM ȘI ALTCEVA

Nimic nu mi se pare mai enigmatic decât entuziasmul. Un entuziast este întotdeauna, pentru mine, un om cu taine, un om față de care mă simt atras, pe care nu-l uit repede, chiar dacă i-am înțeles fronda de la cea dintâi întâlnire. De multe ori m-am întrebat de ce îmi sunt simpatici gânditorii de majuscule, acei inși care spun și scriu: Fiul Omului, Elanul Vital, Revoluția, Moartea, Destinul, Femeia. Cunosk și eu câțiva gânditori din aceștia, pe care îi ascult cu plăcere, deși nimic nu mă irită mai mult decât majuscula (vă amintiți sunetele acelea perfect înțonate, majusculile). Cred că marele lor merit este dicția. Când îți spun, de pildă, Fiul Omului – știi fără greșală că ți-au spus Fiul Omului –, iar nu „fiul omului”. Sunt detalii de acestea care prețuiesc în orișice cultură.

Îi scuz pentru că sunt entuziaști. Și pentru că entuziasmul poate ascunde orișice. Aici regăsesc întotdeauna miracolul, enigma entuziasmului. E o metodă simplistă și ineficace, aceea de a considera pe orice entuziast un creier intoxicat sau vacuu. Dacă îmi aduc bine aminte, majoritatea oamenilor care au însemnat ceva în istoria acestui continent – au fost entuziaști. Deci nu putem suprima atât de repede specia aceasta de inși, printre care se numără și mulți gânditori contemporani. Și apoi, nici n-am avea vreun interes să o facem. Spectacolul unei gândiri entuziaste este mai fertil decât orice meditație asupra erorii.

Anumiți entuziaști gândesc întotdeauna aforistic, automatic (nimic nu mi se par mai automat în gândire decât aforismele, care se nasc direct din gramatică, iar câteodată chiar din ritmul verbo-motrice: „extremele se ating”, etc.). Ei vor proceda la o răsturnare mentală a imaginilor sau noțiunilor consacrate – și vor gândi prin acest unghi răsturnat. „Se știe”, de pildă, că trupul e păcătos, că noaptea e întuneric, că femeia e femeie, etc. Entuziaștii aforistici vor vorbi, atunci, de o Metafizică a Cărnii (deși nimeni nu poate gândi așa ceva; dar, oricum, e nou, e aforistic), se va spune: Noaptea e Lumina față de Destin (sau cam așa ceva), și se vor scrie pagini asupra Femeii-Vis, Femeii-Idee, Femeii aproximative, și așa mai departe.

Ceea ce caracterizează pe acești autori de aforisme, este certitudinea lor că *gândesc*, că jocul lor automat e *Gândire*, că entuziasmul lor este gest creator. Iar ceea ce este deprimant și amuzant în toată această afacere, este faptul că s-ar putea să aibă dreptate. Într-adevăr, majoritatea problemelor gândirii omenești se reduce la asemenea aforisme automate. Cineva a spus odată, cu majusculă, „Viață” – și mii de oameni au găsit o întreagă problematică în acest cuvânt, și s-au aplicat s-o rezolve. Altul a spus acest aforism: „Moartea este adevărata viață”, și în jurul acestei „idei” (care în fond

nu spune nimic; căci și „moartea” și „adevărata viață” nu sunt necunoscute) s-au scris sute de cărți. Dar celebrul: „cunoaște-te pe tine însuți?”. Dar „caută și vei găsi”, „bate și se va deschide”, etc.? Toate aforismele acestea nu spun nimic, sau spun numai atunci când știi deja ce vor să spună – și, totuși, în jurul lor s-a înălțat filosofia europeană. E deprimant.

Este incontestabil că tot ceea ce merită atenția noastră în istoria culturii s-a creat prin și cu entuziasm. Deși – și vreau să accentuez acest punct – entuziasmul poate ascunde orice vacuitate și orice aproximație. Poate de aceea un entuziast ne impresionează întotdeauna; *s-ar putea* să spună un lucru magnific, *s-ar putea*, cu tot aparentul său ridicol, să trăiască un adevăr de bază. Înțeleg foarte bine impresia de sacru pe care o lasă entuziasmul în lumea greco-romană. Era punctul de contact cu viitorul, cu ceea ce *s-ar putea* să se realizeze într-o zi. Era puntea către o lume irațională, dar vie, de unde se adapă toate imaginațiile și care se ghicește în orice istorie. (Nu cumva veți spune că istoria este o devenire rațională și perfect coerentă? că nu există irațional, ireductibil, libertate și arbitrar, fantastic și obscur?). Poate era chiar contactul direct cu viața.

Mărturisesc odată că am învățat foarte mult de la oamenii ridicoli. Trebuie să adaug că poate am învățat tot atât de mult, de la oamenii entuziaști. O întreagă morfologie a erorii aș putea scrie din comerțul meu cu entuziasmul. Într-adevăr, ceea ce e fermecător în eroare e faptul că o recunoști cu atât mai repede ca atare cu cât ai îmbrățișat-a mai entuziast, mai direct și mai cu majusculă. O eroare ce ți se impune prin logică și experiență, prin meditații și rezistență – e aproape fatală. Aproape toți medicii și inginerii pe care i-am cunoscut, sunt iremediabil morți întru cele spirituale, tocmai pentru că și-au asimilat eroarea metodic și experimental. Eroarea are această virtute, că poate fi mai ușor înțeleasă decât adevărul; că adesea e mai simplă decât adevărul, mai verosimilă (gândiți-vă la evoluția fizicii în ultimii cincizeci de ani; nu erau mai simple și mai verosimile concepțiile despre materie și energie de la 1880–1890 decât cele de astăzi, pe care nu le mai pricepe nimeni?) – iar când e mai complicată decât adevărul, apoi atunci e mai atrăgătoare, mai vie, mai fascinantă, în timp ce adevărul rămâne plat, simplist și inoperant.

Ei bine, oamenii entuziaști au acest mare merit că te introduc în eroare, te pun față în față cu eroarea; fie că ți-o descoperă atât de evident pe a lui, încât te învață pentru toată viața să te ferești de ea; fie că îți relevă instantaneu eroarea în care trăiești tu până atunci, și te invită s-o părăsești. Din acest punct de vedere, comerțul cu oamenii entuziaști poate ajunge o adevărată maieutică spirituală, adică un excelent instrument de cultivarea adevărilor.

Există o specie de entuziaști pe care nimeni nu i-ar considera ca

atare. Sunt oamenii care trăiesc cu probleme, care au întotdeauna de verificat sau de justificat ceva, în orice experiență. Oameni care ajung câteodată foarte sus pe scara valorilor așa-zise spirituale; care creează în artă și scriu cărți celebre. Aici entuziasmul însuși ajunge o problemă, un leit-motiv pentru alte entuziasme. Insul acela mai că își repetă zilnic: „hai să mă entuziasmez!”. Cunoscut un om foarte mare în această țară care repetă această experiență zilnic de treizeci de ani, de când scrie articole de gazetă. Și există de asemenea Romain Rolland, care posedă aproape o tehnică specială a entuziasmului factice, a autosugestiei într-o gândire cu majusculă. Și el spune Viață, Libertate, Viață Interioară, Spiritual – cum spune Swami Vivekananda – dar pe când acesta din urmă era un entuziast în eroare, Romain Rolland este unul sugestionat în eroarea entuziasmului. Vedeți că lucrurile se complică.

Sunt limite și în entuziasm. Odată a trebuit să mă mut de la un hotel, pentru că zilnic venea un comesean care striga: *Oh! la bonne soupe!* De fapt supă era proastă, dar omul meu trăia cu majuscule, și viața aceasta în mit ajunge la un moment dat să te exaspereze. Am ales într-adins un exemplu vulgar, pentru că exemplele spirituale sunt mai usturătoare. Cine nu ne cunoaște entuziaștii, oamenii noștri care gândesc în aforisme sau cu majuscule, care au un întreg aparat fonetic și o întreagă semantică la îndemână, pentru a ne face să credem că au adăpostit la sânul lor o gândire personală? Și ceea ce e deprimant în cazul lor este faptul că niciodată nu se gândesc că *s-ar putea* să se înșele. Ei au depășit demult experiența entuziasmului, și trăiesc acum numai prin inerția lui. Și această inerție a mișcării perpetue în gol e (dacă mi se iartă expresia) e mult mai primejdioasă decât inerția cealaltă, statică. Pentru că pune în gardă pe oameni contra oricărui entuziasm. Și ar fi păcat.

DESPRE SPECIILE GÂNDIRII

Adesea, când mă îndoiesc chiar și de lucrurile cele mai onorabil stabilite, privesc cu oarecare invidie – și milă în același timp – siguranța acelor care vorbesc despre *gândire*. Procesul acesta, al gândirii, mi se pare mult mai complex, mai obscur și mai bogat decât vrea să-l înfățișeze cărțile de logică și limbajul curent.

Nu mă refer la rezultatele gândirii, la părerile sau certitudinile pe care ea le elaborează. Acestea sunt lucruri mult mai grave, dar mai ușor de înțeles. Obscur și necercetat mi se pare, însă, chiar jocul gândirii. Sunt fel și fel de chipuri de a gândi, și sunt atât de mult deosebite unul de altul încât mă întreb dacă mai pot fi numite cu același termen.

În ceea ce mă privește, efortul pe care îl fac de a gândi asupra unui fapt de toate zilele (un aranjament bănesc, o încurcătură morală, un articol scris sau citit, o judecată asupra unui om) nu are nimic de-a face, dar absolut *nimic*, cu efortul de a gândi o problemă generală (Orient-Occident, civilizația, opera de artă, etc.) nici cu efortul depus în gândirea unei probleme finale (moartea, neantul, sensul existenței), sau a unei întrebări tulburătoare (Dumnezeu, sufletul, etc.).

Am ales dinadins câteva clase de obiecte ale gândirii net diferențiate între ele, pentru a facilita înțelegerea celor ce vor urma. Dar trebuie să adaug că sunt nenumărate alte clase pe care nu le pot nici chiar defini. Există, de pildă, un binecunoscut act de gândire – când încerci să duci *mai departe* ceva, nu ipotetic, ci *real* – care nu se aseamănă cu nicio altă gândire. Nu mai vorbesc de gândirea matematică, sau de gândirea simbolică, sau de cea relativă la muzică; fiecare cunoaște din propria lui experiență cât de aparte sunt aceste acte de înțelegere.

Am menționat de mai multe ori termenul „efort”. Adevărul este că adesea nici nu există efort în gândire. Ci un fel de alergare pe un drum neted, fără obstacole și fără ezitări. Ai atunci precis impresia că se *gândește* prin tine, că înduri o operație fără voia ta; n-aș putea spune că această operație se săvârșește automat, dar ea este în orice caz autonomă. Îi lipsește adică cea mai specifică valoare: voința, personalitatea. Și ceea ce este ciudat, mai toate gândurile care ne lovesc prin *personalitatea* lor – sunt obținute printr-un asemenea proces pasiv.

Există o specie de gândire care se deosebește de toate celelalte prin – să mi se ierte îndrăzneala – fiziologia ei. Observați că de câte ori meditați profund asupra unor probleme greu de definit (moartea, sensul vieții, scopul), nu izbutiți să obțineți acea concentrare inițială indispensabilă fără a înțepeni trupul, a opri răsuflarea (sau a o ritma cât se poate mai lent), a suspenda provizoriu orice mișcare a trupului

și, în același timp, *conștiința* lui. Chiar în cazul unei probleme de matematică, se cere o concentrare care nu se poate realiza decât prin suspendarea conștiinței trupului. Pot foarte bine să mă gândesc la evenimentele politice sau la o problemă de filosofie, și să-mi mișc în același timp membrele, perfect conștient de trupul meu (mai precis, având prezentă conștiința trupului). Dar sunt anumite gândiri care nu se pot realiza sub niciun chip dacă această conștiință a trupului nu se suspendă, provizoriu desigur.

Ceea ce mă amuză pe mine în toată această problemă complicată a gândirii, este faptul că oamenilor li se pare că *știu* cum gândesc pentru simplul motiv că cunosc regulile raționamentului și au învățat puțină psihologie, care le spune o groază de lucruri despre senzații, sentimente și procese sufletești. Adevărul este că problema aceasta a gândirii vii, nu este studiată nici de psihologie, nici de logică. (Ceva mai mult, dominația psihologiei în ultima jumătate a secolului trecut a complicat acest studiu și l-a îngreunat cu un balast de care anevoie se poate libera un ins modern).

Știința gândirii vii, știința spirituală (dacă vreți) se află astăzi într-un stadiu asemănător celuiia în care se afla știința naturală înainte de Copernic și Galilei. Nu avem nicio ipoteză generală pe care s-o justifice un număr cât mai mare de fapte, nu avem nicio metodă riguroasă și verificată pentru a putea studia și înțelege gândirea vie. (Dar parcă alte realități sufletești le înțelegem? Metodele și valorile se schimbă la fiecare treizeci de ani, și „sufletul” e studiat cu ultima metodă promovată de științele pozitive. „Sufletul” este rând pe rând „materie”, „senzație”, „energie”, „elan vital”, „epifenomen”, și mai știu eu ce, numai *suflet* nu este).

De câte ori s-a încercat să se studieze gândirea vie, s-au aplicat metodele științei experimentale, s-a făcut psihologie. Este totuși foarte ușor de înțeles, cred eu, că psihologia nu are nimic de-a face cu speciile gândirii, cu felurile eforturi mintale și intuiții tulburi care ne alimentează neconținut conștiința. De fapt, noi experimentăm o multitudine de specii de gândire fără să ne întrebăm, și să încercăm să înțelegem, cum se petrec toate procesele acestea. Și totuși, sunt lucruri pe care nu le vom găsi în nicio carte, sunt realități pe care numai o meditație introvertă le poate descoperi.

Că trebuie să descoperite, nu mai încapă îndoială. Obişnuim să denumim cu același termen, „gândire”, o serie de lucruri care, poate, nu au nimic de-a face cu gândirea. Dar nu despre o *querelle* de termeni este vorba; ci despre o nouă serie de înțelegeri a lucrurilor celor mai esențiale.

Cred, de asemenea, că nu prea ne înțelegem între noi când vorbim de gândire; sunt atâtea feluri de a gândi, și atât de deosebite, încât mi s-a întâmplat de câteva ori acest lucru paradoxal: să *accept* un

„adevăăr” printr-un act de gândire, și apoi să-l *resping* recurgând la altfel de gândire. Pare foarte ciudat ceea ce spun, dar dacă ați fi sinceri ați afla că lucrul acesta se întâmplă destul de des, cu fiecare dintre noi. Nu e vorba, cum se spune, de greșeli de logică, de insuficientă concentrare, de întunecare prin pasiuni, de necorectitudine – ci, de cele mai multe ori, de procese complet deosebite pe care noi le numim gândire.

Nu știu dacă ați experimentat lucrul următor: găsești într-o carte această expresie, „dacă ne gândim, etc.” – și te oprești din citit ca să te gândești la ceea ce propune autorul, și vezi că nu ajungi la concluziile la care a ajuns el. Și aceasta nu întotdeauna din cauză că autorul e pătimăș, sau neinformaț, sau illogic. Nu poți spune că sunt false ceea ce afirmă el, și totuși nu le poți primi. Îți spui: „n-aș crede așa”, și treci mai departe, învățat să fii politicos cu „punctele de vedere” ale altora. Totuși, se întâmplă – după prima încercare de [a] gândi cum gândește autorul – să revii asupra pasajului, să-l gândești *altfel*, și să vezi că are dreptate.

Noi credem, că în acest caz, este vorba de o reîmperspătare a atenției, de o concentrare mai precisă; că, la prima lectură, n-am gândit *cum trebuie*. Este adevărat că n-am gândit cum trebuie, dar nu în sensul că n-am gândit „destul de bine”, ci că n-am gândit „așa” cum trebuia, cum a gândit autorul. Am făcut alt efort decât acela care ni se cerea.

Cât de nesperioase ar părea afirmațiile acestea, ele sunt totuși juste; și dacă începeți să vă ocupați puțin și de gândirea dumneavoastră vie, nu numai de gândirea moartă a altora, veți descoperi și alte lucruri mult mai senzaționale.

Lucrurile acestea însă, atât de esențiale, nu le ia nimeni în seamă. Continuăm să repetăm truismele despre gândirea geometrică și gândirea intuitivă, și pentru că am găsit aceste două cuvinte ni se pare că am rezolvat întreaga problemă a înțelegerii.

DESPRE FERICIREA CONCRETĂ

Fericirea este o problemă pe care nu trebuie să ți-o pui niciodată pentru tine. Fericirea are un sens și un conținut concret numai atunci când o envisajezi pentru altul. De câte ori îți spui: „dacă fac cutare lucru, dacă sacrific cutare slăbiciune, dacă trec obstacol – sunt fericit!”, de câte ori îți spui astfel, trăiești o iluzie, care te va face să suferi mai mult și mai deznădăjduit. Ne putem aranja conforturi, bucurii, plăceri, voluptăți, satisfacții, recompense – dar niciodată nu ne putem anticipa și realiza fericirea. Observați că de câte ori reduceți noțiunea aceasta la propria dumneavoastră personalitate – ea își pierde complet sensul. E reală cât timp e absentă, cât timp e o simplă nostalgie, o așteptare, o iluzie. Vă spuneți: „dacă aș câștiga un milion aș fi fericit!”. Dar încercați și convingeți-vă singuri; niciodată o asemenea așteptare a fericirii, o asemenea prefigurare a fericirii, nu se concretizează, nu se poate experimenta. De cât ori veți crea mental sau sentimental o fericire, care se află undeva în spațiu sau în timp, într-o absentă, într-un „ideal” – fiți sigur că nu o veți întâlni niciodată.

E stranie această *obiectivitate* a fericirii. Este unul dintre puținele lucruri pe care nu izbutim să le realizăm singuri, pentru noi. Dimpotrivă; putem face un număr infinit de oameni fericiți, de un număr infinit de ori. Fericirea ajunge *concretă*, stare, experiență – numai atunci când dorința care o precede este îndreptată către altul. Pentru realizarea fericirii altuia, nicio renunțare nu e prea mare, niciun sacrificiu nu e prea costisitor. Un om care înțelege că nu poate atinge niciodată fericirea, prin propriile lui mijloace, prin propria sa ascensiune spirituală – nu are decât un singur lucru de făcut (vorbind din punctul de vedere al carității, criteriul prin care sunt scrise aceste note): să realizeze fericirea altuia, a altora. Trăim o epocă prea puțin paradisiacă; oamenii înțeleg tot mai puțin că există o realitate a fericirii și o datorie de a o împlini, fie chiar pentru alții. De aceea rândurile acestea, despre un subiect atât de plat, „fericirea”, poate par neserioase. Nu încerc să le scuz: lămuresc numai pentru ce le scriu și cum se integrează ele în glosa timpului nostru.

Trebuie să fim realiști și să privim realitatea în față. Alte vremi își creau „idealuri”, își creau o abstracțiune într-un timp și într-un spațiu ireal, pe care experiența nu-l va cunoaște niciodată. A trăi în realitate este cea dintâi datorie a noastră. Și niciodată nu verificăm mai decisiv realitatea decât în suferința noastră și în fericirea altora. Maximul de concret îl cuprindem în aceste două extreme, niciodată între ele. Este o iluzie să crezi că o viață obișnuită, mediocră, fără suferințe și fără fericiri, întruchipează adevărata viață reală, maximul de concret. Dimpotrivă, o astfel de viață orizontală participă la gradele cele mai inconștiente ale existenței și se depărtează deci de concret.

Dacă ne propunem să trăim o viață reală, trebuie să renunțăm la orice act care – într-un spațiu-timp proiectat mental – este orientat către fericirea *noastră*. Cele mai abjecte iluzii, cele mai otrăvite idealuri, cele mai deprimante abstracțiuni sunt legate de această alergare după fericirea noastră. Dacă ne este dat cândva să cunoaștem fericirea concretă, o vom întâlni pe neașteptate, pe nevrute, de la altul; dăruită, nu cucerită. Să încercăm să ne extirpăm chiar nostalgia fericirii noastre. Să renunțăm până și la gândul că ne-ar putea fi, într-o zi, dăruită să ne despersonalizăm într-atât – în această privință – încât să ajungem simple instrumente în voia vieții și a destinului. Caritatea, care plutește, larg, în această viață universală din preajma noastră – va găsi în făptura noastră despersonalizată potirul în care să se adune, pentru alții.

Ceea ce vreau eu să subliniez este faptul că această atitudine nu este *altruism*, nu este morală, nu este religie. Nu facem așa pentru așa este *bine*; facem așa pentru că nu se poate altfel, pentru că așa este *real*, astfel trăim în concret și ne izbăvim de exasperantele noastre abstracțiuni. Nu este o lege morală ceea ce spun eu; este o stare naturală, reală. Cine vrea să trăiască în concret, trebuie să se supună implicațiilor concretului: niciodată pentru tine.

Un om cu cât este mai tare cu atât are mai puțină nevoie de el. Tăria nu se măsoară prin raporturile dintre om și lume, ci dintre om și el însuși. Lumea care are nevoie de tine te poate osândi pentru cutare fapt al tău; dar dacă tu ești destul de tare ca să ți-l poți permite, ești destul de tare ca să poți renunța la o putere pe care o stăpânești – puțin îți pasă. Cu cât renunți mai mult la tine, la posesiunile tale, la fructele actelor tale – cu atât ești mai plin pe dinăuntru, ești mai concret și mai viu.

Fericirea altuia merită orice renunțare, orice abdicare. Nu confortul lui, nu orgoliul sau voluptatea lui – ci fericirea. Majoritatea oamenilor practică renunțarea pentru confortul celorlalți; și o practică din lașitate, din lene, din indiferență. Renunți la tine ca să nu plictisești pe celălalt, să nu-l contrazici, să nu-l obosești, să nu-l incomodezi. Aceasta nu e renunțare, ci lașitate, nebarbăție. Veți spune: „dar așa înțeleg oamenii fericirea, asta e concepția lor despre fericire, e bine să le-o păstrăm”. Nu; oamenii exagerează întotdeauna influența unui act de al lor asupra semenilor. De fapt, își camuflează prin aceasta dorința lor de a nu fi puși în situații neconfortabile. Se spune: „N-am vrut să-i răspund ca să nu-l fac să sufere!” Adevărul e altul; n-a vrut să-i spună (ce, nu importă) pentru că s-ar fi aflat atunci într-o situație incomodă, deși cel de al doilea n-ar fi suferit într-atât cât lasă a înțelege cel dintâi.

Deci, când tolerăm slăbiciunile altora nu înseamnă că le procurăm fericirea. Le menținem confortul, atâta tot. Dar dacă, la urma urmelor,

fericirea n-ar fi decât o serie de lucruri confortabile? Este un punct de vedere care, cu o inteligență mai ascuțită decât a mea, s-ar putea susține. Numai că, asemenea discuții interesante nu mă interesează, deși ele par poate mai originale și mai profunde. Nu cred, totuși, că o serie prelungită de conforturi creează fericirea. Mai întâi, orice confort are o parte negativă; absența lui aduce a atenuare a plăcerii, durerea, chiar suferința. Fericirea este o stare din care nu se mai poate lua nimic, la care nu se mai poate adăuga nimic. Apoi, fericirea este întotdeauna un lucru neînsemnat, un lucru oarecare, peste care trecem cu vederea, care nu ne poate atrage atenția. Un confort poate fi situat, localizat, exteriorizat; îl schimbi, îl îndepărtezi, îl porți cu tine. Pe când fericirea este o stare fluidă; la care nu ajungem prin grade; nu urcăm spre ea, nu o cucerim, nu o mărim. Ea *este*, pur și simplu.

Cineva mă poate întreba: nu este mai bine să păstrezi intacte conforturile unui ins, în loc de a-l zgudui ca să-i dai fericirea? Evident, atât timp cât nu ești sigur că poți aduce în loc fericirea, este fără sens orice încercare de suprimare a conforturilor cuiva. E absurd să spui: „există o stare de fericire, pe care tu nu o ai” – și să treci mai departe. Cine are curajul să aducă fericirea cuiva, trebuie să rămână pe loc. Dar, haide să ne numărăm, să vedem câți suntem atât de tari, câți avem curajul acestei nebunii supreme? Există mii de cerșetori, de invalizi, de prostituate. Fericirea lor stă în puterile noastre. De asta nu ne mai putem îndoi. Câți suntem gata să ne sacrificăm viața pentru fericirea unuia singur (căci numai *unul singur* este într-adevăr concret) dintre acești bătuți de soartă? Și câți putem rămâne, până la sfârșit, în împlinirea acestei carități?

Ne-am născut toți cu o superstiție; că ne așteaptă locuri mai bune sus, niciodată mai jos. Avem fiecare un ulcior cu ulei, și în loc să-l împărțim opaițelor oamenilor sărmani, care putrezesc în întuneric, îl păstrăm haini la piept, așteptând felinarul farului pe care fiecare credem că suntem meniți să-l aprindem, să lumineze lumea întreagă. Și în timpul acesta, oamenii mor lângă noi.

DESPRE UN ANUMIT SENTIMENT AL MORȚII

Miracolul morții nu constă în ceea ce sfârșește ea, ci în ceea ce începe. Nu mă înspăimântă nimic în faptul că moartea pune capăt biologiei, că încheie definitiv seria experiențelor organice, că, într-un cuvânt oprește pe loc *viața*. Sub acest aspect, cunosc deja moartea; din experiențele mele, din ceea ce văd la alții; m-am întâlnit de nenumărate ori cu fenomenele morții, cu agonia, cu stingerea, cu oprirea pe loc. Am murit de atâtea ori până acum, ca orice om, încât moartea cea adevărată nu mai mă poate înspăimânta. Fiecare cunoaște moartea în acest sens. Ce nu cunoaște nimeni este *începutul* de după moarte. Este adevărat că după fiecare moarte în viață, izbutim, într-un fel sau altul, să ne naștem din nou, să reluăm altă viață. Dar toate aceste renașteri se petrec în cadrul vieții organice și morale, au conținut identic, nu variază decât structurile. Renaștem neconținut, dar renaștem cu aceleași valori, cu aceeași experiență organică, aproape cu aceleași lumini spirituale. Nu este o schimbare decisivă, unică, ireversibilă.

Schimbarea aceasta ireversibilă o experimentăm numai prin moarte. Și ceea ce este miraculos în moarte este faptul că începe atunci „ceva” cu desăvârșire deosebit de tot ce cunoaștem noi, cu desăvârșire deosebit de ceea ce ne așteptăm să fie. Se continuă ceva pe care noi nu avem ochi să-l vedem în timpul vieții. Se continuă ceva pe care *l-am fi putut cunoaște*, dar pe care nu știm să-l căutăm în timpul vieții; un imponderabil, o taină, o absurditate, știu eu ce? Adevărul e că; deși *începe* ceva complet deosebit de viață, moartea *continuă* totuși o conștiință pe care *am fi putut* s-o intuim încă din timpul vieții. Acesta e și paradoxul central al morții: *altceva* decât viața și totuși ceva pe care l-am putea cunoaște chiar cu ajutorul vieții.

Mă întreb chiar dacă adevărata esență a vieții nu este totuna cu esența morții. Dar nu în sensul pe care îl dați dumneavoastră morții și vieții. Pentru dumneavoastră viața este permanentă trecere, un fluviu continuu – iar moartea este același lucru, cel puțin în faptul ei inițial, este o trecere, o pierdere dincolo. Dumneavoastră pulverizați viața, și proiectați această imagine evanescentă asupra morții. Identificați viața și moartea în ceea ce au ele neesențial. Pentru mine, dimpotrivă, esența vieții nu este dinamismul ei exterior – ci o saturare, ceva din care nu se mai poate scade nimic, la care nu se mai poate adăuga nimic. Și atunci mă întreb dacă moartea nu este același lucru.

Oamenii, care experimentează de milenii partea negativă a vieții, golurile ei, *neființa ei*, oamenii au conceput moartea ca un maximum de neființă, ca un vacuum etern, ca un absolut negativ. Ei au proiectat în eternitate, în moarte, *absența* vieții din viața de toate zilele. Dacă cercetați concepțiile (filosofice și științifice, căci cele populare au mai

multă intuiție, și sunt deci mai aproape de adevăr) despre moarte, veți găsi la rădăcina lor incapacitatea de a viețui, impotența, neființa. Dumneavoastră, care aveți superstiția filosofilor și științaiților, credeți că dacă un savant vă prezintă o carte bine gândită („profund” gândită) asupra vieții – trebuie să-l credeți pe cuvânt. Dimpotrivă; nu credeți niciodată astfel de oameni, care trăiesc în marginea vieții, în afară de viață, trăiesc abstract și livresc, simțind ce *pot* simți (deci foarte puțin), gândind în maniera lor, adică atât cât pot gândi.

Printre marile anomalii ale lumii moderne se numără și faptul că știința și filosofia ne învață viața și *moartea*. Gândiți-vă o clipă la absurditatea acestui lucru: oameni care cunosc viața din laborator, o cunosc prin analize, îi cunosc fenomenele ei și oameni care gândesc asupra vieții dintr-un cabinet, tocmai aceștia sunt chemați să ne învețe cel mai esențial și cel mai decisiv fapt: existența noastră, moartea noastră. De altfel, ei nu fac decât să completeze și să articuleze experiențele noastre negative, neființa noastră.

Dar să ne întoarcem. Spuneam că am putea cunoaște moartea încă din viață; nu moartea așa cum o știm toți (osificările spirituale, oprirea pe loc) ci moartea în înțelesul ei prim, de *începere*, de inaugurare ireversibilă. Ne lipsește, pentru aceasta, un imponderabil, o trăire completă a vieții, ne lipsește ceva pe care nu-l cunoaște nimeni; și de aceea moartea ni se prezintă ca un miracol, căci ne introduce firesc în acel imponderabil pe care, poate, atâția din noi îl căutăm zadarnic în timpul vieții.

Miracolul constă mai ales în totala răsturnare de valori. Viața, așa cum o înțelegem noi, este o continuă ascensiune, o continuă perfecțiune morală și spirituală, un neîntrerupt șir de cuceriri, de posesiuni, de înțelegeri, de experiențe. Un om perfect, după judecata noastră, este acela care a cunoscut mai mult, s-a înălțat mai sus cu mintea și cu sufletul, a înțeles mai mult. De la 12 la 60 de ani, să spunem, omul acesta perfect se trudește neconținut să ajungă mai sus, să se purifice, să înțeleagă, să cunoască. Ajunge în pragul morții un om perfect. Și atunci, printr-o simplă experiență organică, el moare, se trezește deodată într-o altă lume, unde începe altceva, unde valorile sunt altele și ascensiunea este înțeleasă altfel.

Acesta este miracolul. Acesta este paradoxul; cheltuiești o viață întreagă pentru a te înălța, a te purifica și a *cunoaște*, ca să ajungi, în moarte, cine știe, la cea mai de jos treaptă a perfecțiunii. Prin simplul fapt al morții, o biată femeie bătrână poate ajunge mult mai sus decât un Bergson, un Einstein, un Rodin. Umbli pe stradă și întâlnești pe la colțuri cerșetori în zdrențe, femei sărmene, sau auzi de oameni care suferă cele mai cumplite boli, care și-au pierdut tinerețea în spitale – și îi compătimești, fără să te gândești o clipă că poate oamenii aceștia sunt îngeri printre noi, sunt arhangheli veniți să ne ispitească, sau sunt

simple suflete care, atunci când își vor lua zborul, se vor afla mult mai aproape de lumină decât cei mai mari înțelepți, cei mai mari sfinți și filantropi ai noștri. Este o simplă închipuire a mea, fără îndoială, dar paradoxul și miracolul morții ne dă drept la orice închipuire. Mă gândesc, însă, la zădărnicia setei noastre de perfecțiune, de ascensiune – atât timp cât există o moarte ale cărei legi nu le cunoaște nimeni.

DESPRE MIRACOL ȘI ÎNTÂMPLARE

Cei care contestă existența miracolului, uită că miracolul are și el o istorie, o fenomenologie. În antichitate, miracolul era *contrastul*. Miracolul modern, dimpotrivă, este *contactul*; simpla alăturare de fapte, nu numaidecât opoziția lor, dramatică, revelantă. Miracolul – adică *întâmplarea*, venirea împreună a unor lucruri care ar fi putut rămâne izolate pe vecie.

Gândiți-vă bine la esența acestui miracol cotidian ca să puteți înțelege posibilitățile unei noi apologetici, a unei noi demonstrații a lui Dumnezeu.

Căci, nimeni nu ne poate dovedi că Dumnezeu, sau zeii, nu intervin zilnic în viața noastră. E posibil, e probabil, că Dumnezeu ni se arată neconținut. Dar cum vreți să-l vedem și noi, să-l recunoaștem? Dumnezeu nu e obligat să ia forma pe care i-o acordăm noi.

Oamenii spun: „Nu mai există mister!” – pentru că misterul nu se revelează sub forma pe care o așteaptă ei. „Unde sunt îngerii?” întreabă. Dar îngerii *nu sunt* așa cum i-am închipuit noi. Poate că ei vin neconținut în viața noastră, dar noi ne așteptăm să-i vedem fie așa cum i-au închipuit părinții noștri, fie *contrariu*, adică la cealaltă extremă. Dar îngerii, ca și toate celelalte făpturi cerești, divine – nu au nicio obligație față de felul nostru de a-i concepe, față de demonstrațiile noastre sceptice sau apologetice noastre entuziasmante. Ei sunt așa cum sunt. Noi dăm miracolului – adică intervenției divinității în istorie – o valoare de pur mister. Dar adevărații agenți ai miracolului nu sunt obligați deloc să-i accepte aceeași valoare. Dacă concepția noastră asupra misterului nu coincide cu adevărata substanță a misterului – cu atât mai rău pentru noi. Nicio logică din lume nu poate obliga divinitatea să ia forma și să activeze în formele pe care i le-am *propus* noi. Toate demonstrațiile contra existenței lui Dumnezeu, contra îngerilor (adică a oricărei ierarhii cerești), contra miracolelor – sunt absurde și ridicole. Toate aceste demonstrații pornesc de la un punct fals: absența lui Dumnezeu din lume, absența miracolului din istorie. Dar aceasta e cu desăvârșire ridicol. Căci despre ce *absență* poate fi vorba? Despre absența lui Dumnezeu de acolo unde *l-am fi așteptat noi*, despre absența miracolului așa cum *ni l-am închipuit noi*. Sincer vorbind, este cu totul alt lucru.

Creștinismul, făcând pe Christos fiu de om, a îmbibat miracolul și caritatea în omenire într-un grad mult mai mare ca înainte, când zeii erau *altceva* decât oamenii. (De aceea se poate spune, foarte logic, foarte științific, că de la Christos începe substanța întregii istorii s-a

schimbat). Acum, Christos fiind ȘI om, minunile se fac sub chipul oamenilor, în fiecare zi. Înainte de Christos minunea mai putea fi taumaturgă, excepțională, dramatică. De atunci ea este umană – adică irecognoscibilă.

Miracolul are această singură deosebire de un fapt ordinar (adică de un fapt explicabil, produs de forțe firești, cosmice, biologice, istorice) că *nu poate fi deosebit*. Cât de paradoxală ar părea această definiție, ea este totuși foarte simplă. (Gândiți-vă bine și o veți înțelege). Irecognoscibilul este forma perfectă de revelație divină; căci divinitatea nu se mai *manifestă*, nu se mai realizează prin contrast, ci activează direct în umanitate, prin contact, prin venirea laolaltă.

Întâmplarea – în sensul propus la începutul acestor note – capătă acum o altă valoare. (Întâmplarea este luată aici nu în înțelesul de ceva excepțional, neprevăzut, nici în înțelesul de ceva fatal, predestinat – ci pur și simplu ca „fapt”, ca ceva întâmplat, adică realizat). Dacă miracolul este ceva irecognoscibil, adică un fapt după *toate aparențele* ordinar – atunci toate faptele ordinare capătă o maximă importanță, căci în oricare din ele poate fi o intervenție irațională, divină. Întâmplarea poate ajunge atunci călăuza existenței noastre.

Dar mai e ceva, și mai important. Întâmplarea înseamnă lucru real, lucru realizat – și orientarea noastră către întâmplări înseamnă o orientare *realistă*. Iată deci încă un paradox al miracolului creștin (adică a fenomenologiei miracolului după intervenția lui Christos în istorie): întoarcerea la realism, la bun simț, la cotidian. O concepție antimistică a miracolului, căci se delimitează foarte strict experiența religioasă, adică experimentarea pe căi excepționale a miracolului.

Dumnezeu nu se mai lasă cunoscut numai pe calea experienței mistice – o cale gravă, obscură, plină de tentații, plină de obstacole – ci se lasă „cunoscut” mai ales pe calea irecognoscibilității. Adică, așa cum trebuie și așa cum a fost întotdeauna: cunoașterea de toate zilele a lui Dumnezeu (deosebită de celelalte grade, mai clare, ale cunoașterii divine: contemplația, mistica, extazul) este obscură, este *fără voie*, este firească. Nu mai e o cunoaștere propriu zisă, ci o recunoaștere, o foarte obscură participare la divinitate. Miracolul ne conduce fără știrea și fără vrerea noastră.

DESPRE SCRIS ȘI SCRITORII

Un prieten îmi vorbea de curând de o propunere; „tinerii să tacă zece ani”. Adică să se retragă fiecare în cămăruța lui, să muncească, să sufere – și numai după zece ani să scrie. Intrarea lor în publicistică ar fi atunci fulgerătoare. S-ar impune cu atâta siguranță – încât nu le-ar putea rezista nimeni. Și lichidarea aceasta a cadavrelor culturale și literare, cu care se ocupă acum unii din noi, ar fi atunci aproape automată.

Nu vreau să discut dacă izbânda, după zece ani de „tăcere”, ar mai putea avea vreun rost, ar mai putea aduce vreo mângâiere. Mă gândesc numai la eficacitatea acestei soluții, retragerea. Pentru că problema e și foarte încurcată, și foarte subtilă. De pildă, cunosc un om care publică de zece ani aproape zi la zi, și totuși *n-a început încă a scrie*; se pregătește numai. Și ca el sunt mulți alții; care refuză să publice ceea ce au scris, sau refuză să scrie ceea ce gândesc. La urma urmelor, scrisul nu e chiar așa de simplu pe cât pare; nu înseamnă că tot ce *se publică, se scrie*. A fi sau nu în publicistică, a intra sau a ieși din ea – sunt lucruri fără nicio importanță.

Singurul lucru important din toate acestea ești tu. Ființa ta interesează, gândirea, experiențele, reacțiunile, terapeutica ta. Cred că am scăpat de-acum de superstiția „stilului”, cu care s-a confundat atâta vreme scrisul. Ca să-ți faci „stil”, poate că e necesară o claustrare; nu de zece, ci de cincizeci de ani. Pentru că stilul deja implică perfecțiunea, ameliorarea prin tehnică – și perfecțiunea aceasta nu e niciodată atinsă.

Dar scrisul? Ce legătură poate avea scrisul cu „stilul”, cu „perfecțiunea”, cu „ameliorarea”? Scrii așa cum ești tu *acum*. Nu peste zece ani. Peste zece ani vei fi altul, mai completat, mai adânc, poate, – dar altul. Pe mine mă interesează omul din tine, cel de-acum, și pe acesta numai scrisul tău mi-l poate releva. Puțin îmi pasă de imperfecțiuni, de naivități; de contradicții, de obscurități. Acesta ești tu cel de-acum; cel singur viu; și dacă simți imboldul scrisului (care este și el un fel de a te trăda, de a te mărturisi), scrie și nu te corecta peste un an. Am trăit destul în mitologia corectărilor și perfecțiunilor. A venit, cred, timpul să lăsăm toate prejudecățile la o parte și să privim adevărul în față: că toate ostenele noastre pe acest pământ sunt pieritoare, că nu merită nicio revenire și nicio perfecționare după ce a trecut ceasul care le-a cerut, că tot ce facem, dar absolut tot, e ursit distrugerii, ca orice lucru pământesc; că, în clipa când vom trece dincolo, în viața adevărată, orice lucru al nostru de aici se va pierde în ceața completei dezinteresări și nu va mai exista pentru noi decât ca *fapte*, și faptele au această virtute – că sunt la fel de valoroase toate, sau la fel de inutile.

Îmi amintesc că unul din profesorii mei de la Universitate m-a întrebat odată de ce scriu și de ce public „atât de tânăr”; că ar trebui să mă coc, să aștept nu știu câți ani (mi se pare vreo douăzeci), că o să-mi pară rău mai târziu, etc. La care eu am răspuns simplu: Domnule profesor, *poate* că peste zece ani mor. Și acesta e adevărul. (Nu „*poate*”, ci sigur). Pentru că suntem îndemnați să creștem, suntem urșiți să ne schimbăm, și ceea ce aș putea gândi la douăzeci de ani (și care în sine, are desigur o valoare – dacă nu judecăm prin „stil”) fără îndoială că nu mai pot gândi la patruzeci. Nu mai pot pentru simplul motiv că tânărul a murit demult în mine, ca să lase locul altui ins, mai matur și mai potolit. Și ar fi stupid ca acel om de atunci să regrete entuziasmul și greșelile tânărului. Ce are de-a face unul cu altul?

Mi se pare că toată problema asta cu așteptarea, cu perfecțiunea în tăcere, cu compromiterea, etc., își are rădăcinile în nume. De aceea – dacă propunerea ca să se renunțe la nume e prea inumană (dumnezeiască) pentru a se realiza vreodată – ar fi foarte nimerit ca autorii să-și schimbe numele din trei în trei ani. Ca să nu-i stingherească trecutul, să judece întotdeauna proaspăt, să rămână întotdeauna vii, în viață, nu cu o carapace de legendă pe spate. Perfecțiunea scrisului își avea un rost numai când se credea, încă, în „stil”. Pe atunci autorul își lucra fiecare pagină, își ordona cartea, își transcria de șapte ori manuscrisul. Era un permanent „nemulțumit de ceea ce făcuse”. Dar sentimentul acesta de „nemulțumire” e cu desăvârșire exterior scrisului. Nimeni (sau poate numai un cretin) va fi vreodată mulțumit de cele ce scrie. Atunci, nu e inutilă râvna și suferința pentru a ameliora un lucru peste care ai trecut demult?

Nu știu când se va înțelege de toată lumea că nu importă cum e scrisă o carte. Importă numai cel care o scrie. Și ați văzut că numai cărțile „imperfecte” au sfidat și sfidează timpul (Rabelais, Cervantes, Shakespeare, Balzac, Dostoievski)? Sunt cărți care pot fi scrise în douăzeci de feluri (d.p. Gulliver, sau Don Quijote). *Întâmplător* mi-a rămas cartea așa cum o avem. Ea putea fi scrisă cu totul altfel, și ar fi fost nu mai puțin savuroasă, sau genială, sau adâncă. *Tristram Shandy* este o carte pe care orice romancier de mâna [a] treia, orice gazetar și orice profesor de limba engleză ar fi putut-o scrie „mai corect”, mai stilizată, mai ordonată. Iar *Climats* a lui Maurois este o carte pur și simplu „perfectă”.

Nu domnilor, povestea aceasta cu așteptarea, pregătirea și perfecționarea n-are niciun sens. Nu trebuie să ne preocupe prea mult nici viitorul, după cum nu ne preocupă trecutul. E aproape absurd să cred că peste un anumit număr de ani cartea pe care o scriu acum aș scri-o „mai bine”. Aș scri-o altfel, atâta tot. Problema cu care mă zbat acum, nu o voi rezolva „mai corect” – ci o voi ignora pur și simplu, având a mă lupta cu alte probleme. Așa e, și așa trebuie să fie.

Căci toate acestea, în fond, nu au o prea mare însemnătate; ele participă la zădărnicia ceasului de față, și tot pieritoare sunt. E bine că le facem, dacă simțim imboldul și dacă e nevoie să le facem. Dar atâta tot. Le uiți apoi, cum uiți atâtea lucruri urgente, fierbinți, nebunești, dureroase, dulci, ale ceasului de față – și care, mâine, îți vor părea numai *fapte*.

Dacă izbutim să facem din fiecare pagină a noastră un *fapt*, apoi puțin importă dacă o scriem la cinsprezece sau la șaptezeci și cinci de ani. „Faptele” acestea nu au nimic de-a face cu perfecțiunea, cu stilul. Cel mult dacă pot fi numite „operă”; căci înapoia lor se ghicește un creier și un suflet care au crescut, ci nu au dăltuit toată viața același bloc de marmură, ca să obțină o statuie perfectă. Mi-e milă de asemenea nemuritori de provincie.

DESPRE OAMENI ȘI ROMAN

Citind *Manhattan Transfer* al lui John Dos Passos mă gândeam ce admirabil lucru e să întâlnești într-un roman oameni vii pe care, dacă i-ai fi întâlnit în viață, ai fi ezitat să-i crezi sinceri și, mai ales, vii. Se întâmplă un fapt, în aparență, paradoxal: că psihologia curentă în viața de toate zilele complică și falsifică oamenii. Judecându-le acțiunile și intimitatea după psihologie, ajungem la o serie de clasificări factice; cea dintâi, clasificarea oamenilor în sinceri și falși, în verosimili și neverosimili, în normali și exagerați, etc. Toate acestea sunt nu numai clasificări arbitrare, dar și cu desăvârșire false. Te convingi cunoscând, de pildă, pe Stan din *Manhattan Transfer*, pe acel copilandru dezechilibrat și alcoolic de care se îndrăgostește Ellen, și care activează într-un mod cu totul „anormal”, „exagerat”, fără a avea, totuși, o singură clipă impresia că te afli în fața unei fanteze. Stan trăiește cu o vigoare și o imediateză care te depășește pur și simplu; ridici ochii de pe carte, și viața ta și a prietenilor tăi ți se pare deodată searbădă, transparentă, automată. Înțelegi că psihologia te-a păcălit încă o dată.

Cazuri de acestea se mai cunosc în literatură: dacă n-ar fi decât Dostoievski, care a descoperit psihologiei zone noi și cunoașterii instrumente noi. Cazuri când judecățile curente asupra oamenilor și criteriile simpliste asupra vieții sufletului sunt modificate de realitatea revelată într-o carte. Și încă la Dostoievski oamenii sunt explicați, comentați, justificați. Li se creează o întreagă armură psihologică, prin care autorul a crezut poate că îi susține – când ei se susțineau prin simpla lor viață.

În romanul lui John Dos Passos, ceea ce impresionează și impune este totala lipsă de psihologie, de analiză și explicație. Nicio linie care să explice „ce vrea personajul” sau „de ce a făcut el ce-a făcut”. O perfectă autonomie a oamenilor, o desăvârșită nuditate. Ei se mișcă, trăiesc și mor conduși de destinul lor – fără ca autorul să-i susțină și să-i corecteze.

Calitatea aceasta este cu adevărat rară în romanele continentale: ca oamenii să trăiască singuri, fără psihologie, adică fără intervenția autorului în explicația și justificarea lor sau a acțiunilor lor. Mă gândesc la ce eforturi de analiză și construcție recurg romancierii continentali ca să poată pune pe picioare o jumătate [de] duzină de oameni (în *Manhattan Transfer* sunt aproape cincizeci), câte admirabile pagini de „psihologie” trebuie să compună ca să dea aparența de normal unui erou (ca și când aceasta ar avea ceva de-a face cu viața unui om adevărat), în sfârșit câte aparate trebuie să inventeze ca să poată umbla personajele. Suprimați introducerile de biografie, explicațiile psihologice, nuanțările analitice – și veți vedea

că un foarte bun roman rămâne deodată inert și personajele lui fanteze. Cunoaștem aceste personaje pentru că ne vorbește autorul de ele, ne asigură că au o stare civilă, ne spune că au făcut cutare sau cutare lucru, ne destăinuiește ce cred ele despre anumite realități, le poartă de mână prin tot cuprinsul romanului, le explică, le justifică și le ilustrează. Tare aș vrea să le privesc trăind singure, aceste personaje care îmi vin întotdeauna în față cu o armură de justificări psihologice, pe care nu le pot cunoaște direct din faptele sau gândurile lor și despre care nu pot spune, la urma urmelor, că nu le cunosc (căci cunosc orice stare sufletească sau virtualitate ce mi se prezintă coerent, așa cum cunosc și sălbăticiii dintr-o carte de antropologie) dar despre care nu pot spune, în același timp, că sunt *oameni*.

Pentru că noi, în viața cotidiană, cunoaștem mai mult etichete (snobul, omul cumsecade, tânărul zăpăcit, mondenul, fata inteligentă, femeia superioară, etc.) și un automatism psihologic (tristețea, bucuria, voluptatea, entuziasmul, deprimarea, etc.) – și ne-am obișnuit a crede că cunoaștem *oamenii* – tot așa credem că personajele unui roman *trăiesc* îndată ce le ghicim oarecum structura, știm cam ce virtualități se ascund în sufletul lor și bănuim ce-ar putea face într-o anumită împrejurare. Dar aceasta nu e o *cunoaștere* propriu-zisă – și ceea ce cunoaștem nu sunt *oameni* propriu-ziși. Când ni se prezintă un domn drept poet și o femeie drept demimondenă, noi am stabilit deja anumite formule asupra lor – și prin aceasta credem că-i cunoaștem. De asemenea, când într-un roman ni se spune că Ion Ionescu este muzicant și neglijent și iubește o vecină de mahala – credem că cunoaștem pe domnul Ion Ionescu. Dar aceasta nu numai că este o cunoaștere sumară; este de-a dreptul o pseudo-cunoaștere. Autorul nu trebuie să ne vorbească despre domnul Ion Ionescu – ci să-l lase să activeze așa cum e el, nu așa cum îl vede autorul. Orice explicație psihologică e inutilă, atât timp cât nu se referă decât la o etichetă sau la un automatism sufletec.

Deci să nu credem că *cunoaștem* personajele unui roman numai pentru faptul că știm să le explicăm psihologicește și știm în ce clasă să le integrăm. Așa, „psihologicește”, cunoaștem o sumă de oameni alături de noi, din chiar viața noastră, despre care, totuși, în fond, nu știm nimic. Există o cunoaștere *esențială, reală*, directă, care nu are nevoie de psihologie. Poate unii au experimentata-o în viață; în literatură ea se întâlnește mai rar, și în speță la anglo-americieni.

Când am cunoscut astfel un om, orice s-ar întâmpla cu el nu ne sâcăie, nu ne dă impresia de factice, de exagerat, de arbitrar. Pomeneam de Stan din *Manhattan Transfer*. Aș putea aminti *Tarr* al lui Wyndham Lewis, ale căror personaje (în special acel magnific Kreisler) activează dezordonat, funambulesc, arlechinesc – și sunt totuși vii, reale, imediate. Autorul a știut să ni le facă cunoscute; și apoi și-a

permis orice cu viața lor, fără să mai recurgă la „psihologie”. Căci psihologia e adesea piatra de mormânt a romancierului.

DESPRE MOARTE ȘI ISTORIE LITERARĂ

Am recitit de curând unul dintre cele mai frumoase și mai personale eseuri ale lui Samuel Butler, „Cum să realizezi o viață perfectă” (traducere aproximativă; originalul e *How to make the best of life*). Butler se scuză de la început că i s-a cerut să vorbească despre o temă atât de dificilă; căci el însuși nu e deloc sigur că a realizat tot ce a putut mai bun din viața pe care a trăit-o. „Viața e asemenea unuia care cântă solo la vioară în public, dar fără să știe să cânte, ci învățând atunci, în fața publicului”. Totuși, în cele din urmă, ne spune care ar fi, după el, secretul vieții perfecte, pline și rodnice: aceea de a trăi după moarte, în dragostea prietenilor, a elevilor, a urmașilor. „Moartea dă unor oameni o viață față de care existența lor pământească ajunge o simplă umbră”.

Am pomenit de acest eseu al lui Butler pentru că, deși fără aparentă legătură cu cele ce voi spune mai la vale, el este o admirabilă introducere în discuția rolului unui gânditor sau scriitor care merge împotriva timpului său.

Adică unul care trece peste timp. Însuși Butler a fost unul dintre aceștia. Cea mai bună carte a sa n-a publicat-o în timpul vieții; și de fapt tot ce-a publicat în timpul vieții a trecut neluat în seamă. Nu numai că n-a fost remarcat de public. Asta n-ar fi însemnat prea mult. Dar n-a fost remarcat nici de critică, nici de elită, nici de prieteni. Toți au văzut în el un om ciudat și s-au oprit la ciudățeniile lui. A trebuit să treacă douăzeci de ani ca să înceapă să fie cercetat și tradus. Vor mai trece încă cincizeci până va ajunge popular. Până ce va obține acea „viață față de care existența pământească va fi o simplă umbră”.

În tot ce am spus până acum este vorba despre moarte, și aceasta este o problemă care mă depășește. Dar mi se pare că există și alte specii de moarte. O moarte care se confundă în bună parte cu istoria oricărui om. Fiecare dintre noi am lăsat în urmă câteva morți, pentru că fiecare am început de mai multe ori o altă viață. Sunt lucruri pe care ești chemat o singură dată să le faci sau să le spui – și după aceea nu te mai interesează; le-ai uitat, au trecut în istoria ta, în moartea ta. Și se întâmplă ca tocmai aceste. Lucruri – care pentru tine au murit demult – să fie prilejuitoare de viață, să provoace gândirea altora, să le deștepte curiozitatea, furia sau dragostea.

Mă gândeam la soarta acelor reviste bune despre care se află că sunt bune numai un sfert de veac de la dispariția lor. Mai toate curentele literare s-au născut și au fost alimentate de asemenea reviste, care au circulat un număr de ani în cercuri foarte închise și numai întâmplător (cum e cazul lui *Nouvelle Revue Française*) au ajuns populare și puternice. La noi, o seamă de reviste de scurtă și nervoasă apariție reprezintă aproape tot ce a fost mai bun în literatură și

gândire de la război încoace. Nu știu ce va cerceta istoricul literar al viitorului din rafturile bibliotecii Academiei. Dar sunt sigur că la zece ani odată se vor găsi o duzină de tineri care să caute, să savureze, să scoată note din *Cetatea Literară*, de pildă. Morțile acestea pun capăt efemerului, diurnului, transitorietății – ca să facă loc unei adevărate vieți, pe care autorul nici nu a bănuț-o, sau pe care, în cel mai bun caz, a uitat-o. Sunt sigur că „Fals tratat pentru uzul autorilor dramatici” se va bucura în cincizeci de ani de o atenție pe care scrierile domnului Camil Petrescu nu a obținut-o niciodată până acum și pe care, foarte probabil, nu o va obține nici de-acum înainte.

E surprinzător cum lucrurile cele mai puțin însemnate, cele mai puțin solemne și cele care evită cât mai net eternitatea – au șanse să trăiască cel mai mult. Cazul jurnalelor intime, pomelnic de morți, de fapte moarte, de gânduri moarte. Nimic mai viu și mai fascinant, totuși, decât cimitirele acestea. Autorii lor au știut atât de bine să moară în fiecare zi... Iată solemnele amintiri ale lui D'Annunzio: *Le Faville del Maglio*, pagini câteodată admirabil scrise – dar uscate, uscate, nu moarte. Și comparați-le cu jurnalul lui Otto Braun, acel tânăr filosof german, care a murit pe front, și care habar n-avea de comoara pe care o purta în raniță.

Incontestabil, trebuie să ai talent, inteligență, geniu. Dar câți nu au și talent, și inteligență, și geniu? Asta nu înseamnă aproape nimic; înseamnă aproape că ești un candidat. Candidat la orișice. Ca să treci mai departe, trebuie să știi și altceva: să mori. Și se pare că știința aceasta e mai greu de învățat. Să mori în fiecare zi, cu fiecare operă, cu fiecare pagină scrisă. Ceasul acela de viață să fie cu desăvârșire ars – ca să-l poți uita, să nu-ți mai aparțină, să-l lași în urmă ca pe un cadavru. De aceea cred eu că „jurnalul”, însemnările intime, notele fără importanță – conțin atâta tărie și atâta sete de veșnicie. Pentru că sunt scrise subit ca și o moarte, sau agonizează ca și o moarte, sau sunt dătătoare de seamă ca despre o moarte. Nu au nimic din viul acestei lumi în ele – și nu sunt „făcute”. Sunt așa cum le vede autorul în clipa când le scrie: prea incendiate, prea chinuitoare, prea nude ca să poată exista mult timp în această lume vie a transitorietății și a instantaneului. Și atunci, ca printr-o taină trec în cealaltă viață, a lucrurilor moarte, mari sau mici, dar moarte.

PUNCTE DE VEDERE

Mi-a căzut în mână cartea unui medic indian, Dr. Rele, asupra zeilor vedici, intitulată *The Vedic Gods as figures of biology*. (Bombay, ed. Taraporewala, 1931). Dr. Rele nu e un nume necunoscut amatorilor de efemeride orientale. Cu câțiva ani mai înainte a publicat două cărți care au provocat amândouă interminabile discuții în presa indiană, cu răsunete vagi și în Europa și America. Cea dintâi, *The Mysterious Kundalini*, se ocupă de yoga; cealaltă era o interpretare asupra Bhagavadgitei. Amândouă, însă, scrise de un medic – erau soluții pe jumătate științifice, pe jumătate fanteziste aduse unor probleme de fiziologie mistică și psihologie religioasă. Antrenante la citit, bogate în sugestii, surprinzătoare în dialectica lor intimă. Cărți care s-au bucurat de prefețe ilustre (Sir John Woodroffe, E. J. Thomas, etc.) și de multă atenție din partea publicului.

Acum, ceea ce mă interesează în cazul acestui Dr. Rele nu e numai faptul că el crede că a găsit criteriul prin care trebuiesc interpretați zeii vedici; ci și faptul că își susține exegeza cu o consistență și o bogăție de amănunte impresionantă. Citindu-i cartea, urmărindu-i argumentul – descoperi că într-adevăr zeii vedici *ar putea* fi foarte bine „figuri biologice”, cum spune doctorul. Expresia trebuie înțeleasă; nu e vorba de principii generale biologice – de lumină, de soare, de viață, de alimentație, așa cum interpretau până acum anumiți teoreticieni îndrăzneți de la *Vedic Magazine* (organul sectei Arya-Samaj) – ci de fapte precise, de localizări în scoarța cerebrală, de foarte dificile și subtile amănunte anatomico-fiziologice, care, spune dr. Rele, erau cunoscute *rishilor* și sunt pe deplin destăinuie în himnurile vedice. Agni, de pildă, nu e *numai* zeul focului ceresc și sacrificial; ci e „materia cenușie din sistemul nervos cerebro-spinal” (p. 90). Astfel spusă, părerea doctorului pare deconcentrantă; dar argumentul și textele o justifică. Agni poate fi și materia cenușie, după cum fiecare alt zeu vedic *poate* fi acel organ sau acea funcțiune fiziologică indicată de dr. Rele.

Ceea ce e interesant e coerența și completitudinea pe care o capătă personalitățile sau riturile vedice dacă sunt interpretate biologic. Nu apar arbitrare. Ci ca o viziune perfect obiectivă – rodul atâtor observații și experiențe asupra corpului omenesc și funcțiunilor sale – care e exprimată mitologic, adică fantastic.

Dar tot așa de verosimile, de coerente și de firești, apar și celelalte ipoteze asupra figurilor vedice. Orice ipoteză, pentru un anumit timp, pentru o anumită structură intelectuală – e justificată, și acopere faptele; dacă nu toate, cel puțin pe cele esențiale. Întrebarea care a turmentat știința și critica filosofică a veacului trecut e: cum se deosebește *adevărata ipoteză* de ipotezele frauduloase, de pseudo-

explicații? Iată, de pildă, cazul de care ne ocupăm: exegeza vedică. De la Sâyana până la Arthur Berridale Keith – câte interpretări și câte puncte de vedere! Roth, pe la mijlocul secolului trecut, se emancipează de interpretarea medievală a lui Sâyana, ca să ofere o alta mai pură, mai aproape – credea el – de spiritul primitiv al acestor cărți sfinte. După el vine Max Müller, cu binecunoscutele și nefundatele lui teorii, cărora le ia locul alte ipoteze, mult mai verosimile, ale lui Bergaigne și școala franceză. În sfârșit, apare curentul sociologic – care înlătură ultimele rămășițe de antropologie – și în cele din urmă, interpretarea fenomenologică.

Acum, care din toate aceste interpretări e cea justă? Greu de spus. Un lingvist va alege pe aceea care va acoperi cât mai multe fapte din istoria limbii sanskrite. Un istoric al religiilor va opta pentru o ipoteză care interesează panteonul vedic în linia generală a evoluției religioase. Un sociolog, va gândi și explica faptele prin punctul său de vedere.

Totuși, un lucru trebuie reținut: că Vedele pot fi interpretate și înțelese în atâtea feluri. După cum pot fi interpretate și prin maniera surprinzătoare a doctorului Rele. Acum, ceea ce se poate învăța din cartea doctorului e mult mai important decât ceea ce vrea el să ne învețe. Eu nu cred că *rishii* știau toate acele adevăruri biologice pe care dr. Rele încearcă să ne convingă că le știau. Dar recunosc că zeii vedici pot figura ca valori biologice. Cu alte cuvinte, un fapt poate fi valorificat (și coerent valorificat, nu alegoric sau simbolic) într-o pluralitate de puncte de vedere.

Și cred că criteriile nu se exclud unele pe altele. Zeii vedici pot fi foarte bine, și în *același timp*, forje naturale, cosmice, sacrificiale și biologice. Pot avea și valori etico-sociale, religioase și științifice. Nu pentru că vechii indieni *cunoșteau* toate acestea și *voiau* ca zeii lor să simbolizeze aceste adevăruri. Ci pentru simplul motiv că mitologia vedică – alături de alte multe creații ale vieții asociate – e o realitate polivalentă, care poate fi apropiată, înțeleasă și valorificată prin oricâte puncte de vedere.

Amintiți-vă de *Cântarea Cântărilor*, un poem nupțial (după ultimele rezultate ale exegezei biblice) pentru mirii păstori, care posedă, totuși, o structură mistică, una alegorică, una eclesiastică. Privit printr-un anumit punct de vedere, poemul se transfigurează îndată, capătă alte valori, altă orientare și cu totul alte intenții. Dar cine ar putea spune că autorii *au știut* sensul mistic sau sensul alegoric al poemului? Și totuși, cine poate nega evidența acestor sensuri?

Se pare că sunt lucruri, sau adevăruri, care se verifică tot atât de bine și în același timp pe o pluralitate de planuri. Față de ele, nu mai putem păstra un criteriu monovalent, o judecată de valoare absolută. Sunt creațiile activității fantastice a unei colectivități, a unei epoci, a

unei rase. Și deși sunt „simbolice”, nu aparțin niciunui simbolism; vreau să spun că nu e nimic făcut, nimic individualizat în creația lor. Sunt datele imediate ale unei conștiințe asociate. Și de câte ori încercăm să le izolăm și să le valorificăm – nu obținem decât puncte de vedere.

MODA BĂRBĂTEASCĂ

Mi s-a părut întotdeauna ciudată dezinteresarea contemporanilor pentru marile și adevăratele probleme. Când se găesc atâtea sute de mii care să soarbă și să comenteze din tot sufletul cele din urmă știri politice – cu greu întâlnești unul sau doi care să se ocupe îndeaproape cu moda bărbătească, de pildă, o problemă mult mai sobră și mai vitală decât toate remanierele și comploturile politice din lume. Care să fie cauza acestei stranii indiferențe, e ușor de spus. Dar nu ea interesează. Ci faptul că stăruie de zeci de ani, în pofida formidabilului rău pe care îl produce, în pofida neurastenizantei monotonii pe care o introduce treptat în existența bărbaților.

Se pare că de la moartea „frumosului Brummel”, elita gânditoare și curajoasă n-a mai dat nicio atenție acestei capitale probleme: igiena și estetica hainelor bărbătești. Câte un izolat la fiecare deceniu a încercat o reformă, a propus o cămașă fără guler, a izbutit un nou și mai confortabil model de gheață. Dar nici elita nici mulțimea nu i-au urmat. Încercările lor au fost privite cu aerul amuzat și nepăsător cu care se privește un lucru senzațional. Și moda bărbătească a ajuns un subiect frivol. Și bărbații nu se mai îmbracă decât după ritualul stupid al croitorilor eleganți, după fantezia snobilor sau gustul cucoanelor.

Problema s-a trivializat atât, încât nu-mi amintesc să fi întâlnit vreodată un bărbat serios care să consimtă încai că există o problemă a îmbrăcăminteii bărbătești.

Bărbatul serios socoate o obligație de castă să umble cu haine plate, modeste, cenușii, vechi, murdare. E și acesta un romantism întârziat. Un soi de împotrivire contra instinctelor – care cer înainte de toate o haină comodă (iar nu sacul cu nasturi care e vestonul modern), un pantalon larg și decent (nu burlanele de postav, care îți împiedecă mișcarea coapselor, te fac să asuzi și să-ți iasă genunchii, te țin legat pe scaun și-și flutură atât de grotesc marginile în mers), o cămașă igienică și flatând frumusețea gâtului masculin (nu cele cu guler, cu cravate, cu manșete).

E groaznic cât de caraghios ne îmbrăcăm noi. Nu numai că nu e igienic, nu e confortabil, nu e decent – dar e cât se poate de urât. Ați privit un bărbat alergând pe stradă, după tramvai sau după pălărie? Cea mai slută față pare o Diană, comparându-le mișcările, poziția trupului în fugă, atitudinea capului. Fără îndoială, un european modern e făcut să fie urât și ridicol. Colaborează la meschinizarea lui duzini întregi de agenți, superstiții și mode. De aici, probabil, surpriza, plăcută ochiului, a bărbaților în costum de baie – și indiferența mai mult sau mai puțin generală cu care sunt privite femeile în același costum. Dar moda a izbutit să ascundă sau să meschinizeze tot ce e linie, echilibru, semnificație, în frumusețea virilă.

Se spune că actualul costum e comod și ieftin. Dar asta e o gogoriță. Mult mai comod e costumul de cercetaș (care e universal în Europa nordică, în colonii, în Răsărit), sau costumul de golf, sau șalvarii. Dacă e vorba de confort, apoi șalvarii sunt neîntrecoți. Sunt atât de largi încât nici nu-i simți, sunt discreți, majestoși și plini de decor. Dacă n-ați umblat niciodată în șalvari, nu știți ce e aceea fericirea genunchilor și a coapselor. Dar nu șalvari de carnaval, ci o pereche zdravănă de șalvari afghani, largi și catifelati. Apoi, gândiți-vă ce oribile sunt cămășile noastre, cu manșete și butoni, cu guler care te sufocă, și cravata care rupe spațiul magnific al pieptului. O cămașă mexicană, cu mâneca largă și nu prea lungă, e de o mie de ori mai comodă și mai frumoasă.

Mijlocul nostru e meschinizat de betelia pantalonului și de cordon. V-ați gândit vreodată la brâu? Schimbă instantaneu silueta și scoate agreabil în evidență, linia umerilor. E inutil să insist asupra pantofilor de tot soiul, un adevărat canon.

Vasăzică nu costumul actual e cel mai comod. El s-a introdus și a fost acceptat printr-o prodigioasă serie de mutilări, ajustări și sudări. Dacă s-ar scrie vreodată istoria modei bărbătești de la „frumosul Brummel” încoace – s-ar putea descoperi lucruri extraordinar de interesante: influența marilor industrii, decadența spiritului „dandy” și înlocuirea lui prin „snob”, orientarea tot mai accentuată către fantezie, inițiativa oamenilor fără gust (croitorii parizieni, lorzii) în locul inițiativei artistului, etc. Decadă după decadă, costumul nostru s-a trivializat și s-a urât.

Acum a ajuns monoton, plat și impersonal. Viața de interior a unui bărbat modern e lipsită de orice culoare, de ceremonial, de armonie. În această privință, viața de interior a unei femei e o viață privilegiată. S-ar spune că aceasta nu interesează și nu influențează pe un om serios. Ba face și una și alta. Gândiți-vă cât de mult dispune o cameră luminoasă, sobră și personală – comparată cu una de hotel, tipică, străină. Același lucru și cu hainele; care constituie un fel de „experiență indistinctă” de care nu ne putem scăpa niciodată. O haină comodă, cu un mic dar kinetic ceremonial, dispune tot atâta cât o glastră în soare, cât o fereastră bine luminată. Dar aceste mărunte voluptăți de interior ne sunt interzise, nouă. Cel mult dacă pijamaua ne mai oferă asemenea voluptăți.

Dar la problemele acestea nu se mai gândește nimeni. Și urmăm toți, placizi, fanteziile unui croitor milionar și snob din Capitala Lumii.

APOLOGIE PENTRU DECOR

Acum câteva zile am scris un articol despre „moda bărbătească” în care atrăgeam atenția asupra seriozității acestei probleme. Se pare că articolul a fost socotit o simplă glumă. Sau, în cel mai bun caz, o chestiune inactuală. Cred că înțeleg dezinteresarea aceasta: moda bărbătească, împreună cu alte capitale elemente de „mediu” (estetica interiorului, ceremonialul meselor zilnice, umbletul pe stradă, etc.) face parte din așa numita „experiență indistinctă”, o experiență continuă și oarecum neutralizată pe care modernii și-o asimilează treptat, inconștient și de care nu se pot desface niciodată.

Incontestabil că ceea ce interesează în primul rând pe un ins modern – e experiența; adică realizarea unor sinteze întotdeauna noi, inedite; descoperirea unor adevăruri, voluptăți sau decepții nemaiîntâlnite; într-un cuvânt, surprinderea, eterogenitatea, unicul.

Incontestabil că fericirea autentică tot de o asemenea experiență depinde; și orice progres – emoțional, intelectual, estetic, etic – numai prin asemenea noi sinteze se poate obține. Sinteze care angajează întotdeauna un element esențial din personalitatea umană; care, de cele mai multe ori, sunt întovărășite de luciditate deplină sau, în orice caz, de o *prezență*.

Dar nu e mai puțin adevărat că o bună parte din existența noastră se consumă într-o experiență indistinctă. De care, evident, nu depinde fericirea noastră, dar depinde un indiscutabil bien-être necesar și muncii și contemplației. Foarte rar experimentăm sau gândim cu voia noastră. Dar, *încontinuu*, se experimentează pe socoteala noastră și gândim fără voie ca rezultatele acestor experiențe. Ceea ce spun aici va fi mai puțin înțeles de un cerebral auster, dar va fi, fără îndoială, perfect înțeles de un artist, de un om de teatru, de oricine e convins de covârșitoarea influență a decorului asupra emoției și creației.

Nu ne putem emancipa niciodată de acest indistinct pentru că nu ne putem emancipa niciodată de mediu; nu de mediul social, în genere, ci de cele mai neînsemnate amănunte fizice (lumina, filtrarea luminii prin ferestre, geometria camerei, armonia mobilelor, zgomotele, culorile, idiosincraziile străzii, etc., etc.). Acum, ceea ce mă uimește pe mine la occidentalul modern e tocmai dezinteresarea aceasta de „indistinct”, de decorul viabil, de „personalizarea” mediului. Înțeleg să o facă un om spiritual, sau un mistic, sau un îndrăgostit; căci setea pentru absolut a acestor oameni îi izolează și imunizează în mijlocul experienței indistincte. Dar nu înțeleg să o facă un om temporal, unul care se orientează către structuri orizontale. Dimpotrivă, insul modern – fără voia lui, desigur – a pierdut atât de mult comuniunea cu decorul încât l-a și scos din „indistinct”, și îl caută la cinematograful, la radio, în romane. Foarte rari sunt modernii

care și-au alcătuit un decor atât de personal încât s-a transformat în mediu, și un decor în care se pierde, se confundă, fără să mai întâlnească rezistența și surpriza „experienței”, și care totuși îi influențează indistinct, potențându-le bien-être-ul, promovându-le jocul inteligenței, intensificând voluptățile. De aceea un număr înfricoșător de oameni suferă cronic de neurastenii sau placiditate, de inerție intelectuală sau idiosincrazii morbide – rezultate din conflictul lor subconștient și permanent cu mediul cosmic – în sfârșit de spaima de solitudine, de contemplație, de reverie lucidă.

Mi se pare că viața modernă ar putea fi mult mai plină, mai armonioasă, mai fecundă, într-un cuvânt mai vrednică de a fi trăită – dacă oamenii ar încerca să-și organizeze experiența lor indistinctă. Experiența pur și simplu – adică acea aventură către inedit – a fost promovată în toate ramurile activității omenești moderne. A influențat și filosofia, și etica și arta. E cu atât mai ciudată, așadar, dezinteresarea de tot ceea ce constituie mediul nostru personal continuu. Încercările arhitecturii moderne, de pildă, nu au fost încă asimilate; ele rămân exterioare, un decor formal sau fantezist, așa cum e, încă, cinematograful.

Că o „reformă” a elementelor care alimentează experiența indistinctă înseamnă o completă ameliorare a vieții sufletești intime – o dovedește o serie întreagă de fapte. Băiatul care părăsește cămașa de noapte pentru pijama descoperă bucurii necunoscute, când se poate plimba decent și confortabil prin odaie, poate fuma răsturnat într-un fotoliu, poate citi ziarele altfel decât cum le citea într-o cămașă de noapte. Tânărul în costum de tenis nu e niciodată trist, nici deprimat, nici îmbufnat. O cămașă nouă fără guler îl face generos. O cameră curată, plină de lumină, cu o masă de lucru sobră și îmbietoare – îl face fericit. E atât de simplu să fii fericit dacă știi cum să-ți triezi și să-ți organizezi experiența indistinctă. E un soi de magie, armonia aceia de culori, linii și forme – al cărui secret îl păstrezi numai tu, în care numai tu poți rămâne fără să te simți străin. Un actor, care joacă în fiecare seară într-un alt „mediu” – vă poate spune dacă influențează sau nu covârșitor toate aceste elemente care laolaltă alcătuiesc decorul. E singura dată când dinamica psihică se schimbă complet fără ca insul să observe sau să sufere.

Sunt anumite climate culturale unde decorul a fost întotdeauna indispensabil, dar nu ca element exterior, ci asimilat într-o experiență indistinctă. Așa e în Orient, unde viața de interior cunoaște adâncimi și liniști nebănuite europeanului, unde gesturile cele mai banale (umblatul prin casă al tinerelor fete indiene, care se schimbă după prezența odăii; dacă e singură, dacă e cu mama, cu tatăl, cu un străin, cu un bătrân, etc.) ajung ceremonial. Nu mai vorbesc despre viața de interior a japonezilor pe care, toți cei ce au cunoscut-o îndeaproape, o

descriu ca pe un șir neîntrerupt de emoții – datorate tocmai kimonourilor cu valori simbolice, ritualelor meselor, a ceaiului, etc.

Mi se pare semnificativă, în această privință, rezistența europenilor, mai ales a anglo-saxonilor, la decor – înțeles ca o experiență indistinctă, iar nu ca ceva care trebuie arătat altora, *a show*. Oamenii aceștia, când se stabilesc în Orient, în loc să împrumute ceea ce singur poate fi împrumutat de-acolo – decorul – păstrează cele mai șterse și mai incomode manii occidentale. În Darjeeling, în plină arhitectonică nepaleză, întâlnești groaznice hotelurile europene, cu sufragerii ca la Birmingham, cu paturi înalte și ferestre înguste, cu coridoare în loc de terase, totul colorat cenușiu. În Sudul Indiei, în provincia Bangalore, într-o floră tropicală – întâlnești castele englezești stil John Company, cu parcuri geometric tăiate, cu alei cu pietriș, cu tunele și donjoane. Îți vine să urli.

Englezii sunt în privința aceasta niște oameni prodigioși. Pentru că țin la apucăturile și mediul lor nu întrucât acestea le sunt o experiență indistinctă, ci întrucât ele se confundă cu tradiția. Păstrează un formalism atroce, beau ceai noaptea (deși e peste o sută de grade Fahrenheit), cineză în smoking, (chiar dacă sunt izolați în vreo de Dumnezeu uitată plantație), umblă pe străzile Calcuttei cu guler tare, etc. Fac toate acestea dintr-un admirabil spirit de solidaritate cu Marea Britanie, din prestigiu. Și duc o viață insuportabilă, ajung neurastenici, se îndoapă cu whisky și tutun, blestemă Asia.

Cred că nu exagerez spunând că neînțelegerea Orient-Occident se datorează în bună parte incapacității occidentalilor de a aprecia elementul ceremonial și decorativ din viața orientală. Am întâlnit o sumă de europeni inteligenți care nu pot înțelege de ce orientalii sunt atât de fericiți, duc o viață mai plină și mai densă, se bucură mai mult și de soare și de păsări, sunt mai aproape de natură – în ciuda defectelor lor, în ciuda ignoranței, lenei și bolilor.

Mi se pare că nimic nu poate potența mai mult bucuria de a trăi, de a fi viu printre alți oameni vii – decât transformarea existenței brute, inerte și obscure, într-o serie magnifică de ceremoniale și decoruri. Viața mentală și emotivă capătă valențe noi, antene noi. Sufletul ajunge un vas ales în care și creația și Creatorul toarnă minuni.

...De aceea moda bărbătească nu e o problemă inactuală, nicio îndeletnicire frivolă, cum atâția s-au grăbit să afirme.

SEX

Nu știu de ce se bucură modernii de câte ori descifrează într-un simbol sau într-o ceremonie antică – sexul. E aproape o manie, cercetarea aceasta abilă și surprinzătoare a tuturor implicațiilor sexuale în religia, în arta, în instituțiile civilizațiilor pre-europene. Manie care, câteodată, alunecă de-a dreptul în ridicol; de pildă, atunci când nu vede în toată arhitectura asiatică și mediteraneană decât simbolurile organelor de reproducere (cunoașteți interpretarea moscheii dată de școala de la Viena, sau cea a lui Maurizius Hirschfeld despre tectonica egeeană).

Nu încerc să tăgăduiesc prezența nudă și nemijlocită a sexului în foarte multe acte religioase, civile și artistice ale acestor civilizații care au precedat civilizația noastră; civilizații în care, de altfel, aceasta din urmă și-a împlântat adânc rădăcinile și și-a alimentat multă vreme viziunea despre lume și despre viață. Dar cred că e un anacronism și o dezolantă lipsă de perspicacitate, să se confunde valoarea și funcțiunea sexului din acele timpuri și acele zone de cultură – cu morala sexuală a veacului nostru sau cu funcțiunea sexuală așa cum a fost reglementată ea în civilizația noastră, creștină. Judecăm cu emoțiile și cu criteriile noastre, mai ales cu superstițiile noastre, și credem că oamenii aceia erau lubrici, că religia lor era orgiastică și viața lor civilă libertină – numai pentru că întâlnim peste tot sexul și simbolurile sexuale. E cu adevărat deprimantă opacitatea aceasta întru înțelegerea și justificarea altor zone de cultură decât a noastră. Pentru că unii dintre noi se revoltă împotriva rigorismului civilizației creștine – privesc înapoi spre Grecia și îi exaltă libertățile, vorbesc de orgiile ei religioase și de libertinajul moravurilor ca și cum grecii ar fi fost atât de obsedați de aceste probleme sexuale și tot atât de intoxicați de voluptăți refulate ca și contemporanii noștri. Se laudă Grecia, Orientul apropiat, Asia Major, etc., etc. – pentru că modernii cred că găsesc acolo ceea ce ar fi dorit să găsească aici: libertinajul, morală sexuală emancipată, voluptăți, etc. Și aceleași zone de cultură sunt condamnate, de alți moderni, pentru că autonomia și primatul pe care îl avea câteodată sexul – le jicnesc frumoasele lor sentimente și orgoliul civilizației și moralei lor.

Nu se înțelege un lucru esențial: relativitatea valorilor funcțiunii sexuale. În fond, funcțiunea aceasta a fost și va rămâne neutră; fiecare civilizație o colorează cu propriul său *Weltanschauung*. Acolo unde sexul și simbolica sexuală predomină – nu înseamnă că există o mai mare libertate sexuală, pentru că noțiunile acestea de „libertate sexuală” și celelalte aparțin problematicei noastre, sunt puse de civilizația noastră, și nu avem niciun indiciu să credem că ele au fost cunoscute și altor zone de cultură. Noi nu avem niciun motiv să credem că

prezența simbolurilor sexuale exercită asupra conștiinței lor aceeași emoție pe care o exercită în conștiința noastră. Ți trebuie foarte puțină pregătire istorică și perspicacitate ca să înțelegi că multe popoare nu se excită în prezența indicațiilor sexuale (plastice sau literare) așa cum se excită europenii. Erotica din „1001 de nopți” poate excita pe un André Gide, dar pe un oriental îl „desfată” – adică îi procură acea emoție senină pe care o primește în fața primăverii, a belșugului, a tinereții, a bogăției; e numai un preaplin, o încântare a întregii lui ființe – iar nu tulburarea aceea fiziologică, lupta aceea libidinoasă a modernului. Fecioarele indiene ating simbolul mărturisit genital al zeului Shiva fiind perfect conștiente de rostul lui. Dar ele nu văd eroticul, omescul, tentația sau obsesia sexuală în acest simbol; văd pur și simplu ceea ce este esențial: puterea lui creatoare, dătătoare de viață.

Acesta este un amănunt asupra căruia trebuie să stăruim. Majoritatea popoarelor și civilizațiilor n-au văzut în sex ceea ce văd europenii – un izvor de voluptate și o problemă morală – ci numai funcțiunea lui fundamentală: procreația. De aceea l-au integrat firesc printre marile rădăcini ale vieții, alături de sete și de foame, și l-au implicat, real sau alegoric, pretutindeni unde era vorba de viață, de energie vitală, de creație, de regenerare. De la *generare* la *regenerare* e numai un singur pas; și popoarele cu mentalitate realistă (mai ales grecii) l-au făcut – căci cum să simbolizeze mai precis *a doua naștere*, naștere în viața spirituală, liberă și beatifică, decât prin funcțiunea nașterii celei dintâi, nașterea carnală?

Faptul că întâlnim sexul în religie nu trebuie să ne scandalizeze nici să ne facă să credem că originea tuturor religiilor e josnică, e un simplu complex de *tabu*. Cine gândește așa dovedește că nu înțelege nici sexul nici religia.

Fundamentul oricărei religii a fost *regenerarea* omului, armonizarea lui cu mediul cosmic sau cu creatorul – și experiența aceasta de a „doua naștere” nu putea fi mai bine explicată decât prin sex, așa după cum filosofia e ilustrată prin „*sete de cunoaștere*” iar evoluția civilă prin „*foame de libertate*”. Sunt funcțiunile nutritive ale omenirii – și sunt în același timp funcțiunile nutritive ale spiritului. Sexul nu are nimic impur, nimic păcătos și obscur în sine – și ilustrarea unirii cu divinitatea printr-un simbol sexual nu dovedește altceva decât *realismul* mentalității aceluia popor care a folosit-o.

E cu desăvârșire greșit să crezi că, pentru că în civilizația europeană sexul a fost alterat și cerebralizat, oriunde se întâlnește simbolica sau realismul sexual se întâlnește și problema (sau mai bine zis cazuistica) moralei sexuale moderne. La Eleusis, în cele dintâi două nopți se înfăptuiau exhibiții sexuale care jenează penibil pe savanții contemporani când trebuie să le descrie. Îmi amintesc cât de

stingherit era P. Foucart și cât de satisfăcut Pére Lagrange față de episodul Baubô din misterele de la Eleusis, episod care constă în cele mai obscene exhibiții de choilia și phalus. Și totuși, nimic mai firesc, mai pur și mai înălțător decât aceste exhibiții – pentru conștiința celui care se pregătea de epoptia nopții a doua. Pentru noi, însă, surmenați de sexualitate cerebrală – toate acestea nu sunt decât orgii și bacchanale. Am ajuns atât de opaci, încât nu înțelegem nici *istoria* unui fapt sau simbol sexual; nu înțelegem, de pildă, că acel episod Baubd a putut cândva, înainte de Eleusis, să fie un ritual agrar, iar mai târziu, în epoca alexandrină, prilej de amuzament pentru sceptici. Noi vedem sexul de-a valma, și savanții noștri, când s-au hotărât să caute sexul în istoria omenirii, îl găsesc pretutindeni, fără diferențieri, fără să precizeze unde era într-adevăr (dacă era) prilej de desfrâu și unde era funcție firească.

Recentele investigații psihologice și pseudo-psihologice asupra sexului în cultură, sunt aproape fără aport real. Pentru că sunt pornite dintr-un punct greșit: că sexul a fost întotdeauna socotit impur și că împotriva lui s-au dus lupte de milenii. Se uită că singurul fapt care impresiona pe oameni până la Socrate – și care impresionează încă și astăzi, în alte zone – era *creația*, viața, ritmul vital. Și că tot ceea ce se leagă de această creație – ca și de reciproca ei spirituală, de *regenerare* – nu putea fi decât promovat, lăudat și ilustrat.

ROMANUL POLIȚIST

Sunt un pasionat și îndărătnic cercetător al psihologiei publicului cititor; de la noi și din toate părțile. Mi se pare că nimic nu dezvăluie mai complet ceea ce *ar vrea să fie* un ins, decât cărțile pe care le caută și le citește. Și, evident, ceea ce vrea să fie e mult mai vorbitor decât ceea ce este.

E ciudată, deci, dezinteresarea unui „anumit public” de romanele polițiste. O sumară anchetă pe la librării și pe la chioșcuri vă va convinge, dacă mai e nevoie, că Pittigrilli și Dekobra se vând mai mult decât Edgar Wallace. Acest lucru se petrece și în Italia și în Franța, unde literatura erotic-sentimentală a fost întotdeauna mai apreciată decât cea de aventură și crimă. La noi, romanul polițist e savurat în cursul inferior de liceu și în anumite medii de funcționari (de obicei, cei de la Bănci). În cursul superior, colegienii descoperă romanul sentimental, la care se vor opri pentru restul vieții (nu vorbesc de elită). Iar straturile care rămân sub nivelul liceului, se alimentează cu romanele fascicule, care nu sunt, în ele înșiși, decât o formă inferioară și impură a romanului sentimental.

Faptele acestea ar trebui să dea de gândit. Disprețul elitei pentru romanul polițist este, iarăși, un amănunt destul de grav. Pentru că romanul polițist, când e scris de un condei ales – cum ar fi Edgar Wallace, Sapper, Leroux, – e incontestabil de preferat unui roman erotic-sentimental din acelea care stârnesc entuziasmele mulțimii. Un roman polițist este întotdeauna o lectură reconfortantă, stenică și pură. Înainte de toate o lectură pură; acolo toți criminalii sfârșesc prin a fi prinși, escrocii se sinucid iar detectivul se logodește. E singura speță de roman în care morala nu enervează; pentru că e un roman fantastic și logic, și nu știu dacă ați observat că în jocurile (iluzorii) ale fanteziei nebunești (adică perfect logice) există o paradisiacă puritate morală. Când cineva visează treaz, nu se închipuie niciodată criminal, borfaș, satir – ci se închipuie erou, binefăcător, detectiv, mecena. Visarea trează – când umbli pe stradă, când te odihnești fumând o țigară – e un monument de logică și de puritate, și nu trebuie confundată cu mizeriile sexuale și neurotice de care face atâta caz Școala de la Viena.

Puținul succes de care se bucură romanul polițist printre cititorii români dovedește și altceva; dovedește puțină lor seriozitate. Un om care crede cu adevărat în ceva, care muncește consumându-se, care e preocupat ziua întreagă de o problemă serioasă, responsabilă, nu poate citi ceea ce citește în general românul: o literatură sentimentală, vulgară, cosmopolit-erotică. El are nevoie de un divertisment pur, gratuit, ceva inutil și agreabil ca o conversație între două femei proaste. El nu poate citi un roman cu psihologie de a zecea mână, cu

eroi vulgari (în sensul că vor să apară eroi, când nu sunt decât niște biete manechine), cu problematică ridicolă (e vinovată femeia?), cu „poezie” și „analiză” inutilă. Literatura aceasta vulgară poate satisface pe o croitoreasă, pe un student la drept, pe un funcționar – toți inși care muncesc, e adevărat, dar nu muncesc dârz, cu responsabilitate și cu speranța unei mari victorii; muncesc ca să nu moară de foame, și idealul lor e să tragă chiulul cât mai mult – chiar dacă s-ar plictisi de moarte, ceasuri întregi, fără să facă nimic.

Evident, față de asemenea cititori, literatura erotic-sentimentală prezintă toate deliciile: le flatează gustul și efortul (acel efort minim care, trecut, încântă pe cititor de puterea inteligenței lui – și recompensează pe autor cu geniu).

Dar un om care muncește așa cum trebuie, în orele lui libere se duce la un film sau citește un roman polițist. El nu cere cărții nici drame, nici analiză psihologică, nici poezie. Cere să fie o povestire bine spusă, care să-l odihnească și să-l țină atent până la urmă. Am cunoscut cel puțin o jumătate [de] duzină de oameni mari, savanți cu renume universal, care citeau aproape zilnic, la încheierea lucrului, un roman polițist. Și cu cât era scris mai prost, mai direct, cu atât îl savurau mai mult. Iar celebrul filosof englez, Mc. Taggart, citise atât de multe romane polițiste, încât ajunsese o autoritate la Cambridge. El își amintea perfect toate amănuntele crimelor, toate trucurile detectivilor, toată încrengătura dramei. Era un bărbat care a studiat o viață întreagă logica lui Hegel, unul dintre cei mai lucizi gânditori ai timpului.

E vrednic de analizat cauzele succesului romanului detectiv printre anglo-saxoni. În Anglia s-a perfecționat atât de mult acest gen încât izbutesc câteodată adevărate capodopere. Romanul ajunge o narațiune pură, fără balast și fără stilistică, cu personaje admirabile, vii și coerente, cu o intrigă dezvăluită cu mână de maestru. În loc de a mai fi o poveste cu eroi și zmei, e o poveste cu criminali și detectivi. Dar e aceeași luptă între bine și rău – izvorul etern al fantasticului. E aceeași lungă serie de aventuri, de „încercări”, din povestea lui Amor și Psyche, din Măgarul de Aur, din Don Quijote. După ce a trecut printr-o tristă serie de schimbări (romanul post-cavaleresc, romanul misterios, lugubru, romanul-foileton, încărcat, prolix, fad, factice, romanul aventură Far-Vest, romanul istoric, romanul spiritist) – iată că romanul de aventuri s-a întors iarăși la misiunea lui originară: aceea de a povesti extraordinarul și neașteptatul fără nicio altă pretenție de a mișca sau amuza pe cititor în afară de subiectul pur. Ne aflăm de data aceasta în fața narațiunii pure, care odihnește și desfată – și desfată cu atât mai mult cu cât o poți uita îndată ce ai lăsat cartea din mâini.

Acum, preferința anglo-saxonilor pentru o astfel de literatură se

înțelege lesne. Oamenii aceia muncesc mult, și cu îndârjire și cu ideal. Viața e pentru ei dacă nu întotdeauna o luptă – cel puțin ceva care are un rost și o orânduire; ceva față de care insul e responsabil. Când asemenea oameni vor, deci, să se amuze – ei nu iau o carte mediocră, niciuna porcoasă. Cel mult dacă femeile lor iau asemenea cărți. Ei preferă romanul polițist pur, antrenant și reconfortabil. Vor să viseze cu adevărat, să uite de munca lor, de viața care e grea și de socoteala pe care vor trebui s-o dea într-o zi. Un cititor de romane polițiste e un ins cu simț moral, aproape un puritan.

Faptul, deci, că publicul românesc nu frecventează literatura polițistă – mă îngrijește. E o dovadă de lene intelectuală, de lăncezire, de feminitate. Înțeleg de ce numai liceenii citesc romanele polițiste, pentru că numai ei, în bloc, au o responsabilitate zi la zi verificată; numai ei muncesc, sau trebuie să muncească, regulat; numai la vârsta lor visul depășește orice activitate normală. Dar mă tem să înțeleg de ce publicul cel mare preferă pe Pittigrilli și Dekobra lui Edgar Wallace. Pentru că ar trebui să spun că publicul cel mare e leneș, dezordonat, fără țel, fără responsabilitate, vacuu și sărac cu duhul. Iar literatura pe care o citește – și pe care nu o citește ca amuzament, ci ca pe o *literatură bună* – îi umple golurile sufletești cu psihologie de cinci parale, cu idile idioate, cu vicii inutile, cu ideologie, poezie, medicină frauduloasă. În loc să se distreze două ore cu un roman polițist, cum face englezul, el citește patru ceasuri și discută patruzeci o carte mediocră pe care o ia, apoi, îndreptar și în viață și în Artă. Cel puțin dacă ar uita ce citește. Dar numai cărțile excelente și cele proaste de tot se uită: una mediocră, niciodată.

DESPRE ANUMIȚI CELIBATARI

În epilogul de la *Pygmalion*, Bernard Shaw sugerează o foarte interesantă explicație a celibatarilor intelectuali. El spune, anume, că acei bărbați care au avut în copilărie și în adolescență o mamă instruită, apropiată și înțeleghătoare – foarte rareori cad în mrejele căsătoriei. Pentru că o mamă instruită presupune numaidecât un interior cu gust alcătuit, o viață de interior aleasă, permeată de simpatie, o educație armonioasă, fără pedagogie și fără penalități vulgare. Dezvoltându-se într-un asemenea mediu interiorizat și confortabil – tânărul e făcut atent asupra unei probleme de o covârșitoare importanță: aceea de a nu confunda femeia cu sexul, atmosfera prieteniei feminine cu o legătură sentimental-genitală, așa cum fac cea mai mare parte dintre tinerii care n-au avut norocul unei mame instruite și a unei vieți de familie armonioase și elevate.

Nu știu dacă această observație se aplică tot atât de bine societății românești cum, după spusa lui Shaw, se aplică celei britanice, dar fără îndoială că e justă, și ca intuiție și ca raționament.

Într-adevăr, ceea ce așteaptă tinerii, în primul rând, de la tinerele fete pe care le aleg tovarășe vieții – e o emancipare de viața chinuită, tipoidă, macerată de certuri zilnice, de „scene”, care a fost viața din casa părintească. Cei mai mulți nu se pot emancipa singuri; nu pot găsi, adică, într-o perfectă autonomie fericirea și confortul pe care îl caută. Și ei confundă viața sexuală cu viața confortabilă, senină, camaraderească – pe care o cred că va fi căsnicia. În realitate, lucrurile stau astfel; un tânăr care nu cunoaște ce înseamnă viață de interior, așadar un tânăr care n-a avut o mamă instruită, nu disociază nobilul instinct sexual – care îi cere o tovarășă de plăceri – de mult mai dificilul instinct al armoniei interioare. Necunoscând o altă viață familiară decât cea de acasă – e gata să primească tânăra (care în realitate nu-i va putea satisface decât primul și fundamentalul instinct) și să o ia colaboratoare și la viața, mult mai aleasă, a interiorului.

Cu tânărul fericit, se întâmplă altfel. El, distingând necesitățile lui sexuale de necesitatea armoniei și camaraderiei casnice – rămâne celibatar, permițându-și legături și aventuri, dar continuând a fi independent la el acasă. Nu poate fi fermecat de nurea oricărei dudu, pentru că știe că înapoia magnificei ei vieți sexuale se ascunde vacuitate, inerție, opacitate, turpitudine. Și un tânăr cu o anumită densitate interioară nu-și riscă niciodată libertatea și liniștea unei întregi vieți, pentru o simplă experiență sexuală. Mai ales când dulceața timpurilor a îndepărtat o riguroasă responsabilitate din asemenea experiențe.

Ce se întâmplă cu ceilalți tineri e, într-un anumit sens, trist. Tinerii

aceștia vor păstra întotdeauna față de femei o atitudine confuză, lipsită de perspective și de nuanțe. Într-o continuă disponibilitate conjugală, ei vor privi femeia sexual și sentimental, adică posesiv. Cred că le-ar fi greu să cunoască o femeie frumoasă, fără să aibă îndată un joc mental – de imaginație sau de tactică – orientat sexual. Oricâte femei ar cunoaște și ar avea, nu vor intui totuși decât un singur tip (sau o singură fațetă) feminin: Soața, femeia asupra căruia el are drepturi legale. O camaradă, o prietenă, o colaboratoare, o amantă, o maestră, sau o elevă (în dragoste) – le sunt inaccesibile.

Ceea ce înalță hotărât pe un celibatar deasupra celorlalți bărbați, e faptul că el poate aprecia direct și sincer toate speciile de femei și, mai ales, toate vârstele. Echilibrul lui sexual fiind stabilit într-un fel sau altul, celibatarul e liber să se împrietenească și să profite spiritualicește de orice specie feminină. Tinerețea, sex-appeal-ul, frumusețea, luxul – sunt câtimi nule pentru el. El se numără printre acei puțini fericiți care pot gusta prietenia unei fete urâte, conversația unei fete bătrâne, înțelepciunea unei femei trecute și optimismul reconfortant al unei femei de 60 ani. El ajunge cu timpul să-și canalizeze atât de perfect viața sexuală încât în relațiile lui cu femeile nu mai ține seama de anumite superstiții pe care tragedia sexuală le păstrează de atâtea mii de ani. E cu adevărat un om liber, cu a viață mentală echilibrată, sănătoasă, fără refulări și fără conflicte. Pentru că imensa atracție către femeie – care la majoritatea bărbaților e nediferențiată, acționând în bloc, pe toate planurile deodată – la el e disociată, distribuită în numeroase unghiuri de vedere. Bărbații care trăiesc confuzia sex-femeie, sunt roși de eterne poftes posesive, neliniștiți și zădărnici în numeroasele lor experiențe. Pentru ei, orice femeie evocă actul sexual – chiar dacă le plac acea femeie mai întâi pentru inteligența, sau bunătatea, sau pitorescul ei.

Confuzia aceasta între sex și femeie, evident că nu-și are rădăcina numai în absența sau josnicia vieții familiare din copilărie, cum crede Shaw. Ea aparține unei anumite structuri masculine, sentimental-vulgare. E comună și tipului periferic și celui intelectualizat, care nu poate trece peste a anumită vulgaritate sentimentală în relațiile lui cu femeia (știți refrenul: amor etern, femeia e aceeași, o singură dragoste, nu vă încredeți în femei, înfinge-te mă că-i place, etc.). De obicei, asemenea specii de bărbați sunt singurii care au idei bine fixate asupra femeii și dragostei, mărturisesc că cunosc femeie și „filosofează” asupra femeii.

Din acest scurt synopsis trebuie exclusi monovalenții în dragoste, caracterele izolate, dantești, care caută și trăiesc absolutul într-o singură dragoste. Cândva, căsătoria creștină dădea loc la asemenea legături – absolute, eterne, unice. Bărbatul și femeia erau legați printr-o taină, în virtutea unei uniri suprafirești, durabile. Din motive atât de

cunoscute, asemenea legături au ajuns astăzi rarissime. În jurul nostru nu întâlnim decât aceste două mari clase: conjugabili și celibatari, corespunzând celor două vaste și importante structuri.

DESPRE FEMEILE SUPERIOARE

Există o mediocritate a culmilor spirituale. Ceva iremediabil mediocru și vulgar în ceea ce, la o primă vedere, pare extraordinar, adânc, plin de personalitate. Nimic nu mă dezgustă mai profund, de pildă, decât spectacolul unei femei „superioare”, unei femei din acelea care te impresionează prin varietatea tropismelor ei, prin dinamismul ei, prin sclipirile ei, prin oceanografia ei pasională; care se vrea complexă, magnifică, șampanie, plină de taine, de posibilități, de imbolduri, de primejdii. Circulă prin literatură și prin viață asemenea femei „superioare”, conștiente de culmile la care s-au ridicat, orgolioase de pasiunile pe care le pot dezlănțui. Nu spun că toate creaturile acestea și-au mimat pur și simplu personalitatea dorită. Probabil că unele din ele au ajuns acolo conduse de experiență organică, de o sete sinceră de superioritate, din mai știu eu ce elan de cunoaștere. Probabil. Dar nu e mai puțin adevărat că rezultatele experiențelor acestea sunt jalnice, că mediocritatea e cu atât mai impresionantă cu cât o descoperi într-o structură ce se crede deasupra mediocrității.

Cunoașteți rusoaicele, desigur că le cunoașteți; geniul slav, profunzimile sufletului omenesc și celelalte. E numai un aspect al femeii „superioare”; aspectul ei teluric, barbar, femeia necuprinsurilor, femeia dansului, a crimei, a prostituției, a creștinismului slav. Există un *tip* al acestor femei, și e mediocru pentru că se vrea „original”, se vrea deasupra celorlalte – a femeilor de rând, a mamelor și nevestelor anonime, cu pasiuni ținute sub obroc, cu dureri fără gesturi, cu bucurii mărunte, cu viață de câine, cu soartă de rob.

Nu spun că asemenea femei „superioare” nu sunt interesante, nu sunt decorative, nu sunt odihnitoare. Dar sunt mediocre – oricâtă intensitate și sinceritate aş descoperi în viața lor. Sunt mediocre pentru că tind către un *tip* pe care literatura și snobismul l-a bagatelizat, pe care imaginația l-a vulgarizat, un tip de vis adolescent, de cinema, de roman. Femeile acestea nu înțeleg cât de ieftin apare tipul lor unui bărbat ca lumea, care cunoaște oarecum și viața și cărțile. Ieftin până la exasperare. Recunoști în el toate personajele literaturii universale, toate mărimile, toate originalitățile, tot pseudo-geniul și pseudo-misticismul eroinelor din cărți. Fără să vrea, femeia „superioară” eșuează într-un asemenea personaj – și lasă acea penibilă impresie de factice, de arbitrar, de sec, de vacuitate.

A te vrea deasupra celorlalți, a te dori deosebit până la nuanțe, a fi însetat de recunoașterea unanimă a acestei diversități – e semn de mediocritate, de inconștientă și dezastruoasă mediocritate. E traducerea permanentă în gesturi și în gândire a unui lucru care, dacă ar exista cu adevărat acolo, n-ar avea nevoie de niciun fel de

traducere. Femei cu adevărat superioare nu voi căuta printre asemenea specii „lucrate” – ci în mlaștina de toate zilele a feminității, prin case mijlocii, prin mahalale, pe la sate, pe la vechi conace. Acolo aș putea descoperi, după ani de cercetări, admirabile femei – care nu sunt nici prostituate, nici sfinte, nici rafinate, nici inteligente, nici blânde, nici sălbatice. Femeia aceasta nu va spune niciodată: „Îmi trăiesc viața din plin până la ultima picătură!”, nu va dori „experiențele”, nu va citi Evanghelia ca în Dostoievski, nu se va umili, nu va avea zâmbet serafic, nu va face bine aproapelui, nu-i va face nici rău. Va trăi aproape fără spasmuri, tragedia ei nu o va cunoaște nimeni, nici chiar ea. Va avea păcate și virtuți după cum s-o îndura Dumnezeu sau or vrea împrejurările.

Ceea ce îmi repugnă la ruși, este tocmai faptul că au creat *tipuri* din ceea ce trebuia să rămână anonim, au urlat în gura mare barbarii și tâmpenii pe care le-au socotit „profund umane” pentru că șocau și dezorientau pe spectator. Oamenii aceștia care ucid un sat întreg dintr-un capriciu (adică pentru că s-au îmbătat) și-apoi sărută picioarele orfanilor, plângând – ororile acestea slave au fost promovate „profund umane”. De ce? Pentru că dezlănțuiau prin barbaria lor șuvoaie de milă, de zbucium sufletesc, împingeau emoția până la isterie și apropiau judecata de demență. E adevărat, și barbaria dăruiește o „experiență”. Dar trebuie să mergem atât de departe ca să culegem un pic de adevăr omenesc, să descuiem un lacăt al sufletului? Și putem crea un *tip* din masa aceasta de instincte?

Fiecare civilizat poartă în el un barbar, un rus. Dar cel mai neînsemnat sentiment de decență și de omenie împiedică pe un bărbat să săvârșească ororile și să trăiască haosul pe care le promovează rușii (vorbesc aici de ruși ca tipuri psihologice, de rușii romanelor rusești și de cei din Rusia eternă). Ori tocmai aceste orori au fost considerate dovadă de „trăire”, de „profundă umanitate”, etc. Și au fost create *tipuri*, au fost justificate, ilustrate, imitate.

Femeile „superioare” urmează, îndeobște, asemenea „tipuri” – fie ele rusești, fie spaniole, fie orientale. Am discutat aici numai *tipul* rusesc, ca să arăt cât de puțin original este el, cât de mediocru prin exuberanta sa spumoasă și magnificența sa sonoră. Puteam să discut alte tipuri; de pildă tipul femeii senzuale, femeia cabotin erotic, femeia care se crede menită să cunoască viața trecând prin cât mai multe paturi; sau femeia inspirată, femeia care se lipește de oameni ca să le arate drumul, femeia care se sacrifică, femeia care renunță; sau femeia intelectuală, femeia care „caută”, femeia „nemulțumită de monotonia lumii și de insuficienta adevărilor științifice”; femeia fatală, etc., etc.

Toate acestea sunt *tipuri*, sunt formule, sinteze bovarice, reacții false, vacuități. Sufletele lor sunt mediocre, pentru că împrumută

ecuații dintr-o algebră care le atrage pentru că nu o înțeleg; pentru că, chiar dacă ar realiza un asemenea tip din propria lor experiență, „tipul” e cunoscut și e banal, nu mai posedă nimic propriu, nimic inedit, nimic personal.

Biete femei „superioare”! Ce cruntă e mediocritatea sus pe culmi, când te descoperi inutil și gol, ratat și superficial, numai un *tip*! Femeile acestea n-au înțeles că tipul femeii superioare e ceea ce displace mai organic unor bărbați (singurii care contează, de altfel; căci majoritatea, întrec în mediocritate chiar pe femei).

Contemporanii au început să se scuture de admirația către ruși. Nu mai impresionează pe nimeni bețiile lor și pasiunile lor. Va veni curând și sorocul femeilor superioare?

DESPRE BĂRBAȚII SUPERIORI

Ca să nu fiu rău înțeles de la început, mărturisesc că sunt convins și eu, ca oricare altul, de existența reală a acestor bărbați superiori. Nu mă îndoiesc că mulți dintre ei umblă pe aceleași străzi ca și mine, văd aceleași spectacole, citesc aceleași cărți și își consumă timpul tot atât de stupid cum mi-l consum și eu. Cred că nimeni nu contestă realitatea și actualitatea bărbaților superiori. Altceva se poate spune asupra lor. În primul rând, că sunt cei mai puțini interesanți oameni dintre toate speciile pe care le cunoaște civilizația modernă. Într-un mediocru, într-un ratat, într-un prost, într-un păcătos – ghicești totdeauna cel puțin o dramă, sau o suferință macerantă, sau o scânteie de uluitoare omenie, sau un gest revelator. Ghicești în orice caz, ceva viu, ceva care se naște sau moare. Un bărbat superior, dimpotrivă, se apropie neconținut de un *tip*; și *tipul* său este din cele mai dezagreabile pe care le cunoaște cultura.

Oamenii aceștia sunt neinteresanți și obositori și din alt punct de vedere. Ei sunt eternii „neînțeleși”; și-ți arată mereu cu degetul că sunt așa. Acum, a fi sau nu a fi înțeles este o problemă cu desăvârșire fără importanță. Verificările acestea în public, aderențele acestea în contemporaneitate – sunt necesare și decisive numai pentru cineva care trăiește, creează și progresează prin stimulare, prin conflict, prin promovare. Sunt oameni care simt o permanentă nevoie de a da examene, de a primi felicitări, de a avea obstacole de surmontat. Nimic de zis. Ceea ce e plictisitor până la urmă, e specia oamenilor „neînțeleși”, a bărbaților superiori. Un asemenea ins subliniază neconținut orice face, orice gândește, orice scrie. I se pare că totul merită reținut din activitatea și gândurile lui. Oamenii aceștia sunt permanent conștienți că ceilalți nu-i pot înțelege, și de aceea subliniază, explică, sugerează. În cele din urmă, eșuează în specia gânditorilor cu majusculă, a gânditorilor aforistici, a autorilor de paradoxuri și sublinieri.

Deprimant în acest spectacol al omului „neînțeles” este deplina lui lipsă de originalitate. El se crede atât de original și de inedit, de adânc și de hermetic – iar în realitate aparține celei mai comune specii de la romantism încoace: *tipului* „neînțeles”. Să fim clari; nu e vorba de anumite distanțe și dificultăți de comunicare intelectuală între diverși oameni; acestea sunt firești, mai ales într-o societate în dezvoltare, și au existat de când lumea. Mă gândesc, însă, la *tipul omului* „neînțeles”, la bărbatul superior care e conștient de această superioritate a sa, și face ce-i stă cu putință ca să și-o arate. Ei sunt totdeauna conștienți de viața lor interioară, de întreaga paraphernalia a sufletului lor neînțeles – și o subliniază pretutindeni, prin izolarea lor ostilă în societate, prin tonul lor dur sau trist, prin vocabularul lor

„original”, prin gândirea lor aforistică. Ei vorbesc întotdeauna de „mediu” ca de un dușman personal. Nu găsesc nicio punte de comunicație cu restul lumii. Sunt meniți să sufere sau să comande – niciodată să iubească și să înțeleagă, Ei cer tuturora sacrificii, pentru că ei merită totul, dar nu datorează nimănui nimic. Pentru un bărbat superior nu există femeia decât ca să-l stimuleze pe el, să-l mângâie sau să-l oblojească pe el. El *are dreptul să primească* acest sacrificiu; căci ceilalți nu-l „înțeleg”.

Bărbații superiori au despre toate lucrurile o părere personală. Îți vor spune despre „suflet”, despre „tragedie” sau despre „iubire” cele mai ieftine și mai mediocre platitudini; dar le vor spune „original”, din „viața lor interioară”, pentru că pentru un asemenea bărbat superior viața lui interioară prețuiește cât întregul Univers și se referă mereu la ea, ca la o nouă Biblie; deși de cele mai multe ori nu vei găsi acolo nimic viu și nimic creator, pentru că oamenii aceștia nu sunt niciodată sinceri, nici față de ei, nici față de ceilalți. Poartă pretutindeni cu ei conștiința „superiorității” lor, și dacă aceasta poate impune unui public mistificat și câtorva femeiuști în căutarea de idoli – apoi niciodată nu poate păcăli pe alt „bărbat superior”. Nicăieri nu mustește o invidie mai rafinată și o ipocrizie mai sălbatică decât în sufletul unui om superior; mai ales dacă n-a avut noroc, și se refugiază din „mediu”, într-o „lume a lui”, zidită din gânduri „originale” sau din manii inofensive. Superstiția turnului de fildeș, a izolării, a disprețului față de contemporani – nu s-a născut din orgoliul celor câtorva mari creatori (care cu adevărat n-au fost înțeleși de contemporani), ci din psihoza tuturor rataților „superiori”, din inflația de originali, din romantismul frondei. Un Leonardo da Vinci sau un Spinoza nu s-au plâns că sunt „neînțeleși”; nu s-au retras în celula lor de studiu din disprețul pentru „mediu” care nu le poate prețui superioritatea. Au dus o viață solitară pentru că erau într-adevăr preocupați de anumite gânduri care se cereau adâncite și maturizate în liniște. Dar ei nu s-au retras ostil. N-au dat să înțeleagă altora că sunt „neînțeleși”.

Ceea ce e plicticos la un bărbat superior, este faptul că niciodată nu are curajul orgoliului, niciodată nu-ți va spune în față că el e geniu și tu un simplu muritor – ci *îți va da a înțelege* aceasta. Orice face și orice scrie, dă să înțeleagă ceva pe care nu are curajul să mărturisească. De aici o serie de rafinamente și subtilități insuportabile pentru orice om cu bun simț. Cred că exercițiul favorit al oricărui bărbat superior este analiza. Analizează orice și se analizează oricând, cu o atenție dureroasă, cu o sete neverosimilă, cu o subtilitate într-adevăr remarcabilă. Într-un anumit sens, se poate spune că psihologia au creat-o femeile și bărbații superiori. Este un exercițiu plin de surprize, balsamic, fascinant, în cele din urmă steril – dar stimulator prin proporțiile pe care le capătă insul în propria lui

contemplație microscopică.

Ducând o asemenea viață „interioară”, un bărbat superior – deși el permanent „neînțeles” – te înțelege totdeauna. El înțelege durerea ta înainte de a i-o spune; el „a trecut pe acolo”, el te patronează cald și sfătos; e gata să-ți deschidă sufletul, să-ți facă mărturisiri, să te ia de mână; dar numai atâta timp cât nu ghicește în tine un bărbat tot atât de superior ca și el. Atunci se schimbă lucrurile. El n-are nevoie de camarazi; el are nevoie de adoratori, de consolatori, de spectatori, din când în când de aplauze. Preferă orice, egalității; preferă să rămână „neînțeles”, să fie înjurat, calomniat – dar niciodată egalul altuia. Oamenii pe care îi iubește el sunt morți, sunt idoli; când iubește un contemporan, fiți siguri că acesta e atât de „mare” încât a depășit demult statura umanității.

Bărbații aceștia superiori sunt ori revoltați, ori resemnați. Niciodată împăcați cu ceasul și lumea în care trăiesc. Cea mai mare bucurie a lor – în afară de aceea produsă când se vorbește de ei – este să-și analizeze neconținut înălțimile sufletești la care trăiesc, și să măsoare distanțele care îi desparte de ceilalți. Analiză, chimere și automatism; rămân întotdeauna un *tip*, oricât s-ar strădui să se deosebească de mediocritate și de plebe. Căci a fi mediocru nu este o rușine; dar a cădea în cealaltă mediocritate, a culmilor, a *tipului* superior – este de-a dreptul vulgar. Succesul oamenilor superiori – bărbați și femei – se datorează acestei vulgarități a spiritualității publicului. Care își alege idoli ce le fletează nostalgiile de „superioritate”, de „geniu neînțeles”, de „om tare”, de „trimis”, de „salvator”. Căci, în fond, fiecare ar dori să fie un bărbat superior...

DESPRE SINCERITATE ȘI PRIETENIE

Mi se pare că foarte mulți oameni își fac despre sinceritate o idee atât de puțin clară încât ajunge mai degrabă o superstiție. Se spune: a fi sincer înseamnă a nu ascunde nimic celui alt, a nu măslui nimic, a te deschide tot. Exact; dar criteriul acestei sincerități îl are întotdeauna celălalt, nu tu. Ești considerat sincer nu „când nu ascunzi nimic” celui alt – ci când nu ascunzi ceea ce se așteaptă de la tine să nu ascunzi. Este paradoxal, dar așa e; sinceritatea ta se verifică nu prin tine, ci prin celălalt. Ești sincer numai când spui ceea ce vrea și ceea ce se așteaptă altul de la tine să spui.

Dacă mărturisești unei prietene că e frumoasă și inteligentă, în timp ce ea nu e nici una, nici alta – nu ești sincer. Dacă îi spui că e urâtă și foarte puțin deșteaptă, ești sincer. Dar dacă îi mărturisești că toate acestea n-au absolut nicio importanță, că ai avea alte lucruri de spus (de pildă că își macină timpul într-un mod stupid, că trăiește o himeră, că își închipuie o sumă de lucruri care o depărtează de adevăr și de, hai să spunem, fericire) – atunci nu ești nici sincer, nici nesincer, ești nebun. „Sinceritatea” este o voluptate amară pe care o caută fiecare dintre noi; amară pentru că adesea ne face să suferim; dar totuși o voluptate, pentru că ni se descoperă cele ce voim să aflăm, și, mai ales, pentru că ne satisface acea eternă sete de a se vorbi de noi, de a constata că existăm (deoarece atragem atenția celorlalți), că nu ne învârtim într-o lume nefavorabilă (e ciudat cât de mult ne temem de o lume „defavorabilă”, de un mediu străin, cu care nu putem comunica, față de care nu putem fi „sinceri”); de a ne verifica și justifica, într-un cuvânt, existența. Vrem să fie lumea sinceră cu noi ca să ne asigurăm că nu suntem singuri. Nimic nu dă mai mult decât sinceritatea acea certitudine că suntem înconjurați de prieteni, de oameni care ne iubesc; că nu suntem singuri. De aceea în ceasurile de mare singurătate se fac cele mai multe confesiuni, se deschid sufletele, se caută unul pe altul; tocmai pentru a anula acel înmărmuritor sentiment al solitudinii, al izolării definitive. Este și sinceritatea un aspect al instinctului de conservare, ca atâtea altele.

Numai că, așa cum am spus mai sus, sinceritatea aceasta este o superstiție a noastră, nu o realitate. Deoarece ni se cere să spunem numai acele lucruri sau acele adevăruri pe care le așteaptă tovarășul nostru. Ești cu desăvârșire sincer nu când spui tot ce gândești – ci când ghicești perfect tot ce vrea celălalt să afle de la tine. Dacă spui altceva, ești nebun sau ești ridicol.

În fond, și sinceritatea participă la acea foarte complicată clasă de sentimente și orgolii care se numește, în bloc, prietenie – și care, trebuie s-o recunoaștem, constituie una dintre cele mai serioase motive pentru a iubi viața. Și în prietenie se întâmplă același lucru ca

și în sinceritate: ești iubit nu pentru ceea ce ești tu, ci pentru cele ce vede și crede prietenul tău în tine. Tu, omul, ești sacrificat întotdeauna. Ca și în „sinceritate”, în prietenie nu poți fi tu însuși. Ești iubit nu pentru tine – ci ești iubit pentru ceea ce poți da, ceea ce poți justifica, sau verifica, sau contrazice, sau afirma în sentimentele prietenului. Și nu te poți plânge, pentru că și tu faci la fel; toată lumea face la fel...

Cred că există și altfel de sincerități, după cum există și altfel de prietenii. Câteva pilde de asemenea prietenii și sincerități am mai avut prilejul să le menționăm, atunci când am scris despre ridicol. Este întotdeauna destinul marilor sincerități și marilor prietenii să pară ridicole. Un om care îți dă bani la nevoie, este „un bun prieten”. Altul, care îți spune că nu există nevoie, că nu există toate aceste complicații cu bogăție și sărăcie, că rostul omului depășește simpla fugă după bani, – este un exaltat, un om ridicol.

Ceea ce întristează oarecum într-o prietenie, este faptul că fiecare dintre prieteni sacrifică libertatea celui alt. Și înțeleg prin „libertate” suma posibilităților lui, voința lui de a se schimba, de a se modifica, de a se compromite. Ești iubit pentru că prietenii s-au obișnuit cu tine să te vadă pe stradă, să te întâlnească la cafenea sau pe terenul de sport, s-au obișnuit să-i întovărășești la cinematograful sau la vizite, să-ți placă, în general, cele ce le place și lor, să gândești, iarăși în general, ceea ce gândesc și ei. Unde ești tu în toate aceste sentimente ale lor? Ești descompus, distribuit și asimilat după voia sau capriciul lor; iar tu faci la fel.

Dacă, însă, într-o zi vrei să fii liber, și vrei să faci *altceva* decât ceea ce se așteaptă ei de la tine să faci – atunci nu mai ești un bun prieten; atunci incomodezi, obosești, stânjenești. Câteodată ești tolerat; aceasta e tot ce poate oferi dragostea prietenilor tăi, libertății tale; toleranța...

Prietenia cea mai încercată îți dezvăluie uneori ziduri de nestrăbătut; parcă ți-ar spune: „până aici te-am urmat, până aici te-am lăsat să intri; de-acum ești un caraghios, ești absurd, ești ridicol; nu te mai pot urma!”. Încercam zilele trecute să vorbesc cu câțiva prieteni despre moarte – și am cunoscut încă o dată tristețea de-a vedea cât de multe ziduri există între noi. Parcă mi-ar fi spus: „dragă, fii serios și lasă prostiile la o parte!”. Ei nu voiau să simtă că ceea ce le apare lor prostii poate însemna pentru mine o problemă esențială. Ei nu înțelegeau că s-ar putea discuta o asemenea problemă, că o puteau combate – dar nicidecum demite disprețuitori sau indiferenți. De multe ori m-am întrebat ce-ar spune prietenii mei dacă aș săvârși un act compromițător, dar cerut urgent de libertatea mea; dacă, de pildă, m-aș converti la iudaism, sau la baptism, sau aș deveni luptător de circ, sau campion de biliard; ceva în sfârșit, care i-ar incomoda și i-ar neliniști. Ei n-ar judeca schimbarea din punctul meu de vedere. Ei n-ar

Încerca să treacă o clipă în mine, ca să-mi înțeleagă nebunia. M-ar decreta pur și simplu nebun, poate m-ar tolera, sau poate m-ar lăsa cu desăvârșire singur. În niciun caz n-ar *trece în mine*. Ori; dragostea adevărată nu înseamnă decât această completă renunțare la individualitatea ta pentru a trece în celălalt.

O prietenie nu se verifică în așa numitele „ceasuri grele” ale vieții. O prietenie se verifică numai prin capacitatea de libertate pe care i-o acorzi celui alt. A ajuta pe un prieten în nevoie, a-l încălzi cu mângâierile tale, a-l încuraja cu „sinceritățile” tale nu înseamnă nimic. Altele sunt adevăratele probe ale prieteniei: a nu-i încălca libertatea, a nu-l judeca prin punctul tău de vedere (care poate fi real și justificabil dar poate nu corespunde experienței destinului celui alt), a nu-l prețui prin ceea ce îți convine sau te amuză pe tine, ci pentru ceea ce este pentru *el însuși*, prin ceea ce trebuie el să realizeze ca să ajungă un om iar nu un simplu manechin.

Toate acestea, însă, nu ți le cere nimeni, după cum nimeni nu-ți cere adevărata sinceritate, ci numai acea sinceritate pe care o dorește el. Nu uitați că într-o prietenie nu contează numai ceea ce ia celălalt. Fiecare luăm mai puțin decât ar trebui. Acesta este marele nostru păcat: că nu ni-e sete de *mult*, că ne mulțumim cu sferturi; de aceea avem fiecare dintre noi atâta spaimă de ridicol. Nu numai că nu dăm pe cât ar trebui, dar și luăm cu mult mai puțin decât ni se oferă...

DESPRE TINEREȚE ȘI BĂTRÂNEȚE

Îmi place să revin mereu la probleme banale sau insolubile (ceea ce poate să însemne același lucru) și găsesc în contemplarea lor o hrană pe care nici actualitatea, nici problematica de avangardă nu mi-o pune la îndemână. Meditez adesea, de pildă, la foarte vechea și foarte complicata problemă a tinereții. Tinerețea, în sine, rămâne pentru mine o enigmă; căci ea are *întotdeauna dreptate* și, totuși, este *întotdeauna* mediocră, plată, impotentă. Înfriorătoarea impotență a tinereții! Cât ești tânăr, ești ursit parcă unei inconsistente funciare; nu poți *realiza* nimic, adică nu poți naște din tine nimic organic, ci numai fragmente (chiar de geniu, dar numai fragmente) de viață, discontinue, inegale, fără stil. Inutil te zbați, inutil gândești; nu înțelegi mai niciodată nimic, nu iei contact cu realitățile, nu respiri viața. Greșit se spune că tinerețea este mai aproape de viață, căci între ea și viață nu intervin decepțiile, experiențele, construcțiile mentale care caracterizează maturitatea. Dimpotrivă, tinerețea aduce cu sine un milion de superstiții, de idei gata, de sugestii și iluzii – pe care le interpune *întotdeauna* între ea și viață. Un contact direct, nud, nu-l poate da decât maturitatea, și perfect numai bătrânețea. Nu începi să trăiești real decât în jurul vârstei de patruzeci de ani. Până atunci, nu trăiești decât în gesturi, în intenții, în nostalgia viitorului și amintirea trecutului.

Este ciudat că tinerii au mai precis simțul trecutului decât oamenii maturi. Un tânăr trăiește mult mai mult cu amintirile decât trăiește un om de cincizeci-șaizeci de ani. Nu numai atât; la un tânăr, trecutul este un element *întotdeauna* prezent, cât de paradoxal ar părea aceasta. Este permanent legat, printr-o osmoză neîncetat alimentată, de amintirile lui. Nu le *vede*, încă, așa cum le poate vedea un om matur. Nu s-a detașat încă de ele.

Ceea ce este deprimant în spectacolul tinereții manifestate, este totala ei lipsă de originalitate. E absurd să se spună că „tinerii” sunt originali, personali, noi. Originalitatea lor constă în faptul că *nu înțeleg* bine anumite lucruri pe care mai târziu le vor înțelege precis, și atunci nu le vor mai spune, pentru că nu îi vor mai interesa. Tinerii sunt un soi de lăutari, care trag cu urechea și apoi reproduc „adevărurile” după ureche, dând impresia de originalitate.

Cereți unui tânăr să scrie o carte asupra vieții, și vă va aduce un manuscris de o mie de pagini, într-atât știe de multe și atât de importante, de noi, de semnificative i se par toate. Un om matur va scrie o sută de pagini; un bătrân, cel mult douăzeci. Este în această anecdotă întreg destinul tinereții; acela de a fi îmbătată prea mult de spațiu și de timp.

Obişnuiesc tinerii să-și bată joc de frica de moarte a bătrânilor și să

se laude cu curajul cu care ei, de pildă, ar înfrunta moartea. Nu e greu să sacrifici ceea ce n-ai avut încă timpul să prețuiești. Ce-ar putea pierde un tânăr, murind? Ce cunoaște el din viață ca s-o iubească? Dar mai este ceva; este definitiva opacitate a tinereții față de sentimentul morții, față de agonie, de trecere. Și această opacitate trădează mediocritatea; căci o conștiință în care nu s-a zbatut, într-un fel sau altul, problema morții, mai are încă de crescut până să atingă acel minim de elevație indispensabil contemplației și înțelegerii vieții.

Cineva îmi spunea că tinerețea este mediocră pentru lipsa ei de experiențe sau pentru puținătatea acestor experiențe. Poate să fie așa. Dar, judecând după propria mea observație, nu experiențele lipsesc unui tânăr, ci înțelegerea lor. Tinerii nu știu ce să facă și cum să scape de experiență. De aceea chiar întâmplările cele mai extraordinare le rămân oarecum exterioare, le poartă după ei ca un lest, nu le transformă în hrană și în înțelegere. Am cunoscut un tânăr gazetar cehoslovac care a făcut de trei ori înconjurul lumii, a cunoscut toate mizeriile și toate aventurile, a străbătut orașe de vis și de coșmare – și când s-a întors, după patru sau cinci ani, era tot atât de mediocru, de opac, de grosolan sufletește ca și mai înainte. Fericitul acela rămăsese un perfect tânăr, adică un perfect mediocru.

...Și cu toate acestea, tinerețea are întotdeauna dreptate. Să te împotrivești unei mediocrități tinerești pentru a susține o perfecțiune bătrânească – e cea mai mare crimă a spiritului. Adevărații creatori sunt maturii și bătrânii, desigur, și adevărații impotenți sunt tinerii; totuși, cei dintâi nu interesează, iar cei din urmă *trebuie* întotdeauna să ne intereseze. Nu pentru că ei sunt viitorul culturii, etcetera, etcetera. Ci pur și simplu pentru că nu-i cunoaștem, încă, pe când pe maturi și bătrâni îi cunoaștem. Nu mă interesează perfecțiunea oprită pe loc; mă interesează însă întotdeauna o serie de eșuări, de bâjbăieli, de căderi. Într-o perfecțiune, într-o certitudine – gestul vieții s-a împlinit; prin însuși faptul că e „perfectă” și „certă”, a murit, a înghețat; ceva nou nu se mai poate naște de acolo. Și prefer să asist și să ajut la nașterea umilă și mediocră a unei forme pasagere, imperfecte, – decât să contemplu la nesfârșit o formă magnifică dar moartă, desăvârșită. Cine știe, acea naștere mediocră îmi va putea aduce într-o zi și o naștere care să revoluționeze lumea (și atunci, funcția ei fiind desăvârșită, se va opri, va pieri) – pe când monumentul perfect rămâne mereu același monument perfect, și nimic mai mult.

În fond, prețuim tinerețea tocmai pentru că știm că într-o zi va ajunge bătrânețe. Și e paradoxal aceasta; pentru că, odată bătrânețea ajunsă, ea nu ne mai interesează. E paradoxal să te străduiești, să lauzi și să ții în brațe un ideal, nu pentru că e „ideal” ci pentru că va ajunge într-o zi astfel. Iar când a ajuns, nu ne mai interesează...

S-ar putea, totuși, ca și tinerețea și bătrânețea să fie numai niște

destine ale vieții noastre, din care unii oameni pot evada. De pildă, acel pe care boala sau suferința și simțul morții i-a întinerit la bătrânețe. Mi se pare că tinerețea ca și bătrânețea aparțin mai mult spiritului decât trupului. Nu spun aceasta în sensul că sunt tineri bătrâni și bătrâni tineri. Specimenele acestea îmi repugnă profund. Nu pot suferi un tânăr prea înțelept, sau un bătrân zurbagiu, „băiat de viață”, afemeiat, nebunatic sau tandru. Nu mai vorbesc de femei, care atunci când încearcă să pară altfel decât au dreptul să pară – sunt hotărât dezgustătoare.

Spun că bătrânețea ca și tinerețea aparțin mai mult spiritului în sensul că ele pot fi – foarte rareori, e drept – sintetizate sau armonizate. Dacă ar rămâne numai destine trupești – orice încercare de apropiere și unire între ele, ar eșua. Și pot fi apropiate, unite, numai atunci când renunți la amândouă, când nu te mai interesează nici una, nici alta, când nu te mai obsedează „istoria”. Există anotimpuri tinere și anotimpuri bătrâne, și totuși pe pământ este o permanentă palingeneză, o admirabilă și continuă renaștere. Dacă știi să faci dintr-un singur ceas și tinerețe și bătrânețe, apoi nu mai ai nicio teamă, de niciuna din ele. Când nici mediocritatea, nici perfecțiunea, nici eroarea nici certitudinea nu te mai interesează – te-ai liberat de aceste destine, pentru că ai rămas numai tu însuți, fără bătrânețe și fără de moarte. Mă gândesc adesea la acel basm al nostru cu „tinerețe fără bătrânețe și bătrânețe fără de moarte”. Oare miturile acestea nu reprezintă ele însăși drama centrală a unei civilizații? De ce nu încearcă nimeni să le înțeleagă?

MENTALITATEA FRANCMASONICĂ

Nu cunosc niciun francmason și din toate cărțile pe care le-am citit n-am înțeles nimic asupra francmasoneriei. Nu știu ce vor acești oameni, cine le-a băgat în cap că își trag doctrinele de la Solomon și de la Piramide, și de ce sunt atât de misterioși cu „secretele” lor pe care le publică totuși în sute de cărți de propagandă. Dar un lucru am învățat din comerțul meu cu literatura aceasta aiurită: am învățat să cunosc mentalitatea francmasonică.

Vă veți mira, poate, aflând că acord o mentalitate francmasonică unor oameni care n-au nimic de-a face cu această societate secretă. Într-adevăr, e uimitor cât de mulți intelectuali judecă lumea, spiritul și istoria cu o asemenea mentalitate francmasonică. Pe care aș putea-o rezuma astfel: fel simplist de a vedea lucrurile, criterii abstracte în judecarea istoriei. Un marxist, de pildă, exemplifică de minune mentalitatea aceasta francmasonică. Pentru un marxist, toate lucrurile sunt clare, toată istoria este un joc de forțe economice, rigide, simpliste până la absurd, abstracte până la confuzie. Cu un marxist nu poți discuta. Cu niciun intelectual de formație „francmasonică” nu poți discuta. În capul lui e prea multă „lumină”, sunt prea multe „certitudini”; problemele se rezolvă, toate, cu aceeași ecuație, necunoscutele sunt, toate, de același grad, pe același plan.

Am început să mă gândesc serios că paradoxul acesta – mentalitate francmasonică – nu este un simplu paradox, după ce am cunoscut în mai de aproape mentalitatea marxistă. Un marxist este un om cu o mie de certitudini și care acceptă un singur miracol: opera lui Karl Marx. Pentru el istoria se rezolvă în câteva formule simple, care explică tot, satisface orice curiozitate, preîntâmpină orice controversă. Iraționalul, imprevizibilul, ireductibilul – toate acele forțe obscure și peste putință de anticipat care fac ca istoria unei țări să se deosebească net de istoria altei țări – pentru un fericit marxist cu mentalitate francmasonică, nu există.

Ceea ce caracterizează această mentalitate francmasonică este strania conjugare a abstractului și a grosolanului. Într-adevăr, un spirit francmason judecă lumea și istoria într-un chip abstract (adică fără atingere directă cu realitățile, fără experiența timpului, fără priză asupra prezentului). Un francmason pur sânge, ar spune de pildă cam astfel: Mihai Viteazul a reprezentat cutare Forță și a jicnit cutare simbol; din această cauză, lipsindu-i ajutorul Maestrului Trei Stele, și-a găsit moartea așa cum era de așteptat. (Am pe masă, acum când scriu, o serie întreagă de cărți ale „magistrului” Ragon. Dacă cineva se îndoiește de felul cum am rezumat judecata masonică asupra istoriei, pot cita din Ragon. Și jocul poate continua).

Ați observat cât de „abstract” și cât de grosolan totuși judecă un

mason – sau un marxist, unul cu mentalitate masonică – istoria, lumea, viața. Nu există *concret* pentru ei; nu există fapte, pur și simplu fapte, adică evenimente imprevizibile, ireductibile, iraționale. Ei posedă o schemă simplistă – adică semidoctă, pseudo-rațională, lipsită de pătrundere filosofică și în același timp lipsită de intuiția directă a faptelor, a realităților – și cu această schemă rezolvă totul. Pentru un fericit participant la mentalitatea masonică nu există enigmă după cum nu există destin. Toate se pot prevedea, toate se pot explica; toate și *pentru oricine*. [1] Nu mai e nevoie de efort, de inegalitate, de inteligență deci – căci schema e la îndemâna oricui. Învață un simbol în plus, și ai înțeles Evul Mediu. Citești un volum din „Capitalul” lui Marx și ai înțeles feudalismul. Plătești încă o taxă la Lojă și înveți un al doilea simbol; înțelegi atunci misterul secolului al XVIII-lea. Citești un al doilea volum din „Capital” – și înțelegi Revoluția Franceză.

Poate că cele ce scriu eu aici par vorbe glumețe. Și n-aș vrea să pară așa. Lucrurile sunt prea serioase și prea triste. Nu știu ce e aceea societate sau lojă masonică, dar mi se pare că spiritul masoneriei – simplism, anti-istorie, abstracțiune versus grosolănie – a pătruns și a răscolot întreaga mentalitate europeană. Sunt clase întregi de oameni atât de siguri că posedă cheia universului, *clavis absconditorum*, încă nici nu mai poți sta de vorbă cu ei. Și observați că această certitudine nu se referă la principii, la esența lucrurilor, la un domeniu propriu filosofiei sau religiei – ci se referă la un domeniu de realități fenomenologice, în veșnică prefacere, în evanescență devenire; viața, istoria, omul de toate zilele și omul faptelor mari.

Nu știu dacă ați întâlnit și dumneavoastră asemenea „intelectuali” de formație masonică, oameni cu care nu poți sta de vorbă asupra lucrurilor de toate zilele, ci cu care trebuie să te întâlnești pe un teren neutru de discuție. Priviți cu mai multă luare aminte asemenea oameni. Veți observa că ei toți acceptă un miracol în centrul înțelegerii lor universale. Ei admit că, în cursul istoriei, a intervenit la o anumită dată un eveniment unic, singular, ireversibil – prin care se explică totul și pentru toată lumea. Este un proces invers, de degradare, a ceea ce am putea numi mentalitatea creștină, dacă creștinismul ar fi ceva abstract și nu s-ar contopi, în cazurile sale autentice, cu însăși firea omului, cu omenia. Și un creștin admite că prin faptul istoric al venirii Mântuitorului pe pământ, lumea s-a schimbat. Și acest fapt este ireversibil și este un miracol. Dar observați câte deosebiri de mentalitatea laică modernă, de mentalitatea masonică. În primul rând, creștinul (religiosul în general, filosoful, moralistul) acceptă harul, mântuirea, destinul, istoria; acceptă o economie spirituală paralelă cu economia, să mi se ierte expresia, „economică”. Continuați dumneavoastră și veți găsi câte deosebiri veți voi.

Există un lucru pe care mentalitatea masonică îl refuză îndârjit: subtilitatea, disocierea planurilor. Un socialist știe una și bună; un teozof știe trei și bune. Dar numai *una*, sau numai *trei*. Niciodată altceva, niciodată altfel. Veți spune; bine, dar acesta este însăși scopul rațiunii (al gândirii științifice sau filosofice), de a găsi numai o lege, numai un criteriu de înțelegerea lumii.

Foarte just. Numai că, rațiunea caută o lege care să se refere la principii, la esențe. Unitatea rațiunii constă în coerență, nu în monovalență. Mentalitatea masonică, dimpotrivă, ignoră coerența, ocupându-se numai de monovalență. Adică, în loc de a judeca lumea organic (coerent), o judecă simplist (constrâns, monovalent). În loc de a o judeca realist, o judecă abstract și grosolan.

Nu știu, și nu interesează orientarea acestor note, dacă există vreo legătură istorică între feluritele manifestări ale mentalității masonice în lumea modernă (iluminism, marxism, teozofism, anti-istorism, etc.). De altfel mentalitatea masonică se manifestă și în afara cadrelor menționate mai sus. Am un excelent prieten care judecă lumea masonic, fără a fi nici marxist nici teozof. Este numai simplist, și puțin cam semi-doct. Cu cât știi mai convins „una și bună”, cu atât te apropii de mentalitatea masonică.

Iată, de pildă, istoria politicii românești de la pașoptism la 1933. Peste tot nu întâlnești decât legi abstracte, fapte iluministe, gândire grosolană. Lipsește cu desăvârșire simțul realului, al concretului, al omeniei, intuiția de toate zilele. Și lista exemplurilor poate continua.

ORIGINALITATE ȘI AUTENTICITATE

Un prieten de la țară mă roagă să-l lămuresc ce înseamnă „Originalitate, original și originali”. Iată o problemă la care nu m-am mai gândit din adolescență. Mi se pare, chiar, că este o pseudo-problemă, că cel ce și-o pune nu are nimic de câștigat de pe urma acestei dezbateri; că, în definitiv, a fi sau a nu fi original este ceva de o secundară importanță. Cunosc o sumă de autori minori, originali de la început până la sfârșit; și care rămân, totuși, autori minori; te amuză, te surprind, te încântă, și atâta tot. Este ceva „făcut”, silit, exterior și oarecum ostil în orice originalitate. Și dacă recitim operele autorilor originali (sau care s-au impus publicului prin originalitate) – înțelegem că alte calități decât această originalitate le susține creația. Bunăoară Papini, André Gide, Unamuno, James Joyce; toți aceștia ascund alte gesturi și altă substanță sub atitudinea lor de originalitate, care frapează la început, dar care până la urmă ar fi obosit dacă s-ar fi manifestat singură.

Ceea ce îmi repugnă în originalitate este faptul că de cele mai multe ori mistifică. Firește, ca orice mistificare, răspândește un farmec al ei, căruia cu greu îi poți rezista. Dar când ai citit câteva cărți bune și ai întâlnit câțiva oameni vii, autentici – farmecul acesta al originalității nu mai are nicio putere. Ghicești îndată sub gesturile ei o voință de a fi altfel, un bovarism filosofic sau magic, care te pune pe gânduri. Mă rog, stai și te întrebi Dumneata, de ce-o fi vrând omul ăsta să fie, să vorbească și să scrie *altfel* decât îi este măsura? De ce o fi având nevoie să se impună, să se verifice prin intimidarea celorlalți, să iasă din comun? Există ceva dubios și nefertil în orice dorință de originalitate. Pentru că creația artistică sau gândirea filosofică, asemenea celorlalte fapte vii din lumea noastră, nu-ți cere decât să fii tu însuși, să surprinzi perfect și total viziunea ta lăuntrică, să exprimi desăvârșit experiența ta, trăirea ta. Orice efort de exagerare, de tipizare, de automatizare a acestui act autentic – cu alte cuvinte orice încercare de voită originalitate – este un act ratat. Ceea ce puteai spune frumos și simplu, ai spus retoric și emfatic, sau ipocrit și hermetic; l-ai spus, în orice caz, cu un ceremonial oarecare, de pe o înălțime și la o temperatură silită.

În ceea ce mă privește, mi-e peste putință să citesc pe un om care caută cu orice preț să spună lucrurile „frumos” sau „adânc”. Mai ales dacă acest „frumos” și acest „adânc” nu face parte dintr-un canon clasic, și sunt propria descoperire a autorului, „originalitatea” sa, marca sa personală. Mi se pare că îl aud ascultându-se în timp ce gândește, minunându-se singur în timp ce scrie – și jocul acesta ratează orice posibilitate de comunicare directă a gândului. Orice efort de a crea „atmosferă”, atunci când nu e vorba de epică, dovedește o

pseudo-spiritualitate. Cunosc atâtea tineri esești, gânditori și cronicari români care scriu cu „atmosferă”; fie ea hermetică, fie voit vulgară, fie agonică (știți refrenul: „din sângele meu, din carnea mea!”). De aceea, singura atitudine față de acești gânditori cu „atmosferă”, este expectativa. Nu-i poți neglija sau ignora pentru simplul motiv al fervoarei și altitudinilor de la care își proclamă gândirea. Nu poți face aceasta, pentru că un Unamuno a putut crea și un Papini a putut crește deși au debutat cu un astfel de scris. Dar, oricum, tendința aceasta către „original” cu orice preț – nu îngăduie prea multe speranțe...

În fața originalității, eu propun autenticitatea. Care, de fapt, înseamnă același lucru[2], în afară de ceremonialul, de tehnica și fonetica inerentă în orice „originalitate”. A trăi tu însuși, a cunoaște prin tine, a te exprima pe tine. Nu există niciun „individualism” în aceasta, pentru că o floare care se exprimă pe sine în existența ei deplină, nealterată, neoriginală – nu poate fi acuzată de individualism. Aici nu mai e vorba de persoane, ci de *fapte*. A povesti o experiență proprie – nu înseamnă „individualism”, „egocentrism” sau mai știu eu ce formulă. Înseamnă că exprimi și gândești pe fapte. Cu cât ești mai autentic, mai tu însuși, cu atât ești mai puțin personal, cu atât exprimi o experiență universală sau o cunoaștere universală. Un jurnal intim are, pentru mine, o mai universală valoare omenească decât un roman cu mase, cu zeci de mii de oameni. *Faptele* celui dintâi, fiind cu desăvârșire autentice și atât de „personal” exprimate încât depășesc personalitate experimentatorului și se alătură celorlalte fapte decisive ale existenței – reprezintă o substanță peste care nu se poate trece. Dimpotrivă un roman cu zece mii de oameni, este o simplă carte făcută, cu personaje, cu originalitate.

Nu știu dacă se înțelege bine cele ce vreau să spun. Mi se pare că universalitatea autentică – singura care poate înălța o operă literară alături de celelalte opere ale geniului omenesc – nu se întâlnește decât în creații strict personale. Lumea este astfel făcută încât un simplu fragment o poate reprezenta esențial; după cum viața este reprezentată esențial într-o picătură de sânge sau una de sevă. O experiență autentică, adică nealterată și neliteraturizată, poate reprezenta întreaga conștiință umană a acelui ceas. În timp ce o carte „făcută”, cât de vaste iar fi bazele și de universale tendințele – nu izbuteste să surprindă această conștiință, după cum un muzeu nu surprinde viața, oricâte animale ar cuprinde împăiate. Toată problema stă în acea picătură de sânge...

JUSTIFICAREA BUCURIEI

În ultimul timp – din cauze atât de felurite și de interesante încât s-ar putea scrie un întreg volum discutându-le – s-a încetățenit și la noi sensul tragic al spiritualității și valorificarea agoniei ca justificare supremă a vieții spirituale. Se afirmă tot mai des și tot mai frumos că o viață autentic spirituală conduce la agonie și că în afară de experiența disperării și a tristeții solitudinii nu mai există o altă posibilitate de afirmare a spiritului. Se instaurează, așadar, și în tânăra cultură românească o viziune negativă a existenței. Am cunoscut până acum pesimismul lui Eminescu și orgoliul solitudinii tragice al lui Vasile Pârvan. Am cunoscut și izvoarele acestor doi gânditori. Dar acum ne aflăm în fața unei viziuni mult mai disperate și mai iraționale: vacuitatea tuturor sensurilor existenței, primatul agoniei asupra vieții, reducerea bucuriei la clipă.

Să recunoaștem de la început că o experiență a disperării și agoniei este un fenomen necunoscut, și ca atare interesant, rasei noastre. Românii s-au mulțumit până acum să plece capul și să se acomodeze. N-au protestat niciodată, n-au blestemat și n-au reacționat nici contra umilințelor pământești nici contra mâniei dumnezeiești. Agonia este o stare cu totul străină sufletului românesc. Noi nu am experimentat decât ratarea; singura mare suferință a intelectualilor noștri a fost, până mai anii trecuți, aceea „de a nu fi înțeleși”. Observați cât de mare este deosebirea; pe deoparte sentimentul, minor fără îndoială, al singurătății și inutilității insului în mediu; pe de altă parte sentimentul zădărnicii vieții însăși față de realitatea morții, față de singurătatea cosmică, decisivă.

Ori de unde ar fi venit stimularea unei astfel de viziuni agonice a existenței – de la Unamuno (rău înțeles, desigur) sau de la Heidegger, de la Chestov sau de la Klages – ea nu infirmă autenticitatea experienței care se află înapoia gândirii și scrisului. A fi influențat de cutare sau cutare autor nu dovedește altceva decât o asemănare de problematici, o intuiție comună a existenței. Fiecare își caută ajutoarele de care are nevoie.

A repeta aici motivele pentru care experiența durerii este un moment necesar în cunoaștere, a dovedi că durerea este element dinamic și constructiv în viață – ni se pare strădanie zadarnică. Nimeni nu pune la îndoială acest caracter de prealabil, de preimplicat, al durerii. Dacă ea este sau nu un blestem, dacă participă sau nu la păcat – sunt chestiuni pe care nu le vom discuta în acest articol. Destul să spunem în treacăt ceea ce am spus altădată mai pe larg (în „Soliloquii”), că o singurătate cumplită este destinul omului, că un cerc de fier îl păstrează ferecat în sine, că însăși experiența și cunoașterea sa îl limitează. Conștiința acestei singurătăți alimentează

neîncetat durerea, și oricâte iluzii ar crea viața din jurul tău ca să-ți adoarmă acest ghimpe de luciditate și preîntâmpinare a morții, ele rămân, până la urmă, neputincioase.

De aici, din experiența singurătății, a izolării ursite printre oameni și în viață, răsar toate celelalte experiențe ale deznădejzii, agoniei, zădărniceii. Este fără îndoială o goană a omului spre moarte, către o moarte singură și decisivă.

Dar, oricum, această alergare spre moartea definitivă, și acest gust dezolat al morții – pe care ni-l lasă orice clipă trăită, orice oră trecută – nu are nimic de-a face cu cealaltă moarte, de-a dreptul în viață, moartea prin oprire pe loc, prin somn și inerție. Sunt oameni care mor, și putrezesc sau se mumificază chiar din timpul vieții. Experiența agoniei și a deznădejzii – dacă ni se îngăduie să repetăm un paradox celebru – este cea mai bună confirmare a vieții, cea mai sigură verificare a trăirii furioase și majore. Deci, chiar aceia care pornind de la deznădejde și agonie încearcă să coboare valorile vieții, să le umilească așezându-le continuu în fața neantului și a morții – chiar ei demonstrează, prin propria lor afirmare a vieții, victoria vieții asupra morții. Propria lor experiență, deși dureroasă, infirmă primatul durerii și al morții; căci există și un altfel de durere, aceea de care nu mai ieși cunoștință; după cum există și un altfel de moarte, moartea în viață, descompunerea, putrefacția.

Vreau să spun că acei care vorbesc și scriu despre agonie, deznădejde și moarte – nu au atins ultimele culmi. Altminteri, nu ar mai avea nici ispita, nici puterea de a-și mai striga deznădejdea. Vreau să spun că o deznădejde mărturisită poartă încă izvorul nădejzii; că o agonie de care îți dai seama și împotriva căreia lupti, justifică încă odată victoria vieții. Căci, am văzut, există și altfel de morți și altfel de deznădejdi de care nu ne dăm seama decât noi, cei vii, dimprejur. Și asemenea morți și deznădejdi ilustrează strivitor viața și bucuria celor vii.

Mi se pare, așadar, că experiența deznădejzii și a agoniei confirmă întâietatea și plenitudinea vieții și a bucuriei. Și de aceea instaurarea unor astfel de preocupări în tânăra cultură românească, verifică însăși vitalitatea și resursele rasei noastre. E de preferat gândirea unui Emil Cioran și Petru Manoliu tuturor literaturilor și filosofilor clădite pe vechile forme de pesimism românesc. Ne aflăm dintr-odată, în cazul celor doi tineri, în fața unor experiențe majore; cu toată deformarea provincială (la cel din urmă) și monotonia celui dintâi.

Mă întreb, însă, dacă stăruința în agonie și în deznădejde nu este ea însăși o oprire pe loc, o automatizare a unei experiențe inițiale. Mă întreb, mai ales, care este eficacitatea și rostul unei asemenea poziții spirituale – dacă se renunță de a o mai socoti preliminarie. Durerea este un moment necesar în realizarea cunoașterii, și agonia este o

experiență necesară în realizarea bucuriei. Dar și durerea și agonia ajung negative, sterpe și inutile dacă nu sunt depășite. Moartea nu se află întotdeauna la capătul agoniei; moartea poate ajunge stăpână chiar pe agonia, prin automatizarea ei, oprirea ei pe loc, transformarea ei în dogmă. Singura valoare a agoniei este verificarea vieții, după cum singura valoare a durerii este verificarea cunoașterii. Prețuiesc agonia întrucât silește pe ins să lepede toate iluziile și narcoticele, să trăiască direct și personal. Iar durerea o prețuiesc prin ceea ce are ea nud și plenar, prin desofisticarea cunoașterii.

A te așeza, însă, în deznădejde și a privi și judeca viața și lumea de acolo – mi se pare și neesențial și ineficace. Deznădejdea și agonia pot fi trepte, nu centre. Atâta timp cât sunt trepte, prețuiesc tocmai pentru verificările pe care le dau vieții și cunoașterii. În clipa când ajung centre definitive, automatisme de stări sufletești sau de cuvinte, sunt nu numai inutile și nesănătoase, dar sunt de-a dreptul necaritabile. Ceea ce îmi displace mai mult în disperare este egoismul ei, este lipsa de caritate, ca să nu mai vorbesc de celălalt mare păcat, împotriva nădejzii. În această privință, teologia creștină s-a adăpat din însăși izvorul central al vieții și al bucuriei – socotind deznădejdea ca cel mai negru păcat, împotriva Duhului Sfânt. Să nu uităm că și o crimă poate fi iertată, în morala creștină, dar o deznădejde consumată (sinuciderea) nu. De data aceasta, viața întregă și bucuria existenței vorbește printr-un precept de morală.

Cea dintâi și singura esențială datorie a omului este caritatea, adică o neobosită justificare a bucuriei existenței. A face din viața și cunoașterea ta o permanentă bucurie – în pofida tuturor mizeriilor, și întunecimilor, și păcatelor, și neputințelor, și deznădejdilor – iată o datorie cu adevărat virilă, o datorie a omului și a omeniei din tine. A face din viața ta o victorie continuă contra morții, contra răului, contra întunericului – aceasta este o datorie peste care nicio morală din lume și nicio societate nu poate să treacă. Bucuria de a fi viu, oricât de deznădăjduite ar fi bălțile din sufletul și din jurul tău, nu e totuna cu optimismul vulgar al simplei existențe biologice. Bucuria vieții depășește cu mult confortul și sănătatea. Ea nu exclude suferința, agonia, disperarea – ci dimpotrivă, le implică. Pentru că nu înseamnă nimic a te bucura de viață atunci când ea nu îți întâmpină obstacole și crucificări. Nu prețuiește decât bucuria care a trecut prin toate încercările și a îndurat toate umilințele omului. Cunoști atunci acea înseninare pe care ți-o dă sentimentul victoriei vieții din tine, caritatea, siguranța că nu mai ești singur, bucuria că dai altora, deci că acei alții există, deci că ai trecut peste hotarele egoismului tău, hotare înlăuntru cărora a luat naștere suferința.

Nu cunosc poruncă mai valabilă decât aceea de a fi viu și caritabil. Căci aceste două îndemnuri de omenie luptă chiar împotriva

destinului tău, destin zidit în cercul ferecat al individului, destinul singurătății și al tristeții. Cred că cea mai mare justificare a bucuriei este tocmai această rezistență a neantului și întunericului din noi, această rezistență a cercului predestinat în care suferă individualul. Împotriva bucuriei vieții și cunoașterii se coalizează voluptățile amare, efemere, zadarnice ale individualului. În altă parte („Soliloquii”) am arătat eforturile pe care le face omul, orice om, împotriva acestei tragice limitări, încercările de comuniune, de trecere dincolo, de dragoste, toate pornite din aceeași sete de rupere de sine, de contopire cu altul. Vedeam în acest instinct cealaltă forță, luminoasă și caritabilă, care însuflețește omul, alături de forța tragică, a închiderii în sine, a inerției, a limitării egoiste. În aceste pagini fugare închinat bucuriei, se cuvine să facem un pas mai înainte, și să arătăm că această tendință către lumină și dragoste, această sete de comuniune și contopire, este sprijinul nădejdi, este izvorul care poate adăpa o nouă omenie, mai liberă și mai caritabilă. Cred că binele se justifică și se recunoaște prin bucurie. Cred că bucuria este însăși structura noii omenii pe care o așteptăm. Cred că cel mai mare păcat contra umanității este tristețea disperată ridicată ca valoare supremă a spiritualității. Cred că omul se poate tot atât de mult apropia de Dumnezeu prin bucurie, ca și prin dragoste. Și dacă omul mai poate colabora cu Creația, mai poate adăuga ceva lumii acesteia atât de pline și de bogate – acel lucru este bucuria, cât de mult întuneric, demoniac și mizerie ar exista în noi. Agonia și disperarea prețuiesc numai întrucât sunt itinerariile cele mai viguroase care conduc la victoria vieții.

EXERCITII SPIRITUALE

Scopul acestor câtorva exerciții spirituale pe care le public mai jos este, înainte de toate, combaterea și rezistența contra tristeții. Atât timp cât ești întunecat de tristețe, rămâi în afară de viață și, deci, de înțelegere. Nu există pasiune mai ucigătoare și păcat mai strigător la cer decât tristețea. Împotriva ei omul tânăr este dator să promoveze toate forțele luminoase și victorioase.

Exercițiile spirituale trebuiesc înțelese ca niște adevărate eforturi, adevărate fapte de conștiință.

Ele aparțin unei tehnici, nu unei filosofii. Lucrurile astea se *fac*, nu se gândesc.

De pildă, oboseala mentală (nu cea fizică) nu se combate niciodată prin odihnă – ci prin efort. Când spiritul este obosit, deprimat, dornic de vagabondaj, de reverie – nu vă intimidați, nu cedați. Reveniți la un efort mai aspru, la o concentrare mai continuă.

Nicio evanescență spirituală nu rezistă unui ceas de concentrare. Vă veți descoperi atunci mai lucizi, mai calmi, mai pătrunzători.

De câte ori vă abate tristețea acestei condiții umane, încercați să vă uitați pe voi înșivă. Încercați să priviți viața *ca și cum n-ați exista*. Dar să nu vă închipuiți. Viața dintr-un alt punct de vedere (să nu vă spuneți, de pildă, „dacă aș fi un vagabond, sau un lucrător în mină, ce-aș crede despre lume?”). Acestea sunt puncte personale de vedere; și din orice punct de vedere personal izvorăște tristețea.

Încercați să vă despersonalizați în *imaginație*, în proiecția aceea ireală, fantastică, pe care o împliniți cu ajutorul timpului interior, mental. Acesta este un exercițiu foarte dificil, pentru că trebuie să evitați o sinteză abstractă – și în același timp să evitați reeditarea unui punct de vedere personal.

Se spune că lucrul cel mai liber al personalității noastre este imaginația. Totuși, la o analiză mai adâncă, imaginația ne apare de foarte multe ori drept o facultate pedestră, greoaie, îngrădită de foarte multe superstiții, de nenumărate tipare. Ne imaginăm întotdeauna dintr-un punct de vedere personal. În loc să ne imaginăm posibilitățile noastre, ne imaginăm alte posibilități personale; ale unui rege, ale unui miliardar, ale unei star, ale unui mare aventurier etc.

Ca să ne putem ignora, deci, pe noi înșine, avem nevoie de o puternică imaginație; prin care să cuprindem viața direct, în afară de limitările ei, de valorile și personalizările ei.

Oamenii fără imaginație sunt cei mai nefericiți triști. Ei nu se pot uita pe ei, nu pot scăpa de povara limitelor, a individualității.

Gândiți-vă ce mare balsam (și ce lucid instrument de cunoaștere, în

același timp) e posibilitatea de a contempla trunchiurile tăiate, vagoanele cu piatră, cu sare, cu petrol, toate aceste materiale pe care un tren le poartă către orașe pentru a încălzi, a construi, a rezista întinericului. Să poți sta în fața unui asemenea tren de marfă – și să compari, apoi, tristețile tale personale cu faptele acestea atât de „brute” dar atât de obiective!

Cred că dacă facultatea de imaginație despersonalizată de care vorbeam ar fi mai adâncită și mai dezvoltată – ar exista foarte puțini oameni triști. Noi nu știm să chemăm în ajutor, însă, forțele bune din jurul nostru; nu știm să comunicăm cu atâtea puteri ale bucuriei și ale luminii. (Gândiți-vă, de pildă, ce concepție stranie, alterată, avem noi, cei din sec. XX, despre bogăție. O istorie a concepției despre bogăție ar dovedi etapele prin care omul s-a izolat de natură, a rupt colaborarea cu forțele victorioase și bune ale pământului, a uitat că bogăția e o *datorie* a vieții omenеști, deoarece bogăția *adaugă* ceva naturii, o completează, o împlinește).

Încercați să nu vă gândiți la voi. Să vă transformați în potire în care să se adune altă viață, mai plină, mai umană. Când aveți de făcut un lucru, gândiți-vă la ceea ce trebuie făcut, nu la cine îl face. Ignorați cu furie fructul actelor voastre. Să nu vă intereseze dacă un lucru e apreciat, e recompensat, e premiat. Treceți peste el îndată ce l-ați făcut.

Nu renunțați niciodată la voi pentru un om, cât ar fi el de mare, de sublim, de extraordinar. Renunțați întotdeauna pentru un fapt, pentru o idee, pentru un lucru concret.

Cel care izbutește să depășească orgoliul, umilința, remușcarea, răzbunarea, ura, – singur omul acela poate fi un om nou. Să nu suferă niciodată pentru o înfrângere personală; să nu-i pese de opinia publică; să nu urască pe cel care i-a trecut, pe nedrept, înainte! Un om care să nu aibă o memorie personală, mai ales; adică o memorie sentimentală, nostalgică, prin care actele nu se consumă, oamenii nu se uită, durerile și bucuriile însămânțează alte acte inutile.

Crearea unei memorii impersonale, care să prindă viața în totalitatea ei, în gestul ei fertil, mai ales. O memorie care să nu păstreze sentimentele aderente ale unui fapt – ci faptul însuși. O memorie care să nu păstreze oamenii – ci semnul sub care se mișcă oamenii.

De nicăieri nu crește mai cumplită tristețea decât din sentimentul timpului, din cuprinderea lumii prin această țesătură a timpului, a devenirii, a trecerii, a morții în viață. Existența ne apare

deznădăjduită mai ales când o privim ca o alergare spre moarte; când înțelegem că fiecare ceas este o mușcătură mai mult în insula aceea incertă care e viața noastră: când simțim cum trece timpul, că chiar cele mai extatice bucurii sunt triste, pentru că sunt trecătoare.

Învățați, deci, să ignorați timpul, să nu vă temeți de implicațiile lui. Suprimați cu desăvârșire orice urmă de memorie sentimentală, suprimați contemplațiile evanescente, amintirile din copilărie, regretele, toamnele, florile presate, nostalgia.

Încercați să concepeți viața așa cum e: sub semnul *întâmplării* („evenimentul” filosofiei, ceea ce realiștii englezi numesc *the event*). Fără continuitate, mai ales, fără punți de trecere (care creează sentimentele, regretele, etc.), fără *timpul personal*, adică acea legătură sentimentală pe care o creează individul între diverse evenimente ce se succed.

Când treceți de la un lucru la altul, de la o stare de suflet la altă stare de suflet, gândiți-vă că numai întâmplător acele evenimente se succed în trăirea unui singur individ; ele puteau fi împărtășite unele de un individ, altele de alt individ.

Nu creați memoria sentimentală, nu păstrați starea de descompunere a unui lucru (stare ce există întotdeauna până la instaurarea lucrului următor). Ceea ce numeam mai sus „timpul personal” este tocmai acest *interval* între întâmplări – care ne creează cele mai mari suferințe, și a cărei memorie ne dă o contemplație tristă a existenței (căci ne aduce mereu aminte că lucrurile trec, că nimic nu e stabil, că era mai bine „înainte”, etc.).

Învățați să concepeți o altă eternitate decât eternitatea timpului, a istoriei. Atunci „trecerile”, „schimbările” nu mai dor. Atunci numai întâmplarea contează.

A NU MAI FI ROMÂN!

A apărut, acum de curând, o nouă modă printre tinerii intelectuali și scriitori: a nu mai fi români, a regreta că sunt români, a pune la îndoială existența unui specific național și chiar posibilitatea inteligenței creatoare a elementului românesc. Să ne înțelegem bine: tinerii aceștia nu depășesc naționalul pentru a simți și gândi valorile universale; ei nu spun: „nu mai sunt român pentru că sunt înainte de toate om, și cuget numai prin acest criteriu universal și etern”. Tinerii aceștia nu disprețuiesc românismul pentru că sunt comuniști, sau anarhiști, sau mai știu eu ce sectă social-universală. Nu. Ei, pur și simplu, regretă că sunt români, și ar vrea să fie (o mărturisesc) orice altă nație de pe lume, chinezi, unguri, nemți, scandinavi, ruși, spanioli; orice, numai români – nu. S-au saturat până în gât de destinul acesta de a fi și rămâne români. Și caută prin orice fel de argumentare (istorică, filosofică, literară) să demonstreze că românii sunt o rasă incapabilă de gândire, incapabilă de eroism, de probleme filosofice, de creație artistică, și așa mai departe.

Unul dintre ei se îndoiește atât de mult de realitatea unui neam românesc războinic, încât își propune să citească „Istoria Imperiului Otoman” a lui Hammer, ca să verifice dacă într-adevăr s-au luptat vreodată Românii cu Turcii, și i-au învins! Altul crede că orice creier care contează în istoria și cultura „românească”, nu e de origine română. Cantemir, Kogălniceanu, Eminescu, Hajdeu, Conta, Maiorescu, Iorga, Pârvan, etc., etc. – toți, dar absolut toți, sunt străini. Sunt slavi, ovrei, armeni, nemți, orice; dar *nu pot fi români*, românii nu pot crea, nu pot judeca; românii sunt deștepți, sunt șmecheri, dar nu sunt nici gânditori, nici creatori.

Dacă le pronunți vreun nume despre care se știe sigur că e românesc, au alte argumente. Este din Oltenia? Sânge sârbesc. Este din Moldova? Moldova întreagă e slavizată. Din Transilvania? Sânge unguresc. Cunosce câțiva moldoveni care spun cu mândrie: „am sânge grecesc!”; sau „strămoșu-meu a fost rus”. Singura lor șansă de a fi oameni adevărați este de a-și dovedi că originea lor nu este curat românească.

Nu cred că se află țară europeană în care să existe atâția intelectuali cărora să le fie rușine de neamul lor, să-i caute cu atâta frenezie defectele, să-și bată joc de trecutul lui și să mărturisească, în gura mare, că ar prefera să aparțină, prin naștere, altei țări.

Toți tinerii aceștia au de făcut obiecții neamului românesc. Mai întâi, spun ei, românii sunt deștepți și asta îi împiedică să aibă drame interioare, să cunoască profunzimile sufletului omenesc; îi împiedică să aibă probleme. Cine nu are probleme sufletești, cine nu capătă insomnii din cauza meditațiilor și agoniilor, cine nu e în praful

nebuniei și al sinuciderii, cine nu ajunge pentru zece ani neurastenic, cine nu urlă „Neant! Agonie! Zădărnicie!”, cine nu se dă cu capul de pereți ca să afle „autenticitatea”, „spiritualitatea” și „viața interioară” – acela nu poate fi om, nu poate cunoaște valorile vieții și ale culturii, nu poate crea nimic. Românii sunt deștepți – ce oroare! Unde poate duce deșteptăciunea? La ce-ți folosește faptul că poți cunoaște, superficial, realitatea – când îți lipsește facultatea de a imagina probleme, îți lipsește boala prin care poți întrezări moarte și existență, îți lipsește însăși elementele dramei launtrice?

Tinerii aceștia sunt supărați pe neamul românesc pentru că românii nu au drame, nu au conflicte și nu se sinucid din disperare metafizică. Tinerii au descoperit o întreagă literatură europeană de metafizică și etică a disperării. Și pentru că disperarea este un sentiment necunoscut românului (care a rămas, în pofida atâtor erezii și culturalizări, drept credincios Bisericii Răsăritene), tinerii intelectuali au dedus stupiditatea iremediabilă a acestui neam. Tot ce nu se găsește în Pascal, în Nietzsche, în Dostoievski și în Heidegger – și toate aceste genii au elaborat o gândire impenetrabilă structurii gândirii românești – tot ce nu se găsește în nebunia unui biet om din Germania, în viziunile unui rus și în meditațiile unui catolic în veșnică îndoială, nu înseamnă nimic, nu are o valoare filosofică, nu are valoare umană.

Alimentați de lecturi europene, mimând drame europene, voind cu orice preț o spiritualitate care să semene chiar numai exterior cu spiritualitatea occidentală sau rusă – tinerii n-au înțeles nimic din geniul acestui popor românesc, bântuit de atâtea păcate, având nenumărate lipsuri, dar strălucind totuși cu o inteligență și o simțire proprie. Tinerii au reacționat împotriva curentului de acum zece-zece ani, pornit de la „Gândirea” și „Ideea Europeană” (Pârvan, Lucian Blaga, Nae Ionescu, Nichifor Crainic; originile sunt tot în cursurile și publicațiile lui N. Iorga), care proclamase „autohtonismul”, „specificul etnic” în artă și în gândire, și încercase cea dintâi filosofie ortodoxă prin crearea tipologiei românești. Cauzele acestei reacțiuni (care a început prin a fi pur spirituală, pentru a ajunge în deplin nihilism, negație a istoriei, relativism în cultură, disoluția conceptelor critice, etc.) sunt mult prea interesante și prea aproape de noi ca să ne încumetăm să le discutăm în acest articol. De altfel, nici n-am încercat aici să cercetăm întreg fenomenul „a nu mai fi român”, ci numai să denunțăm câteva din aberațiile ultimei mode intelectuale.

Acei care disperă de destinul de a se fi născut români, judecă strâmb meritele și defectele poporului. Ei vor problematici, îndoieli, eroism – iar poporului român îi e cu totul străină îndoiala și despre eroi are o concepție cu totul familiară. Pentru un tânăr intelectual

credința și *îndoiala* au valoare filosofică, deschid căile meditației, pun probleme; pentru un țaran român, nu există îndoială, el crede firesc („așa cum curg apele, cum cresc florile”), fără „probleme” (țaranul român este realist; vezi colecțiile de proverbe ca să înțelegi cum a reacționat el contra încercărilor de idealism, de criticism, aduse de popoarele cu care a intrat în legătură).

Intelectualii au despre *eroi* o concepție morală sau magică; și într-un caz și în altul, ei judecă individualist, iar la limită demoniac. Am arătat în altă parte [3] ce cred românii despre eroii neamului; ceea ce cred și despre personajele biblice și apostolice, că trăiesc într-un rai ca un plai românesc, că gândesc la nevoile lor, familiale, ca și în viață, coboară pe pământ în ceasuri grele, stau de vorbă cu oamenii într-un limbaj familiar etc. Eroii, așa cum sunt înțeleși de popor și eroii așa cum sunt închipuiți de intelectualii tineri – nu au nimic – de-a face între ei. Unii au un eroism pe care li-l dă viața asociată, ceilalți concep un eroism etic, de probleme, de drame și conflicte.

Apoi, tinerii intelectuali judecă totdeauna un popor prin ce creează, nu-l judecă prin ceea ce este, prin supraviețuirea lui. A „crea” este o concepție individualistă; a fi așa cum a lăsat Dumnezeu, este adevărata axă a „spiritualității” poporului. În concepția poporului, nimic nu se creează, nimic nu se face; lucrurile vin și pleacă, lucrurile se întâmplă. Dar aceasta este o problemă prea complicată pentru a o rezolva aici. Este adevărat că poporul românesc suferă de multe păcate, este adevărat că ne lipsesc multe axe – dar aceasta e condiția noastră umană, acestea sunt posibilitățile noastre de a atinge universalitatea. Putem pleca de la ele, sau le putem ignora, pur și simplu. Dar nu e nici cavaleresc, nici eficace – să ne fie rușine că ne-am născut români, numai pentru simplul motiv că nu găsim în valențele românești ceea ce vrea Chestov sau Dostoievski.

GLOSSE PENTRU OMUL NOU

Nu știu care este cea dintâi datorie a omului. Dar una din datoriile lui inevitabile este de a fi prezent, de a coincide cu viața. Trăirea aceasta în prezent, despre care s-a vorbit și s-a scris atât de mult, e în fond un lucru foarte simplu de înțeles; dar foarte greu de realizat. Căci a fi prezent nu înseamnă a trăi superstițiile prezentului, a te ține în pas cu *moda*. Moda este și ea o formă a istoriei; este istoria care se *consumă*, este viața care se realizează într-o formă oprită pe loc, la promovarea căreia au colaborat foarte multe cauze, pe care au alimentat-o foarte multe forțe – dar care acum se *realizează*, adică se consumă.

A trăi în prezent înseamnă a lua contact, direct și intim, cu forțele *nerealizate*, neformulate; a trăi istoria care se *face*, nu istoria care se *consumă*. De pildă, Revoluția rusă, astăzi, este realizarea unor forțe care au fost vii acum douăzeci sau treizeci de ani; când ideile și intuițiile noii societăți au fost însămânțate. Intuiția *omului nou*, pe care au avut-o făuritorii Revoluției Rusești – aceea era istorie vie, istorie care se face. Formele societății rusești de astăzi sunt manifestări ale istoriei care se consumă. Ele ajung „modă”, „tip”, adică sunt cadre date, impuse dinafară individului, nu izvorâte din forțele neformulate ale sufletului colectiv.

Pentru oamenii care se străduiesc să realizeze într-adevăr acest prezent autentic, să coincidă cu istoria care se face – nevăzută, în jurul lor – nu încapă îndoială că ceasul de față cere, cu toată puterea și cu toată urgența, un *om nou*. Un om descătușat de superstițiile laice – mult mai primejdioase decât superstițiile religioase, de care l-au liberat alte revoluții precedente. Un om care să privească în față realitățile, să nu mai fugă de viață, (să nu mai fugă de „compromisurile”, necesare, ale vieții [4] – mai ales). Un om despre care se poate spune foarte puține lucruri *acum*; care nu e formulat și nu poate fi, formulat; dar pe care îl presimțim, îl intuim, îl așteptăm – tot așa cum era presimțit „omul nou” al epocii lui Alexandru, sau omul nou al Creștinismului, al Renașterii, al Revoluției Franceze.

Se poate spune despre el, precis, numai că *trebuie* să vină, trebuie să ia ființă. Altminteri, istoria se năruie, omenirea se năruie. Întotdeauna, în preziua „omului nou”, societățile care nu voiau să se schimbe și să-l realizeze, aveau impresia că s-a apropiat sfârșitul lumii, încetarea istoriei sau începutul decadenței. Întotdeauna a existat un apocalips care prevestea omul nou; Socrate înainte de Alexandru, reviviscența profetică înainte de Hristos, Gioachinno da Fiore înainte de Renaștere, Rousseau înainte de Revoluția Franceză, Dostoievski înainte de Revoluția Rusă. În ultimii ani, așteptarea Omului Nou s-a accentuat până la panică. Toate schimbările prevestite, toate

răzbunările făgăduite, toate răsturnările, totul se așteaptă de la această Mare Schimbare.

Ar fi interesant de urmărit prevestirile acestei schimbări, care, probabil, nu va fi nici ultima, nici cea mai bună. De pildă, valoarea nouă pe care o capătă Sexul, valențele inedite care se acordă acestei funcțiuni neutre. Reformarea moralei sexuale e cel dintâi semn al unei așteptări; așteptarea vieții noi, a vieții purificate. De altfel, tendințele moderne converg către o concepție purificatoare a sexului; sexul ca mărturisire, sexul ca ispășire. În noua morală sexuală frivolitatea dispare, făcând loc purității; voluptatea se întoarce înapoi, la energie naturală, mărturisire a vieții, purificare a vieții.

Greșit s-a interpretat primatul sexului în cultura și civilizația modernă. Nu este vorba de o degenerare – ci de o regenerare; o întoarcere la viață. Numai că, după cum prea bine se știe, „Viața” este un lucru greu de înțeles, deși nu atât de greu de exprimat. Cea dintâi formă a vieții accesibilă oamenilor este sexul. O dorință de maximalizare a vieții se manifestă întotdeauna printr-un primat (neutru) al sexului. De aici întreg simbolismul sexual – care nu este decât o mărturisire a vieții, a nașterii, a generării și regenerării – atât de greșit înțeles de moderni.

Acest om nou care se așteaptă, această istorie care se face – oare de cine poate fi mai bine realizată? Cine poate experimenta mai real, mai personal, noile condiții de viață ale ceasului de față – care mai târziu se vor transforma în condiții sociale, riguroase, bine delimitate?

Răspunsul care poate fi dat acestei întrebări lămurește și mult dezbătuta problemă: *spiritual* și *politic*, istorie vie și istorie realizată, acțiune și forță.

Cine trăiește mai autentic în *prezent*? Acela care e mânat de certitudinile lumii care se va face, și la ridicarea căreia colaborează cu gândul și fapta lui – sau acela care trăiește în ceas, clipă după clipă, consumat de toate forțele în joc, antrenat în toate acțiunile care au fost demult însămânțate (și care, acum, nu fac altceva decât să rodească)?

Gândiți-vă la epocile istoriei când omul nou a fost intuit de câțiva, apoi realizat de cei mulți; când specia umană într-adevăr s-a schimbat, s-a modificat. Cine a *făcut* istoria? Cei care au experimentat-o spiritual, sau cei care au înțeles-o politic? Omul nou din epoca lui Alexandru se bizuia pe o concepție nouă de viață, pe o etică revoluționară. „El a îndemnat pe toți să privească lumea drept patrie, să socotească pe cei buni ca frați ai lor, iar pe cei răi ca străini” („Soarta lui Alexandru” de Pseudo-Plutarch, I, 6). De la „grec” și „barbar” – la „bun” și „rău”. A fost nevoie de această revoluție a

valorilor spirituale, ca Europa să poată realiza politicește victoria lui Alexandru. Limba universală (acea *Koine*), legile universale, costumul universal – nu au fost cu puțință înainte de revoluția aceasta spirituală: suprimarea binomului grec-barbar. Dar cine a înțeles și a experimentat această revoluție? Cine au realizat, cei dintâi, omul creat de Alexandru? Istoria e bogată în detalii asupra acestei probleme: numai oamenii spiritului, numai „filosofii”, numai „oamenii umerilor goi” (oamenii turnului de fildeș, s-ar spune astăzi).

Intervenția în istorie a creștinismului activ nu mai e nevoie s-o discutăm. Cred că atunci s-a precizat pentru întâia oară în lume deosebirea dintre *acțiune* și *forță*; s-a demonstrat esența activă, dinamică, creatoare a spiritului. Spiritul care e una cu viața; spiritul creator de istorie.

Revoluția primilor misionari creștini, înlocuirea vechii economii „politice” printr-o economie spirituală (fapta iubirii în locul faptei drepte; acțiunea intimă în locul acțiunii sociale, juridice) – au făcut-o oameni care credeau într-un „primat al spiritualului”, în credință, în mântuire. Istoria mare, istoria vie, au făcut-o întotdeauna astfel de oameni. Omul nou a fost întâi realizat de o elită, de o minoritate – și apoi a fost „consumat”, imitat de cei mulți.

Renașterea a fost prevăzută nu în mediile umaniștilor, ci de către acel vizionar calabrez, Gioachinno da Fiore, care a predicat și el un om nou, Omul Iubirii și al libertății, în locul creștinului Evului Mediu (omul mijlociu). Lucrurile acestea au început acum a fi bine cunoscute. Inutil deci să mai stăruim asupra originilor celor două Revoluții politice, cea franceză și cea rusă.

Orice mare revoluție începe printr-un primat al spiritualului, oricât de paradoxală ar apărea afirmația aceasta. Altminteri, nu un Om Nou apare – ci cel mai vechi om, deși cel mai atractiv, Barbarul.

CINCI SCRISORI CĂTRE UN PROVINCIAL

Ceasul tinerilor?

Când portarul mi-a dat plicul, am avut o tresărire ciudată. Îți recunoscusem scrisul, și am așteptat cu bucurie ceasul când aveam să citesc această scrisoare grea, chinuită, tristă fără motiv. Mesajele dumitale nu sunt hrană de toate zilele. Ai un fel brutal de a cere răspunsul, parcă de el ar atârna voința dumitale de supraviețuire. Când întrebi, parcă ai cere ajutor, parcă te-ai înăbuși. Nu știu cum mai poate dormi un ins după ce scrie asemenea scrisori.

Pentru că n-am mai auzit nimic de dumneata de atâția ani, credeam că ai depășit ceea ce eu numeam (nu fără oarecare ironie) sentimentul catastrofic al vieții. Credeam că ți-ai găsit, hai să-i spunem, axa existenței; și că poți porni la drum cu mai puțină înfrigurare și fără așteptarea aceea obsedantă a unei catastrofe care să schimbe legea lumii și plasma vieții dumitale interioare.

M-am înșelat firește, dar nu-mi pare rău că m-am înșelat. Te regăsesc același, după trei sau patru ani: îndârjit și totuși melancolic, furios pe lucruri dar mai furios pe dumneata, cerând și amenințând cu cea mai incendiară proză pe care am citit-o în românește, negăsindu-ți niciodată rostul și totuși suferind stupid de pe urma acestui rar privilegiu. Nici călătoriile, nici studiile nu te-au liniștit. Și, ceea ce e într-adevăr magnific, continui să-ți păstrezi anonimatul, nu vrei cu niciun chip să ieși din întunericul în care lupți și sângerezi fără rost. Ești scriitor, și n-ai publicat încă nicio pagină. Ai muncit atâția ani în biblioteci, și n-ai niciun titlu universitar. Ai gândit mai mult decât oricare dintre noi, și n-ai împărtășit nimănui – în afara celor doi trei prieteni (toți silvicultori!) și, întâmplător, mie. Le faci toate acestea cu voință, dar suferi că le faci; regreti că nu publici, că nu vorbești, că nu cunoști anumiți oameni. Ciudățenia aceasta mă înfioară și mă atrage; ai avut totul ca să te singularizezi, și iată că primesc o scrisoare în care te plângi că n-ai niciun rost, că nu ți se găsește nici-o muncă de împlinit, că trăiești o viață de câine nu numai pentru că e singura care ți-ar conveni, ci pentru că nu ai cum să-ți croiești alta.

Într-un cuvânt, dumneata care ești atât de tânăr și de călit, care ai ispitit toate experiențele la îndemână – numai ca să te convingi că trăiești – te plângi astăzi împotriva acestei societăți românești, te vaieți că nu ți se cere nimic, că-ți macini inutil forjele și că vei sfârși în istovire sau ratare, din vina celor bătrâni. Am citit cu strângere de inimă această parte a scrisorii dumitale. Iubite prieten necunoscut, mi se pare că nu ai niciun drept să te tânguiești, nici să invidiezi pe cei

dinaintea noastră, pe cei înfipți în bucate și în cultură. Pentru simplul motiv că un om viu nu are dreptul să insulte sau să invidieze pe unul mort. E atât de evidentă moartea oamenilor care te supără, e atât de trist spectacolul descompunerii lor publice, îi compătimești atât de instinctiv – biete fanteze culturale, bieți licheni universitari, fără viață, fără etică, fără nici-o scânteie creatoare în imensa lor maculatură – încât mi-e ciudă pe dumneata, mi-e ciudă că luminile acestea ale putreziciunii îți pot opri o clipă privirile și ispiti dorințele.

Iubite prietene, nu cred că e o suferință mai vie decât aceea de a fi nevoit să trăiești printre morți, așa cum ni-e dat nouă să o facem. În această plagă uriașă, unde nu ne putem striga nici bucuria suferinței – pentru că o firească stânjenire te împiedecă să-ți cânti viața alături de atâtea stârvuri. Dar nici nu trebuie să te plângi. Nu te poți plânge de faptul că ești viu, că te zbați, că ești dat la fund și lovit în creștet. Toate acestea sunt privilegii. Ai dorit atâtea experiențele. Iată, le-ai avut, și le vei mai avea – dacă vrei să trăiești și să crești. Vrei să te oprești de pe acum? Ai obosit numai după cinci, șase ani de înfrângeri? Vrei să *ajungi*? Dar toate acestea sunt înspăimântător de grotești. Pentru că dacă ești cu adevărat tânăr și viu – e absurd să-ți cauți un sprijin în exterior, să-ți legi dinamica dumitale personală și creația dumitale de o bucată de pâine, de un confort oarecare, de un nume sau de o carte publicată. Atunci ar însemna că toată libertatea dumitale și orgoliul suferinței și setea de a crește și a crea – au fost numai efuziuni retorice, dannunziene, livrești; că de fapt nu ești decât o biată umbră care a strălucit un răstimp sub lumini împrumutate, a agonizat sub drame factice și a creat în gol, din reminiscențe și din nostalgii.

Vezi dumneata, sunt anumite lucruri pe care le spui cu sfială, dar care trebuiesc totuși șoptite, ca să fie auzite de cei mai aproape nouă. Trebuie să spui, astfel, că ceea ce se întâmplă cu tineretul de astăzi e un lucru firesc și binevenit. E o jertfă a generației noastre, măcinarea aceasta continuă, excluderea aceasta tot mai severă, coruperea aceasta meșteșugită a unora dintre noi. E o jertfă nu mai puțin sângeroasă decât aceea a generației care ne-a precedat, cea care a făcut războiul. Incontestabil că au pierit atunci o bună parte dintre tineri, și nu dintre cei mai de pe urmă. Este iarăși incontestabil că vor pieri și dintre noi mulți: câțiva au pierit chiar sub ochii noștri: înghițiți de baltă, otrăviți de imoralitate, sufocați de dogme moarte, osificați, mumificați. Sunt morți pe care le regretăm, care ne dor – dar pe care le lăsăm în urmă pentru că așa e firesc și așa e frumos. Da, e o admirabilă frumusețe în faptul abandonării morților pe drum. Ceea ce mi se pare cu adevărat grandios e însăși seninătatea cu care suntem nevoiți să privim pierderile acestea dureroase, descompunerile acestea publice, trădările acestea. Dar faptul că rămânem vii este atât de admirabil, atât de

magnific – încât oricâtă durere ne-ar aștepta pe drum, orice ne-ar fi destinat, nu-l poate egala.

Teama aceasta de trăire până la fund, de suferință cotidiană, neeroică, macerantă și minimă – teama aceasta de rezistența vieții împotriva morții, mă întristează s-o ghicesc (nădăjduiesc întâmplător) în scrisoarea dumată. Nu știu cum să scriu ca să-ți comunic încai o scânteie din bucuria neprefăcută de a fi viu. Aș vrea să-ți scriu altfel de cum sunt nevoit s-o fac de mai multe ori pe săptămână. De la om la om, de la tânăr la tânăr. Să-ți împărtășesc ca unui vechi camarad pofta panică de a trăi, de a te descoperi în fiecare dimineață tot mai disponibil marilor fapte, gata s-o iei de la început dacă ceva din construcție te nemulțumește – și acea mirare victorioasă cu care întâlnești la tot pasul oameni morți, oameni seci, roboți, prăfuiți, abstracți, imorali, obosiți, halucinați, fantomatici, mii și mii de forme de ale acestei morți înspăimântătoare în care trăim.

Zău, nu mai știu ce vrei dumneata. Nu știu de ce aștepti vreun sfat de la mine, de la oricare altul. Cum de poți crede că cineva de-aici, din metropolă, ar putea schimba ceva din ritmul minunat al vieții pe care ești chemat s-o duci? Cum de mai ai timp să te superi pe cele ce se întâmplă în afară de dumneata, care nu te pot interesa și nu te pot ucide, pentru că sunt biete moaște inerte, a căror singură primejdie constă în numărul lor și toxicul lor? Dar ți-e teamă de primejdie? Ți-e teamă de baloanele de săpun ale celor puternici? Și poți dumneata tânji vacuitatea personajelor atât de ilustre ale culturii noastre? Ce Dumnezeu!...

De ce faci filosofie?

Din ultima dumată scrisoare am să te rog să-mi îngădui să citez aceste rânduri: „Mi-a plăcut întotdeauna să compar pe filosof cu acel om care, pus în fața unui câțel, să se joace, îl ține inert pe genunchi, întrebându-se: prin ce minune, oare, am ajuns eu față în față cu acest câțel? oare simțurile nu mă înșală? Și chiar dacă simțurile nu m-ar înșela, tare aș vrea să știu descendența acestui câțel, aș vrea să știu dacă și el are suflet ca și mine, dacă e rău sau blând, dacă are crize de conștiință, dacă cunoaște liberul arbitru. Prins deodată în această fascinantă problemă, omul lasă câțelul jos și începe să mediteze. Mai înainte nu știu. Poate câțelul a ajuns câine, și a plecat de lângă el fără ca omul meu să bage de seamă...” S-a întâmplat ca, chiar în ziua când am citit și savurat această scrisoare a dumată, să mă întâlnesc pe stradă cu unul dintre prietenii mei, filosof. I-am apus așa, într-o doară: Gânditorii s-au trudit până acum să înțeleagă lumea dintr-un alt punct de vedere decât cel al cunoașterii imediate. Au creat o problemă a existenței și apoi și-au petrecut timpul în rezolvarea ei.

De ce nu se acceptă lumea ca fiind de la sine înțeleasă, și apoi să se treacă mai departe, s-o întregească prin gândire? De ce au căutat ei sensul gândirii *numai* în reluarea și reactualizarea dialectică a Creației, când gândirea putea conduce și la alte lucruri? (de pildă, la coincidența cu creația, la creație propriu-zisă, la o colaborare eficientă cu viața).

Prietenul meu m-a avertizat că asemenea întrebări și le-a mai pus și Häberlin, care acceptă și el lumea ca fiind de la sine înțeleasă (*Selbstverständlichkeit*). Vezi dară, că mai ai de citit înainte de a te încumeta să renegi filosofia. Un răspuns, însă, la întrebările dumitale, pe care eu le rezumasem cum m-am priceput mai bine – nu mi-a dat. Cu atât mai puțin mă voi încumeta să ți-l dau eu. Dacă îți scriu scrisoarea aceasta, o fac numai pentru că îndoielile dumitale mi-au iscodit câteva reflecții care, poate, te vor interesa.

Nu știu cum îți pui dumneata problema, dar pentru mine întreaga dramă a filosofiei se rezumă în acest conflict: pe deoparte setea, setea aceea aproape organică a gândirii de a da seama de tot, de a înlănțui totul printr-un singur principiu consistent, a cosmiza înțelegerea noastră (adică de a găsi axa în jurul căreia toate se vor armoniza în sufletul nostru, după cum totul se armonizează în Cosmos în jurul unei axe ideale) – iar pe de altă parte, sentimentul morții, intuiția aceea terifiantă că alergăm spre moarte, că suntem deja morți în fiecare clipă, că moartea e o „experiență nediferențiată” în tot timpul vieții, dar că se poate transforma oricând în experiență finală, absolută. Oricum ai privi filosofia, ea se reduce la una din aceste atitudini (general omenești, de altfel), sau la amândouă deodată, în continuă și ursită agonie.

Ți s-ar părea că instinctul fundamental al oricărei filosofii – ceea ce am numit mai sus setea dătătoare de seamă, dorința de a te armoniza cu totul din jurul tău, de a nu mai trăi inert, dezacordat, ci a te pătrunde de același ritm care străbate totul – ți s-ar părea că dorința aceasta de acordare prin înțelegere conduce la o eternă viață și rămâne etern vie. Totuși, nu este așa. Orice filosof trebuie să moară; nu ca individ, în carne, ci ca gândire, în înțelegere. În clipa când e perfect armonizat cu totul, în clipa când înțelegerea lui e definitivă (pentru el, firește), când gândirea lui a ajuns sistem – atunci se închide vieții, i se usucă rădăcinile, moare. Tragedia poate este destul de impresionantă: să cauți o viață întreagă să te armonizezi cu viața din jurul tău, înțelegând-o, iar când ai biruit munca aceasta de Sisif, să mori. E un destin, ancorarea aceasta supremă a tuturor filosofiilor în moarte. Căci este o adevărată moarte să înțelegi totul, să poți integra totul într-un sistem închis, să poți încadra în sistemul tău chiar ceea ce nu se poate încadra nicăieri, numindu-le „ireductibili”, „irațional”, „elan vital” și mai știu eu cum. Când chiar aceste elemente insurgente,

care se refuză înțelegerii, sunt arbitrate de înțelegere și distribuite fiecare la locul său – nu e această moarte, sistem, filosofie?

Împăcarea aceasta supremă, intrarea aceasta eroică sub piatra mormântului, este fără îndoială frumoasă; deși sistemele la care au ajuns alți gânditori sunt bune și valabile numai pentru ei, reprezintă formula armonizării lor proprii, a cosmizării lumii lor interioare, și nu ajută întru nimic pe cei care vin în urmă, și care vor fi nevoiți să ia totul de la capăt, dacă vor într-adevăr să facă filosofie iar nu cărți de filosofie.

Dar dacă mori mai înainte? Dacă mori pe drum, ca un câine? Nu se poate să nu fi simțit și dumneata cel puțin în anumite ceasuri, alergarea aceasta către moarte; intrarea aceasta sigură și „vie” și imediată, și impronunciabilă în neant. Dacă intuiția aceasta de fiecare clipă a morții se preface brusc în experiență definitivă? Vezi dumneata, filosofia poate fi, cum se spune, o pregătire pentru moarte și o consolare pentru viață; dar numai atunci când știi că îți trăiești viața toată. Altminteri, când mori astăzi sau peste un an, filosofia este numai un avertisment. Căci stă în destinele gândirii să înțelegi un lucru numai când ai trecut peste el, și să armonizezi viața numai când ai pierdut-o.

Atunci, de ce faci filosofie? M-am întrebat adesea dacă filosofia nu este o atitudine care trebuie depășită, dacă nu cumva am avea și altă menire în afară de aceea de a armoniza lucruri pe care le încurcăm noi la început, cu întrebările noastre fără răspuns și cu problematica noastră inutilă. M-am întrebat dacă acest sacrificiu al spiritului nu a fost prea mult repetat în rasa și cultura noastră europeană, și dacă nu e timpul să pornim mai departe. Unde, nu știu – pentru că nimeni n-a încercat, încă, să treacă peste obsesia „înțelegerii” vieții ca să colaboreze cu ea; nimeni din Europa.

Nu știu de când s-a statornicit superstiția aceasta a dinamismului gândirii europene, a activismului ei. Mi se pare, dimpotrivă, că gândirea filosofică europeană – îndreptându-și toate eforturile către înțelegerea vieții, către moartea insului în acel suprem *épanouissement* al spiritului – e o gândire statică, aș spune chiar contemplativă. Ancorarea în moarte a tuturor filosofiilor europene – deși majoritatea sunt inconștiente de acest itinerariu – e un lucru care ar trebui să dea de gândit. De ce nu vede nimeni că singurele metafizici ale vieții sunt cele asiatice? De ce vorbește toată lumea despre „pesimismul” oriental, despre „dorința de extincție” a buddhismului, despre „asasinarea vieții” în filosofiele asiatice? Pentru simplul motiv că nimeni nu le cunoaște, și repetă toți două-trei adjective culese la întâmplare în niște cărți funeste ale științei europene. Ar fi interesant de scris istoria acestei mitologii, create de europeni pentru foarte multe motive. Aș încerca s-o scriu într-o zi, dacă n-aș ști că e inutilă.

Căci nimeni nu va putea înțelege că adevărata viață depășește viața prinsă în ins, limitată de iubirea lui, paralizată de înțelegerea lui. Există anumite vieți personale, atât de acute și de trepidante – încât îți evocă magnific moartea. Nicăieri nu văd moartea mai precis decât în viața arzând într-un cerc închis. Până acum, noi europenii, nu am creat decât asemenea cercuri de viață, formidabile, e drept – dar numai cercuri. Și atunci când ni se spune despre altă viață, care rupe cercurile, care trece peste ins – răspundem comozi: extincție.

Iubite prietene, nu mai pot da de firul acestei scrisori; căci ți-am scris-o din inimă, fără să mă controlez, și acum când trebuie să o închei, înțeleg că nu ți-am spus mai nimic din cele ce erau în mintea mea să-ți spun. E vorba aici despre filosofie și despre moarte, când eu voiam să-ți vorbesc despre altceva: despre mâini și gesturi. Nu zâmbi; ai observat mâinile oamenilor, mâinile prietenilor dumitale, cum nu-și găsesc astâmpăr, și creează neîncetat spațiul în jurul lor, și-l palpează, și se zbat, și se *afirmă*, mâini de om, cu forme totdeauna noi? Sunt zile când observ aceste lucruri fără să ascult ce mi se vorbește. Și nu mă pot opri să nu compar viața mâinilor unui om cu însuși destinul filosofiei europene; întotdeauna afirmându-se, întotdeauna creând forme noi, dar întotdeauna limitându-se. Am văzut un singur om în viața mea căruia nu-i observam mâinile. Nu m-am înșelat: acel om, cel mai mare pe care îl are veacul nostru, era un adevărat gânditor, unul la care gândirea a pornit mai departe, peste problematici și peste enigme.

Învață să privești mâinile, prietene: Europa toată vorbește în jocul lor.

Simple presupuneri

Nu știu prin ce minune ai ajuns dumneata la marea întrebare: „există un adevăr?” Asemenea întrebări mi se par fără sens, ca și cum mi-aș spune: „există conștiință? există acțiune? există moarte, etc.”. Cuvântul acesta, „adevăr”, e unul dintre acelea care fac pe anumiți oameni să sufere, nu pentru că nu i-ar corespunde o realitate obiectivă, ci tocmai pentru că îi corespund prea multe. Nenorocirea nu e că nu există un adevăr, ci că există prea multe. Cu cât înaintezi în viață, înțelegi că foarte mulți oameni au ajuns la adevăr și că foarte mulți au dreptate. Este aproape un destin, acesta, ca toată lumea să aibă dreptate. Papini se plângea odată că toți tinerii din Florența sunt inteligenți. Eu mă plâng că toată lumea din jurul meu are dreptate, că toată lumea a găsit un adevăr și din punctul de vedere al dreptății lor sunt inexpugnabili.

Să nu crezi că filosofez ieftin pe marginea acestei probleme. Mai întâi, eu nu văd o problemă în „adevăr”; adevărurile aproape că ne

sunt date, ca niște obiecte, și toată truda nu constă în căpătarea lor, ci în ierarhizarea lor, în cosmizarea lor. Să nu te miri dacă întâlnești oameni păstrători de numeroase adevăruri, și care totuși sunt un haos, fără nicio ierarhie, fără niciun ritm. Adevărurile au această virtute că nu prețuiesc nimic când le posezi izolate, așa cum le au, medicii, de pildă, sau inginerii, sau profesorii de științele naturale. Fiecare dintre acești oameni *are dreptate* – și totuși fiecare este un adevărat haos. Ei nu și-au cosmizat adevărurile, le-au primit de-a gata, le-au adunat unul lângă altul, ca într-un cufăr sau un muzeu, și scot de-acolo câte unul, când au nevoie, sau le arată pe toate, ca într-o vitrină.

Mă întreb adesea ce lipsește omului modern ca să fie om întreg, și cred că e tocmai această intuiție a ierarhiei, a cosmizării. Fiecare dintre noi este un mic haos. Credem în cauzalitate, în gravitate, în evoluție, în descendența din primate, în atomi, în liberul arbitru sau în fatalitate, în anul nașterii lui Mihai Viteazul, în cavalerism, în progres, în Revoluția Franceză – și mai știu eu în ce nu credem. Adunăm o viață întreagă asemenea adevăruri, și, ceea ce e deprimant, este că fiecare dintre noi *are dreptate* susținându-le și promovându-le. Tragedia nu este în îndoială, căci aproape nu mai ai de ce să te îndoiești în această inflație de adevăruri inutile; tragedia este în violența pe care o exercită asemenea adevăruri asupra conștiinței și neputința noastră de a le ordona, de a le cosmiza. Le primim așa cum ni se impun, felii-felii, sau bulgăre după bulgăre. De-aceea mi se pare mai *real* un țăran – în conștiința căruia toate „adevărurile” se armonizează într-o intuiție globală a lumii și a existenței – decât un civilizat de al nostru, care stăpânește „adevăruri” aparținând la cincisăse culturi, începând din epoca de piatră și sfârșind cu cea a lui Einstein.

Vei găsi în conștiința unui om modern superstiții de primitiv locuitor al peșterilor alături de siguranța dogmatică a științei actuale. Nu mai avem simțul stilului, al ritmului, al consistenței. Suntem baroci, adăugând la fiecare structură a gândirii noastre bazice mici amănunte și decorații care și-ar fi avut rost numai într-o structură diferită. Nimic arhitectonic în gândirea noastră, tocmai pentru că nu ne mai preocupă decât adevărul și adevărurile, iar nu viața. Trăim într-o neconținută panică; dacă mă înșel? dacă am uitat vreun adevăr? dacă greșesc? Panica aceasta este inutilă căci, de fapt, nu greșește nimeni și toată lumea, din punctul lor de vedere, are dreptate. Dar ce importanță poate avea aceasta? Important și vital este nu să desprinzi adevărul, ci să-l legi de viața ta, să-l integrezi în tine. Să găsești un adevăr nu înseamnă nimic; să poți dispune de el poate însemna ceva. Adevărul și eroarea sunt, orice s-ar spune, obiecte exterioare atâta timp cât le gândim numai, iar nu le înțelegem. (Cred că nu faci și dumneata confuzia între gândire și înțelegere; poți gândi o viață

întreagă o serie de adevăruri, fără ca să înțelegi, totuși, nici pe cel mai neînsemnat dintre ele).

Găsirea adevărului (sau adevărilor) a fost vreme de două mii de ani ținta gândirii europene. Să recunoaștem că am adunat până acum un număr impresionant de adevăruri, și jocul poate continua. Se descopăr pe fiecare zi noi microbi, noi documente hitite, noi stele și noi legi psihologice. Și, totuși, ne aflăm permanent *înainte* de Copernic. Trăim un cosmos antropocentric. Așteptăm mereu o intuiție mai largă, care să cosmizeze altfel miile acestea de adevăruri, să le ierarhizeze și să le armonizeze. Dacă am avea cel puțin mângâierea că ne înșelăm, că trăim un vis, că suntem înconjurați de iluzii! Dar nu, nenorocirea noastră este că suntem inundați de adevăruri. Și fiecare dintre ele încearcă să se instaureze stăpân absolut; avem astfel concepția materialistă a istoriei, freudismul, biologia, teologia, individualismul magic, etc. – care ne explică totul prin punctul lor de vedere. Ni se pare că am progresat de la primitivi până azi, dar eu mă întreb unde este progresul dacă majoritatea modernilor sunt monoideici, oameni ai unei singure formule, prin care văd lumea și o explică? Să abuzezi de un adevăr este mai mult decât a-l compromite (cum e cazul freudismului, de pildă). Abuzând de el, treci direct în eroare. Adevărurile nu au valoare izolate; dar ajung de-a dreptul primejdioase când încerci să compensezi cu unul singur absența celorlalte.

Mă întreb dacă nu ne-am jucat de ajuns de-a adevărul. Ce Dumnezeu, să nu fie și altceva mai bun pe lumea aceasta? (În afară de efemeridele simțurilor și artei, care nu pot, orice s-ar spune, satisface o conștiință completă). Mi se pare că singurul lucru care merită atenția noastră nu este adevărul în sine, ci cosmizarea lui. Suntem fără stil și fără ritm, de aceasta ducem lipsă, nu de adevăruri. Și dacă aş avea ceva de obiectat civilizației acestui continent, este tocmai abuzul pe care l-a făcut de adevăruri, în paguba stilului, adică a vieții. O viață reală și prețioasă nu se judecă după cantitatea de adevăruri pe care a acumulat-o, ci după stilul ei interior, după ritmul care o animă. Avem lângă noi oameni foarte deștepți, foarte originali și foarte erudiți – cărora le lipsește, totuși, stilul, adică viața proprie, ierarhică, ritmică, a adevărilor adunate. Oamenii aceștia port o sută de morți cu ei, cât ar părea ei de scilpitori și de vii. Pentru că nimic nu poate ucide mai sigur – după cum nimic nu poate alimenta mai viguros viața – decât adevărurile. Erorile, aproximațiile, obiceiurile, superstițiile, sunt produse și asimilate automat, și ele nu implică întreaga conștiință. Dar adevărurile, iată, acestea sunt primejdioase. Un țăran care crede în stafii este un om normal, pentru că această eroare aparține intuiției lui globale despre lume și existență. Dar un medic care crede numai în glandele cu secrețiune internă este un anormal, pentru că abuzează de

acest adevăr, și încearcă să-l înlocuiască unei intuiții globale a lumii și existenței, care îi lipsește.

Stilul acesta pe care nu-l avem, nu-l vom putea căpăta decât atunci când adevărurile nu vor mai fi o obsesie, o violentare din exterior, – ci vor crește din însăși viața noastră. Un adevăr nu prețuiește atât de mult în el însuși cât prețuiește împrejurarea prin care l-am găsit. Și e suficient un adevăr neînsemnat ca să ne indice calea mării intuiții, după cum mărul picat din pom a indicat lui Newton structura legii gravitației. Și împrejurările nu depind decât de viața noastră, iar dacă găsim adevăruri vii (formal judecate, ele sunt identice cu cele moarte) vom găsi și stilul vieții adevărate, care e ritmică, armonică, cosmizată. Căci, trebuie s-o recunoaștem, viața aceasta de *bric-à-brac* în care se complac aproape toți modernii, nu prea merită să fie trăită, când știm că e la îndemâna noastră o viață nouă, a unui om nou care așteaptă în fiecare dintre noi.

Moment nespirtual

După ce am citit ultima dumitale scrisoare, am așezat-o cu oarecare indiferență în sălțarul unde – din 1927 încoace – obișnuiesc să-ți așez corespondența. Dumneata poate nici nu bănuiești ce manuscris voluminos am adunat eu în acești șase ani; sunt cincizeci și opt de scrisori mari, toate scrise cu sânge, cu furie, dense și violente, amare și nostalgice, erudite și subtile, câteodată aducând cu ele spaime de apocalips (de câte ori am așteptat neliniștit să aflu din ziare vestea sinuciderii dumitale!...), altădată comunicând o seninătate nefirească, pe care ți-aș fi invidiat-o dacă n-aș fi știut că în câteva săptămâni avea să fie urmată de o nouă „criză”, de noi lamentații și agonii.

Și toate aceste cincizeci și opt de scrisori mi le-ai scris mie, nu atât pentru a-mi dezvălui ceva din întunecatul și complicatul dumitale suflet – ci pentru a vorbi iarăși de dumneata, pentru a te scruta mai lucid și mai complet, pentru a te convinge încă o dată că ești omul pe care îl caut eu și dumneata, că ești omul spiritului. Oricare ar fi temperatura la care sunt compuse scrisorile, un caracter comun le înfrățește: toate sunt „spirituale”. Ai crezut poate – cum am crezut și eu un timp – că singura esență în această viață este „spiritualul”. Ei bine, domnule, te întreb acum, cât se poate de sincer și de prietenește: nu te-ai plictisit să macini de atâția ani aceleași și aceleași noțiuni? Nu te-au obosit atâtea pasiuni abstracte? N-ai vrea, sincer, să fii și altceva, să faci și altceva, să te uiți pentru un ceas sau pentru un an, să te contrazici, să te joci, să-ți bați joc de dumneata – să ieși, în sfârșit, din exasperanta dumitale agonie, să dai „pe loc repaos” disciplinatei dumitale conștiințe, să pui odată capăt durerilor și entuziasmelor, și

depășirilor, și experiențelor, și înțelegerilor, și revelațiilor, și tuturor acelor lucruri crucifiante ale „spiritualității” dumitale? Domnule, în situația în care mă aflu eu astăzi față de dumneata – n-aș putea să-ți răspund decât vulgar, suficient, mediocru, nespiritual. Crede-mă, momentele acestea de refuz și negație sunt tot atât de nutritive și de decisive ca și momentele pe care dumneata le cultivi cu atâta furie. Mi se pare că a prefera – pentru o epocă mai lungă sau mai scurtă – mediocrul și neesențialul, lenea și jemanfichismul, dezaxarea și anarhia lăuntrică, într-un cuvânt *orice* în afară de „spiritual” și de „perfect”, – mi se pare că atitudinea aceasta este și necesară și binefăcătoare.

Într-un astfel de „moment” mă aflu eu acum, când îți scriu. Și îți repet că ceea ce mă sufocă în jurul meu – la dumneata, la prietenii mei, la mine și ceilalți – este lășitatea noastră de a ne *schimba*, chiar cu riscul de a ne compromite, chiar cu primejdia flagelărilor. Domnule, îți mărturisesc că am obosit să văd pe toată lumea făcând același și același lucru. Dumneata faci „spiritualitate” cutare face „autenticitate”; unul mistică și altul scepticism, unul exasperează lumea cu India și altul cu America, cinci urlă despre agonie și alți cinci despre ortodoxie, unul mai breaz scrie apologia barbariei și altul mai filosof sare în puț după el – ca să-și dea iluzia că experimentează neantul. Repetăm, domnule, și ne repetăm până la dezgust, până la vomitare. Și toți voim să ne întrecem pe noi, să ne creăm, să ne „realizăm” – și scriem, și vorbim, și dăm din mâini, și facem confidențe, și ne laudăm, și ne batem joc, zi după zi, an după an. Numim aceasta „creștere”, „spiritualitate”, „autenticitate”, sau ne răsfățăm ca niște cocote și ne prefacem că nu vrem să dăm etichete experiențelor noastre, că noi suntem liberi și pliabili, că suntem „viață” și așa mai departe. Suntem toți, în fond, niște caraghioși – și aș vrea să-ți mărturisesc în acest ceas de furie contra dumitale și contra mea însumi, că mi-e silă și mi-e milă de toată fanfaronada noastră. Aș prefera să fiu orice, în acest miez de noapte când îți scriu, în afară de ceea ce pretind că sunt: un scriitor și un gânditor. Dă-mi voie să-ți spun că unul care își iubește atât de sincer meseria și gândul – are dreptul, are datoria, să și-o urască de moarte câteodată. Te urăsc și te disprețuiesc și pe dumneata cu aceeași sinceritate. Ai venit din anonimatul dumitale de șase ani (simplă poză de cabotin mediocru, de altfel) cu o scrisoare lungă și plicticoasă, ca să-mi pui în fața ochilor propria mea icoană, propria mea precaritate și lene și spaimă. Ei bine, domnule, ai nimerit-o prost de astă dată. Ai nimerit într-un ceas când sunt dispus să fac socotelile cu oricine, căci am avut grija să mi le fac, sângeros, cu mine însumi. Nu-mi ascund și nu-ți ascund nici dumitale că sunt un om dăruit de Dumnezeu (sau spune-i Natură, căci te pretinzi filosof) cu toate păcatele. Dar, până acum, de păcatul acesta

m-a ferit Dumnezeu (sau Energia Universală, sau Viața, cum spui dumneata).

Deci, domnule, află că m-au obosit până la limită toate leit-motivele spiritualității dumitale și ale prietenilor mei. Aș fi fericit să aflu că Petru Manoliu s-a angajat muncitor într-o uzină, că Emil Cioran a renunțat să mai umple lumea cu retorica lui abilă și facil profundă asupra neantului și a agoniei, că Petru Comarnescu nu mai militează pentru eternele lui drepturi ale omului, că Mircea Vulcănescu citește romane detectiv, iar Mihail Sebastian se hotărăște să uite „bunul gust” și „spiritul critic”. *Altceva*, nu știu cum să-ți spun cât de însetat sunt după *altceva*, complet străin de cele ce am făcut sau facem acum, ceva mediocru, brutal, întunecat, neinteresant – dar prin care să putem trăi altfel și altundeva.

Îți mărturisesc că am început să stimez din nou știința, în fața avalanșei de spiritualitate, autenticitate și viață interioară care s-a abătut asupra țării noastre. Știința aceea neinteresantă și nespirtuală, formată din obiecte și din operații care nu-ți cer nici „inteligență” nici „viață interioară” – ci numai puțină luciditate, multă metodă, și enorm de multă muncă, asceză, submitere.

Dar mi-e teamă să mă îndemn și să te îndemn pe dumneata din nou în știință. Mi-e teamă, pentru că e suficientă o invitație, un gest, o sugestie – ca oamenii să se fixeze, să se usuce, să se mumificeze în ideile altora. Acum n-aș vrea decât o adâncă schimbare, o completă prefacere. Dar, pentru Dumnezeu, în altă direcție decât aceea a spiritualității. Oare să nu mai fie nimic pe lume care să odihnească și să poată rodi în afară de spiritualitatea de gesturi, măști, cuvinte, microbi și geniu? [5]

A face...

Pe neașteptate, în mijlocul unor treburi cu totul străine de preocupările dumitale, primesc această, scrisoare târzie. Și îți răspund împotriva voinței mele. Căci, dacă îți aduci bine aminte, cu ultimul răspuns pe care ți l-am dat, „Moment nespirtual”, încheiasem o serie întreagă de foiletoane subiective, „autentice” (cum se spune), și mă mulțumisem să fac numai colportaj cultural. De data aceasta, însă, sunt nevoit să întrerup linia păstrată dreaptă de la începutul verii – și îți scriu cum îți scriu.

...Vezi dumneata, în lumea asta binele e limitat. „De ce nu facem lucruri mari”? mă întrebi. Nu facem, pentru că este în firea lucrurilor să nu admită intervenția binelui decât într-o anumită măsură, calculabilă metafizicește sau istoricește. Răul este infinit, și orice om poate ajunge până la capătul răului. Dar lumea, omenirea (cum se spune) se împotrivește oricărui act de Bine care depășește limita

dispusă de destin sau de întâmplare.

Niciodată n-ai încercat să ajuți pe un om bolnav? Dă-ți atunci seama cât de neputincioase sunt eforturile noastre, cât de mult ne depășește suferința celui alt – suferință concretă, directă, vie. Împotriva suferinței nu putem lupta niciodată. Sau, când luptăm, în anumite prilejuri, ceea ce putem aduce noi este o câtime infimă, care are toate calitățile, în afară de aceea a eficacității. Pentru că nu este vorba, aici, de a ajuta pe oameni sau de a-i lumina. Nu fac niciun pas mai departe dacă omului care are 20 de lei îi voi da 30, iar omului care a citit o carte, îi voi da încă una. Nu înțeleg prin „bine” operă de caritate sau de reformă socială. Binele este cu totul altceva: mântuirea unui om, ajutorul eficient pe care i-l poți da; să-l împaci cu sufletul lui și cu lumea din jur, acesta este un act de bine.

Ori, toate acestea nu se pot *face* în lume, printre oameni. Le făceau sfinții, a făcut-o Iisus. Dar noi, cu mijloace lumești, nu le putem. Pentru că binele este limitat de însăși firea lucrurilor. Pentru că omul, în însăși carnea lui, poartă măsura binelui pe care îl poate face și pe care îl poate suporta.

Noi putem contribui la susținerea binelui *de la om la om*. Nu printr-un punct de vedere universal, bun pentru toată specia și pentru toată istoria.

Și a face binele de la om la om, a susține sufletele lor împotriva morții, a le îndulci în suferință – este o acțiune care numai rareori izbutește. Caritatea de care vorbeam trebuie să se adune atâta încât să ajungă iubire; iubire pentru persoană, pentru insul acela limitat și mizer, sugrumat de suferință, extenuat de întuneric – nu iubire pentru Om sau pentru Oameni. O iubire care să-i iubească mai ales *limitele*, mizeria, contingentele, păcatele; să-l iubească în libertatea lui, în starea lui de păcat. Să nu luăm lucrurile în grabă și să nu greșim. Eu nu spun că nu se poate colabora la menținerea și victoria binelui din această istorie pământească. Eu spun, numai, că nu putem *face* nimic în liniile grandioase pe care le întrevezi dumneata. Căci, cum poate ai observat, binele are această stranie particularitate de a fi eficient numai în câtimi mici, numai în împrejurări distincte (adică „bine” este într-un moment precis, într-o conjunctură unică. Nu poți face bine în linii mari. (Și când spune „bine”, nu mă gândesc la înțelesul lui caritabil, social, familiar – ci la toate sensurile pe care i le poate da o limbă creștinească). Nu poți face binele pentru un *tip* abstract, un grup de oameni, o societate, sau o țară. Le poți da ajutoare, le poți da sfaturi – dar bine nu le poți face decât individual, fiecăruia în parte.

Toată tragedia binelui constă în faptul că el, pentru noi, oamenii, și pentru mintea noastră omenească, – nu poate fi experimentat într-un mod *universal*. Se refuză cu furie oricărei încercări de a fi adunat la un loc. Chiar juridicește, abstract, binele este mult mai vag, mai

aproximativ, decât răul. Despre rău se pot da oricâte definiții și precizuni; iar pe scara experimentărilor, sămburele lui nu se epuizează niciodată.

A *face*, a porni să faci „bine” (cu alte cuvinte a colabora la depășirea stării noastre sociale și a istoriei noastre umane, de acum) este o acțiune necalculabilă. Pe un om îl poți face să sufere până la limita închipuirii. Dar, din clipa când răul a pus stăpânire pe el, când a început să sufere – orice intervenție a binelui, a iubirii, este zadarnică.

Există atâta suferință în jurul nostru încât un om simțitor, dacă s-ar gândi întruna la ea, ar trebui ori să se sinucidă, ori să ucidă, așa la întâmplare. Mai poate face ceva; se poate retrage din lume, se poate abține de la existența activă. Contemplația suferinței, dusă până la urmă, zvârle pe om într-o eroare fundamentală; deznădejdea, păcatul împotriva vieții. Nu știu prin ce miracol uită oamenii oceanul de suferință din jurul lor. De-aceea n-am nimic de zis contra acelor care nu duc până la capăt contemplația suferinței, ci, dimpotrivă, își inventează fel și chipuri de mijloace prin care se mențin într-o permanentă acțiune, într-un continuu zbucium. Oamenii aceștia, cel puțin, păstrează contactul cu viața.

Dar, dacă binele e limitat în omenire și în istorie, dacă *orice* am face nu vom putea depăși gradul de fericire pe care ni-l îngăduie condiția noastră umană – toate întrebările dumitale, toate dramele dumitale, își găsesc un răspuns și o soluție firească. „Ce putem face? De ce nu facem?”. Ia gândește-te bine, și vezi dacă merită câtimea aceea incommensurabilă sacrificiul pe care ți-l impui dumitale; sacrificiul vieții și „persoanei” dumitale pentru instaurarea unui nou veac, al libertății și al binelui.

Numai o astfel de caritate, numai o astfel de dragoste poate schimba ceva în lume. Foarte puțin, dar eficace. Și numai la îns, numai *în limitele* insului, ale suferinței și păcatelor lui. Specia nu se schimbă. Specia a încercat s-o schimbe Iisus. Și victoria Lui este încă taină pentru mintea noastră; căci dacă a izbutit să schimbe sau nu specia omenească, n-o putem ști decât după moarte.

Vezi dumneata, chemarea aceasta a Binelui este foarte înșelătoare. Este mai mult un entuziasm, o încercare de a ne uita pe noi, gândindu-ne la ceilalți și găsind ceva de *făcut*. Trebuie să reacționăm împotriva sensului uzual al acestui verb: *a face*. Din toate părțile nu suntem chemați decât să facem. „De ce stai? de ce nu faci ceva?” Toți intelectualii, toți tinerii au auzit de cel puțin zece ori întrebările acestea.

Dar dacă e vorba de „a face” într-adevăr ceva – apoi aceasta să nu fie în sensul exterior și entuziastic pe care cuvântul îl are pe toate drumurile. Să nu începem a face – pentru a ne păcăli sau a ne încânta

pe noi. Foarte multe lucruri au limite. Și cât timp ignorăm aceste limite, ne păstrăm în abstract, în vis, în magie.

FRAGMENTE

Pe un prieten bun, să nu-l uzezi vizitându-l des. Iar dacă ești silit de viață să-l vezi și să-i vorbești în fiecare zi – cată să fii cât mai plat, mai mediocru și mai vulgar în comerțul tău cu el. Numai o asemenea atitudine poate conserva mult timp miracolul prieteniei.

Fii cât poți mai mult camarad cu el, și cât poți mai puțin prieten. Încheie un armistițiu, și rupe acest armistițiu numai în anumite ceasuri, când simți că trebuie să-i fii cel mai bun prieten.

Dacă ești sociabil și nu poți trăi decât cunoscând și frecventând mulți oameni, învață să vorbești cât mai multe fleacuri. Conservă prietenii mari prin fleacuri multe. Fii prietenos cu toată lumea, ca să poți fi așa cum ești tu numai cu prietenii.

Când ai nevoie de ajutoare, de orice fel, nu-ți căuta prietenii adevărați; au să fie prea buni cu tine, și au să-ți facă mai mult rău.

Nu judeca un om după prietenii pe care îi are, ci după tovărășiile pe care le caută, după fleacurile pe care le vorbește în anumite ceasuri de panică.

Fă în așa fel încât oamenii pe care îi frecventezi mai mult să nu-ți calce niciodată în casă; dimpotrivă, prietenii pe care îi vezi rar, să te poată vizita oricând. Învață că sunt prietenii de stradă și prietenii de interior.

Nu-ți complica viața încercând să fii tu însuși cu toată lumea. Sunt oameni cărora nu le place și nu le convine să fii tu însuși. Este o superstiție de prost gust, aceea care îți cere să fii *tu* în orice clipă, în orice împrejurare a vieții. Dimpotrivă, învață arta de a fi un *oarecare* față de câți mai [mulți] oameni; există și în viața socială o lege a rezistenței materialelor. În comerțul tău cu oamenii respectă cât poți mai mult această lege a rezistenței materialelor... Numai așa vei izbuti un lucru frumos, organic, cu un stil al său propriu. După cum un sculptor ține seama de rezistența materialelor, când lucrează în lemn, în marmură sau în lut, tot așa învață să respecti materialele omenești pe care le ai în față și vei vedea că obții un comerț mult mai *omenesc* și mai organic decât dacă ai neglija insul din fața ta și ai ține seama numai de tine.

Când cei mai mulți oameni sunt de lut, nu încerca să lucrezi cu ei ca și cum ar fi de piatră – pentru că nici statuie de piatră n-ai să izbutești, și nici frumusețe de lut n-ai să faci.

Învață că marele secret al vieții asociate stă în puțința ta de a-ți descoperi păcatele oricui – și de a-ți păstra calitățile pentru cei puțini.

Acum câțiva ani, am trăit o bucată bună de timp în preajma unui om mare. Era într-adevăr un om mare; matur, creator, original,

glorios. Se vorbea despre el în trei continente. Opera lui științifică era pe deplin acceptată și premiată pretutindeni. Aproape că nu mai întâmpina acea rezistență sau controversă care caracterizează un om viu.

Și acest om mare primea zilnic scrisori sau intervenții, din toate părțile lumii, pe care el le citea cu multă plăcere. Un singur lucru îl umilea; se vorbea acolo, întotdeauna, de „timpul răpit”, de „bunătatea” la care face apel petiționarul, și altele. Ori, acest om mare și celebru, își pierdea o bună bucată din zi citind romane polițiste, moțâind pe fotoliu, sau ciorovăindu-se cu nevastă-sa. Am asistat odată la o scenă impresionantă. O americană, în trecere prin localitate, a vrut să-l vadă și să-i vorbească. Eram de față. Buna femeie a stat numai vreo zece minute, în care timp a ascultat cu sfințenie tot ce i-a spus maestrul. Se scuza mereu că îi răpește timpul prețios. Ea credea – cum credem toți, noi, ceștilalți – că maestrul își consumă timpul creând, scriind sau meditând. A plecat cerând mii de scuze. Am condus-o până la ușă. Făcuse o călătorie de patruzeci de zile ca să stea zece minute de vorbă cu maestrul ei spiritual.

Când m-am întors din nou în camera lui, l-am găsit scărpinându-se pe picioare cu o imensă voluptate. Mi-a spus: „Ce oameni interesați, americanii ăștia!”. Apoi și-a reluat romanul, inevitabilul roman de Edgard Wallace. În acea seară a fost la Cinematograf.

Vă spun toate acestea fără nicio ironie. Omul acesta era și este într-adevăr mare. Totuși, nu trebuie să exagerăm; să nu credem că asemenea oameni sunt imateriali, că un geniu nu are nevoie de cele mai mediocre bucurii, de cele mai plate distracții. De aceea m-am adresat întotdeauna oamenilor mari pe care i-am cunoscut cu oarecare obraznicie. Îmi închipuiam că timpul pe care li-l răpesc eu nu era destinat operei lor geniale, ci, poate, scărpinatului pe picioare...

De ce, totuși, asemenea oameni mari preferă să se scarpine pe picioare sau să citească pe Edgard Wallace, în loc de a prelungi convorbirile cu noi, cu oameni tineri care venim la ei ca la niște măeștri? Este un fel de tragedie la mijloc, recunosc. Poate îi obosește faptul de a trebui să fie, întotdeauna, *mari*. Poate le e dor de puțină umanitate, de puțină mediocritate confortabilă. Au nevoie, ei, geniile, de căldură și platitudine – mai mult ca noi, care trăim în căldură și în platitudine tot timpul.

Totuși, să recunoaștem, e trist. E destul de trist să stai numai cinci minute de vorbă cu omul pe care îl admiri, cu care te-ai înțelege atât de bine, care ți-ar fi de atâta folos – și să vezi, în clipa când închizi ușa, un tip oarecare, „un prieten”, venind lângă maestru ca să pălăvrăgească stupidități până seara.

Tot mai mult mă conving că gelozia nu este chiar un sentiment atât de simplu pe cât ni se pare. Mai întâi, nu cred că gelozia este numai un sentiment. Ea se manifestă adesea în viața pasională, dar se poate recunoaște și în alte structuri. De pildă, în destinul cunoașterii. Mi se pare că există întotdeauna un dualism la rădăcina certitudinilor obținute prin cunoaștere, dualism care nu se rezumă la lupta oarecum clasică între adevăr și eroare – ci între *două adevăruri*. Noi avem despre cunoaștere în genere idei cu totul înapoiate. Credem că adevărul este universal, continuu, etern etc. Poate că există și un asemenea adevăr, dar el nu este, în orice caz, adevărul nostru. De cele mai multe ori, noi avem *puncte de vedere*, înțelegeri parțiale a realității. Cunoașterea noastră este afirmarea unui asemenea punct de vedere. Și dualismul de care vorbeam nu se manifestă prin lupta între *punctul de vedere just* și *punctul de vedere fals* – pentru că „just” și „fals” sunt abstracțiuni, pe planul „adevărurilor” cotidiene – ci acest dualism se manifestă prin gelozia unui punct de vedere față de altul.

Îndată ce ajungem la o anumită certitudine, la un adevăr (cum spunem noi, fără să știm că adevărul înseamnă cu totul altceva decât un punct de vedere) – o certitudine opusă, sau similară, sau mijlocie, ne tentează spiritul, ne tulbură cu gelozia lor nemărturisită, ne risipește liniștea.

Este o atitudine superficială să spui că un spirit gelos (în acest sens al cuvântului) este instabil și necreator, sau chiar de-a dreptul imoral. Cred că se află o adevărată dramă înapoia acestei gelozii organice cunoașterii. Observați că nu este vorba aici de a trece neapărat la cealaltă *extremă*, de a te contrazice pur și simplu – ci o tentație de a trece alături, de a te îndoi de fidelitatea adevărului tău, de a te îndoi de „certitudinea” lui, de universalitatea lui.

Lucrurile nu sunt chiar atât de simple pe cât par. Este ușor să spui că momentele acestea premergătoare cunoașterii sunt momente de eroare, sau că sunt aproximative; că mersul spiritului este întotdeauna de la eroare la adevărul definitiv. Maniera aceasta simplistă de a vedea lucrurile ne face cel mult optimiști, dar ea nu corespunde realității. Realitatea este că noi abuzăm de puncte de vedere și că, în fond, fiecare punct de vedere este gelozit de altul, apropiat sau depărtat. Certitudinile noastre sunt efemere tocmai pentru că gelozia stă la baza cunoașterii. Firește, vorbesc de cunoașterea autentică, sinceră, vie – nu de cea pe care oricine o poate găsi de-a gata, în orice carte, la orice catedră.

Este o continuă luptă, nu numai decât între întuneric și lumină, ci și între felurite lumini. Și sunt unele putreziciuni care produc o lumină fosforescentă mai fascinantă decât lumina de zi.

Boala și nebunia geniilor poate să-și aibă o explicație mult mai simplă; poate că ele nu sunt decât pedeapsa sau răsplata faptului că acești oameni au pătruns cei dintâi într-o zonă nouă de gândire. Trebuie să fii bolnav, dezechilibrat, nebun, ca să poți descoperi geografii spirituale care – în urmă – vor echilibra și vor însănătoși pe alții.

Ceea ce mă tulbură (și mă încântă totodată) în această enigmă a bolii și dezechilibrului anumitor gânditori – este faptul că gândirea lor ajunge un stenic, un stimulent de viață, o structură organică și sănătoasă pentru ceilalți. Este ciudat că viața și bucuria se răzbună și în „acest caz; asistăm iarăși la o victorie a vieții. Căci boala și nebunia geniului stimulează – prin gândirea sau opera lui – însăși principiul vieții și sănătății turmei care îl urmează. Am impresia că realitatea aceasta simplă și miraculoasă, care este viața, știe să se folosească în lupta ei contra neantului de însăși victoriile provizorii ale neantului. Un om bolnav, dezechilibrat, nebun – este adus din nou în lagărul vieții și al sănătății; dar nu direct, ca ins, ci prin influența vitală, organizatoare, stenică, pe care gândirea lui o exercită asupra celorlalți.

Se exagerează mult când se spune că teama de suferință ne silește să facem sau să răbdăm anumite lucruri de care am fi fericiți să scăpăm. Teamă de suferință *noastră* joacă un rol mult mai modest în conștiința modernă. Există una mai decisivă, care dintr-o ciudată pudoare rămâne întotdeauna în umbră: teama de a face pe *alții* să sufere. În privința aceasta suntem mult mai altruști, adică mai lași, decât s-ar crede. Răbdăm o serie de compromisuri, viețuim adevărate orori morale, ne complăcem în cele mai sinistre minciuni, nu pentru că iubim confortul nostru lănced sau pentru că ne este teamă de suferința noastră – ci pentru că avem spaimă de suferința *celorlalți*, implicați în experiența noastră.

Și aici întâlnim un alt grad de lașitate, de lipsă de virilitate. Este tocmai această teroare pe care o exercită asupra noastră suferința celor pe care îi iubim sau care ne sunt aproape. Evităm să facem anumite lucruri și să spunem anumite adevăruri nu pentru că s-ar dezlanțui, prin aceasta, evenimente care ne-ar aduce nouă suferință; ci pentru că ar trebui să asistăm la durerea celorlalți. În sinea noastră, am prefera să suferim noi – numai anumite situații să se sfârșească, anumite întunecimi să se limpezească. Dar nu putem face aceasta, pentru că atunci n-am suferi numai noi, ci mai ales ceilalți.

Lașitatea aceasta este mai grozavă, mai subtilă și mai „morală” decât lașitatea simplă a unui om căruia îi repugnă și îi este teamă de propria sa suferință. Un tratat de etică ar trebui să țină neapărat

seamă de ea. Și o apologie a curajului ar trebui să ne învețe că este mult mai ușor să suporti o suferință inutilă decât să o suprimi bărbătește, chit că actul acesta de voință ar aduce după sine adevărate agonii în sufletul celorlalți.

Ne rămâne de învățat un lucru foarte greu: de a privi suferința altora cu aceeași ochi cu care privim suferința noastră; de a provoca suferința altora, atunci când este necesar, cu același curaj cu care știm s-o provocăm pe a noastră.

Ceea ce împiedică pe adevărații oameni de acțiune, de fapte și inițiativă, să se ocupe cu politica – este aceasta: acțiunea politică este întotdeauna stimulată; se face cutare mișcare din cutare cauză, pentru anumite rezultate. În politică, totul se face stimulat din exterior (nu numai decât în sensul brutal al cuvântului; ci „exterior” în sens de viziune mentală proiectată în viitor, de *ideal*, de ceva din afară și de departe către care tinde omul politic). Oamenii așa-ziși de acțiune trăiesc și activează printr-un foarte ciudat sistem de tropisme; tropismul momentului, tropismul succesului, tropismul viitorului, al interesului personal, al moralității civice, etc. Este o acțiune veșnic alimentată din afară. Ei spun că sunt actuali pentru că afectează panica actualității și acceptă numai acele criterii de judecată pe care experiența istorică le-a verificat de veacuri. Sunt criterii care se fac *acum*, care n-au fost încă verificate, care vor face la rândul lor istoria; dar pe acestea, un om politic, adică un om care nu trăiește în *prezent* – ci în „ideal” (care poate fi peste un veac sau peste un ceas), – nu le poate înțelege, nici aprecia.

Dacă expresia „primatul spiritualului asupra politicului” poate avea vreun sens – ea îl cuprinde pe acesta: a gândi și a acționa nestimulat de factori exteriori (ceea ce nu înseamnă că nu trebuie să intri în legături de înțelegere sau comuniune cu acești factori). Se întâmplă, însă, ca majoritatea curentelor „spirituale” din veacul nostru să fie politice în esența lor intimă. Să nu-și aibă, adică, autonomia lor în sine.

Adesea luăm o atitudine contra unei păreri, sau unui adevăr, numai pentru că persoana care o susține ne este antipatică; negăm un adevăr numai pentru că ceasul sufletesc de atunci vrea cu tot dinadinsul să contrazică, să se opună, să nege. Foarte multe din părerile noastre sunt create din asemenea negații pasionale. Împrumutăm mai mult de la alții în acest sens negativ – adică afirmând o părere contrarie părerii susținute de ei – decât împrumutăm în sens pozitiv. Suntem stimulați mai mult de către acei

pe care îi negăm decât acei pe care îi imităm. Ceea ce este uluitor în acest proces, este faptul că din asemenea nimicuri pasionale ne creăm „filosofia” noastră, ne organizăm opinii cu care judecăm lumea; transformăm jocurile efemere ale sentimentelor și orgoliului nostru în judecăți critice – și ne conducem viața după asemenea judecăți, ne antrenăm gândirea toată pe câteva propoziții prin care ne-am exprimat cândva revolta, sau necazul, sau negația într-o simplă discuție prietenească.

Ceea ce este și mai deprimant, foarte multe din afirmațiile acestea sentimentale, pasionale, efemere – izvorâte din nevoia de a contrazice – cuprind adevăruri esențiale asupra existenței. Adevărul are mijloace foarte ciudate de a se descoperi oamenilor.

Sunt ceasuri de cumplită torpoare, de neverosimilă tristețe, când te descoperi deodată singur, cu nenumărate morți alături, cu alte morți în suflet. Este o singurătate decisivă, și orice ai face nu izbutești s-o alungi; te descoperi bătrân, inutil, ratat, uluit că ți-a trecut atâta viață pe-alături – fără s-o știi, fără s-o simți –, deprimat de toate victoriile pe care nici n-ai încercat să le câștigi, obosit de toate ispitele din care nici n-ai încercat să muști. Numai în asemenea ceasuri înțelegi vacuitatea tuturor mobilelor și stimulilor care ți-au alimentat bucuria și durerea de până acum; în astfel de ceasuri înțelegi ce goană inutilă este prietenia, ce act imposibil este iubirea, cât de perfect inutile sunt toate. Ți-este silă de orice, chiar și de odihnă, de moarte. Ai vrea să poți pieri fără s-o știi, să te cufunzi în neant fără să faci un singur gest.

Și, totuși, după asemenea ceasuri, și zile, de acetya, redescoperim iarăși soarele și sensul tuturor actelor. Ne integrăm în cealaltă conștiință, de toate zilele. Ieșirea aceea din viață, descompunerea aceea din care am fi putut învăța atâtea – despre moarte, despre înviere – nu ne-o mai amintim. Ne-am obișnuit să numim „boală” sau „surmenaj” orice fel de torpoare prin care luăm cunoștință de cele ce ne așteaptă. Și ne întoarcem fără grijă de unde am plecat.

Mă minunează întotdeauna secretul acesta mare al vieții: să nu înveți nimic din descompunere, să nu înveți decât foarte târziu, la bătrânețe, când descompunerea este definitivă și sufletul un mormânt. Mă întrebam odată cum de mai poți face *aceleași* lucruri după ce ai citit *La divina commedia*. Mă întreb și acum prin ce miracol poți lua totul de la început – după ce torpoarea ți-a lăsat o clipă gustul celor ce vor veni.

Părerile *perfect contrarii* celor pe care le avem noi, ne interesează, ne bucură și ne stimulează. Oamenii care le afirmă ne sunt de cele mai

multe ori simpatici. Ei sunt la antipozii, sunt în afară de fizica și economia noastră intimă. Nu ne incomodează, nu ne silește să gândim altfel; prea sunt departe de noi. Ne place să ne afișăm cu prietenia lor, ne lăudăm că „îi înțelegem” deși sunt tocmai opusul nostru. Voim să declarăm prin aceasta lărgimea noastră de spirit, posibilitățile noastre de înțelegere.

Dar cu oamenii care gândesc *aproape* ca noi, cu părerile care se despart numai prin *nuanțe* de ale noastre – se întâmplă altfel. Oamenii aceștia care ne seamănă ne irită profund, ne incomodează, ne sunt antipatici din motive obscure. Ne obsedează, ne tulbură. Părerile lor ne produc adevărate suferințe. Sunt prea aproape de ale noastre ca să nu suferim că nu sunt, totuși, *identice* cu ale noastre. În același timp, ele ne descoperă tot ceea ce este improvizat, arbitrar, abstract, factice, ineficace în părerile noastre. Suntem întotdeauna furioși pe aceea care, voind sau nevoind, ne demonstrează facilitatea sau insuficiența părerilor noastre despre lume și viață. Ori, o asemenea demonstrație nu ne convinge când este făcută *din celălalt pol* (după cum nu ne convinge când este *obiectivă*, rece, rațională). O demonstrație convinge numai când este făcută în același spirit, cu aceleași metode, ca și a noastră. Și, ciudat, nu ne convinge prin ce *vrea* să demonstreze, să afirme – ci prin ceea ce realizează *aproape* ca și noi. În fața unei asemenea păreri, demonstrate ca și părerile noastre, ne dăm seama de insuficiența și improvizatia „teoriilor” noastre. Cea mai eficace critică nu ne-o fac adversarii spirituali, ci prietenii spirituali; căci în operele lor, atât de aproape de ale noastre, sunt perfect oglindite toate metehnele și autosugestiile spiritualității noastre.

Dar mai e ceva. Ciuda și jena pe care ne-o produc părerile sau oamenii asemănători nouă, își mai are și o altă explicație, simplă și psihologică. Urâm să ne vedem multiplicați în ceea ce considerăm „original” și profund intim. Ne repugnă să ne recunoaștem în contemporani; mai ales că aceștia trădează, parcă, însuși, secretul personalității noastre, al activității noastre spirituale.

De aceea preferăm pe ceilalți, față de care putem fi *obiectivi*.

Sunt unii oameni pentru care fericirea este cea mai cumplită suferință; în asemenea ceasuri ei nu se pot nici măcar plânge, nu se pot destăinui altuia, ci rămân mai închiși decât în cele mai grozave nenorociri. Nu poți consola pe un om care suferă din cauza fericirii. Nu poți pătrunde în suferința lui – pentru că nu o poți fixa nicăieri, nu o poți intui, este o condiție fluidă a sufletului care scapă oricărui act de înțelegere sau de dragoste. Oamenii aceștia care suferă în fericire, întâlnesc pentru întâia oară singurătatea. Majoritatea fapturilor, sunt singure în durere, în suferință. Dar cei care suferă într-adevăr peste

limitele ghicirii omenеști, sunt acei care întălnesc singurătatea în fericire. Este aproape o sufocare, o ardere nevăzută – căci atunci nimeni nu-ți bănuiește suferința, nimeni nu poate schița un gest de mângăiere.

Oamenii aceștia au un instinct al conservării destul de rafinat: în preajma fericirii ei cheamă orice în ajutor; zeflemeaua, satira, pornografia, vulgaritatea, bătaia de joc, cinismul. Evită cu orice preț fericirea; caută în acele ceasuri tovărășii vesele, vulgare, zgomotoase. Pentru asemenea oameni, un cer înstelat, o noapte clară, o noapte în munți – înseamnă cel mai sălbatic blestem. Este atăta seninătate în jurul lor, atăta profunzime, atăta neant. Ar vrea atunci să audă glume, să trăncănească prostii, să povestească, să audă glasuri și inteligență în jurul lor. N-ar rezista altminteri măreției, fericirii, „firescului” din preajmă.

De aceea oamenii aceștia iubesc viața citadină, cerurile terne și văzduhurile îmbăcsite, singurătatea în mijlocul unei odăi – iar nu singurătatea în mijlocul unui codru –, preferă mediocritatea, vulgaritatea, cotidianul; dacă așteaptă ceva, acel ceva nu e niciodată fericirea, ci un echilibru oarecare, o indiferență, o seninătate placidă, aproape neutră.

Durerile mari, experiența aceea atât de variată a neantului care urmează oricărei suferințe, conduce totuși la o înseninare mai certă și mai totală decât eventuala seninătate dinainte de durere. Din acest punct de vedere – al stării sufletești care *va urma* – durerile sunt cel mai trainic colaborator al echilibrărilor sufletești. E o prostie sau un truism să crezi că durerea creează bucuria și bucuria creează durerea. Lucrurile nu sunt atât de simple. Și bucuria și durerea tind către o stare neutră, de calm sufletesc, de neutralitate pasională. Când atingi această indiferență, coborându-te dintr-o stare de bucurie, păstrezi o anumită impresie de tristețe, de melancolie; de aceea ni se pare că bucuriei îi urmează mai întotdeauna durerea. Când experimentezi, însă, starea neutră și placidă a echilibrului după o durere adâncă – aproape că o socotești beatitudine. O mare liniște sufletească, o foarte ciudată toleranță a tot și a toate, o dorință sinceră de milă, de caritate; în sfârșit, ceea ce este foarte prețios, o sete de valori trainice, universale, câteodată chiar „prea omenеști”.

Marea valoare a durerii este acest elan către echilibru, către platitudine, către cumințenie – pe care îl dă sufletului. Durerea purifică omul de multe nebunii frumoase, de multe idealuri impunătoare.

Rareori veți întâlni un om care a suferit mult. Oamenii aceștia niciodată *nu sunt*; ei *au fost* sau *devin*. Nu cred pe acela care îmi spune:

„eu sufăr mult” sau „eu am suferit mult”. Lumea este astfel făcută încât pe omul care suferă nu-l vezi, nu-l poți privi; toate instinctele noastre ne apără de contactul direct, viu, cu un om care suferă. Iar cei care au suferit mult nu mai sunt *aceiași*; vreau să spun că între omul care a suferit cândva și cel cu care stai de vorbă – există o prăpastie. Omul acela își amintește numai că a suferit. Ceea ce este cu totul altceva; și este, în același timp, ceva foarte omenesc, foarte frumos chiar.

Oamenii care au suferit se întorc la o umanitate caritabilă, sunt apărători ai valorilor plate, uzate, dar veșnic vii. Un om care nu înnebunește suferind (vreau să spun: nu-și pierde niciuna din axele existenței sale) va fi în cele din urmă un om foarte muncitor, foarte cuminte, foarte așezat. Ceea ce mă nedumerește în acest „clasicism” al oamenilor care au suferit cu adevărat, este toleranța lor față de durere. Dar se pare că suntem toleranți față de orice ne putem aminti.

Sunt oameni care depășesc durerea numai prin moarte. Pentru aceștia, înșeninarea, echilibrul, neutralitatea pasională – nu pot fi experimentate decât atunci când nu mai există nicio experiență, adică în moarte. Sunt, deci, oameni care se odihnesc murind. Dar sunt și alții care își anticipează moartea biologică printr-o moarte omenească, supraviețuind ca simplu animal sau ca simplu monstru unei dureri care le-a oprit cândva firul vieții, le-a stăvilit creșterea. Morțile acestea din urmă sunt singurul fapt asupra căruia nu se poate opri judecata omenească. Și dacă mai pot intui ceea ce înseamnă sacrilegiu, cred că sacrilegiu este orice încercare de a judeca asemenea oameni din jurul nostru, morți demult din cauza unei singure dureri, și cărora le-a fost retrasă și unica salvare decentă: aceea de a înnebuni.

Câteodată îți simți gândirea organică, plastică, pliabilă. Simți cum luminează direct obiectele, cum înțelegerea crește firesc și viu, ca un organism. Parcă se luminează altfel întreaga lume. Nu mai întâlnești obstacole, nu mai sunt incoerențe. Gândești aproape fără să vrei, și sentimentul acesta că *înțelegi* îți dă o plenitudine interioară nemaiîntâlnită; este un sentiment stenic, de creștere, de rodire.

Cred că gândirea aceasta plastică ne descoperă adevărata noastră esență: aceea de a fi organisme, celule vii. De aici bucuria obscură pe care o încercăm de câte ori gândim organic. Parcă ne-am întoarce la un izvor pierdut, demult uitat. Este singurul prilej când intuim grandoarea lumii vegetale, a cristalelor, a curenților de aer.

Faceți cu grijă deosebirea între bunul simț analfabetic și bunul simț cultivat. Bunul simț analfabetic (rural sau urban) are înapoia lui

istoria, judecata lumii, prezența proverbului. Bun simț cultivat are înapoia lui o clasă socială, o lașitate, o spaimă de ridicol. Ruralul se teme de ridicol pentru că îi opune „omenia” lui Dumnezeu; cultivatul cu bun simț se teme de ridicol pentru că îi opune confortul lui individual, superstițiile clasei lui sociale. Ridicolul, pentru rurali, este nebie, ne-om, ne-bun. Pentru cultivatul cu bun simț, este pur și simplu ridicol (adică situație penibilă individuală, jicnire și suferință personală). De o parte proverbul – de cealaltă parte „spiritul”, șarja.

Mi se întâmplă, foarte rar, să cunosc adevărate ceasuri de fericire: când nu am *adevăruri*; când nu am timpul nici dispoziția să mă întreb „ce cred” și „pentru ce cred” ceva sau altceva despre un fapt oarecare. Există atunci o apropiere directă și o comuniune totală cu acel fapt. Habar nu am de unde vine și cum îl integrez în ceea ce m-am obișnuit să numesc conștiința mea. El este – și eu *sunt*. Dar nicio clipă nu știu dacă este adevărat, dacă ar trebui să fie așa sau altfel, dacă n-ar fi mai bine să nu fie deloc, etcetera.

Mă întreb câteodată dacă depărtarea omului de adevăr nu se datorează *problematicii* adevărului; dacă nu cumva anticiparea mentală a „adevărului”, exteriorizarea lui (eu sunt în punctul A; „adevărul” este în punctul D; dacă trec prin B și C, găsesc adevărul!!) – nu fac decât să permanentizeze la infinit o goană în vacuitate.

O însemnată parte din activitatea noastră se datorează unei fraze pe care am spus-o involuntar sau pe jumătate distrați, și pe care ne silim – din orgoliu sau pasionată curiozitate – s-o explicăm, s-o popularizăm, legând-o de dogme și principii acceptate.

Mulți apucă un drum pentru că au vestit că vor merge pe drumul acela. Mulți se îndrăgostesc de o carte pentru că au lăudat-o, și de o femeie pentru că li s-a părut că o iubesc. Alții se încapățânează să cerceteze întreaga viață un colț de întuneric – pentru că și-au certat odată semenii că nu prețuiesc îndeajuns acel colț.

Totuși, ceea ce este surprinzător, foarte multe lucruri noi se descopăr prin procesul acesta. S-ar spune că adevărul ascultă de voința acelor care îl caută, și se revelează oriunde ochiul omului vrea să-l găsească.

Întotdeauna m-a tulburat faptul acesta; că zorii oricărei schimbări în viață, în gândire, în pasiune – se anunță printr-o senină indiferență față de carne.

Un calm inuman pentru tot ceea ce privește legile trupului,

cuprinde pe cel ce pășește într-un nou spațiu spiritual, pe cel ce se schimbă. Și aceasta se întâmplă chiar când viața i se schimbă *prin acceptarea unei victorii a cărnii...*

Am asistat zilele trecute la o convorbire între doi prieteni. Unul spunea celuilalt: „de ce nu taci? cum poți vorbi chiar despre moarte, despre acele lucruri pe care nimeni nu trebuie și nu poate să le destăinuiască? Cum de poți spune totul, fără să-ți mai rămână nimic ascuns?!”

Adesea am întâlnit în jurul meu concepția aceasta primară a tăcerii și a vorbirii. Sunt oameni care cred că dacă vorbești și scrii, spui tot ce ai pe suflet. Este un fel cu totul rudimentar de a judeca sufletul. Mi-aduc aminte că Sören Kierkegaard spune undeva în jurnalul lui că cel mai sigur mutism este acela de a vorbi mereu. Nu cred că aceasta este întotdeauna adevărat. Jocul acesta al contrariilor nu este de multe ori decât un automatism psihologic, care nu duce nicăieri (să spui că dacă răzi ești tragic, dacă taci ești volubil, etc.).

Dar nu e mai puțin adevărat că nici părerea pe care unii oameni și-o fac despre secretul celuilalt – judecând numai după ceasurile lui de tăcere și de vorbire – nu este mai justificată. Lucrurile acestea nu au nimic de-a face cu „secretul” sufletului. Sunt oameni care spun trei cuvinte pe ceas, și îți dau totuși impresia că au spus tot ce aveau pe suflet. Alții, vorbesc mereu – și nu ajung niciodată familiari, niciodată nu comunică acele intimități care definesc omul, și miracolul, și taina. Sunt prieteni care ți se destăinuie săptămânal, și totuși după atâția ani nu-i cunoști încă. Iar pe alții, care nu-ți vorbesc niciodată, îi cunoști după întâile săptămâni. Mi se pare că toate lucrurile acestea cu tăcerea, cu vorbirea, secretul, miracolul, sufletul, etc. – nu au nimic de-a face între ele. Dar o anumită psihologie primară și accesibilă adolescenței ne-a învățat de timpuriu să tragem concluzii oarecum automate. Și ni se pare că, astfel, cunoaștem oamenii.

Demult mi-am propus să analizeze sensul cuvântului românesc „om” și „omenie”. În limba noastră, cuvântul acesta nu are sensul umanist, nici pe cel creștin. Îi lipsește o valoare cosmică; îi lipsește orice nuanță majoră, orgolioasă. Când scrii *Om* cu majusculă, aproape că faci retorică. „Omul” limbii române este umil, anonim, șters, resemnat. Se spune: „păcatele omului” (dar nu cele teologale, ci instituționale, disciplinare); „își face nevoile ca omul” (o biologie rușinată de sine, cerându-și scuze); „mai calcă alături, ca omul!” (un soi de mediocrizare colectivă a păcatului, o încercare de scuză prin solidaritatea cu esențele animale, balcanice, ale omenirii).

Sunt anumite maxime străine asupra omului, care nu își au sens în traducere românească. De pildă: „Quand on se trouve homme, on se trouve seul” (H. de Livry), sau „Der Mensch ist eine Sonne, seine Sinne sind seine Planeten” (Novalis). În limba noastră cel mult dacă se pot traduce anumite titluri de cărți: „L’homme qui assassina” sau „The man from San-Francisco”.

Nicolae Iorga a făcut mult caz în jurul acestor două cuvinte: *om* și *omenie*. Totuși, noțiunea de „om”, în limba română, capătă un conținut spiritual, etic, numai când este pusă față în față de contrariul ei: *neom*. Numai în asemenea ecuații sensul cuvântului *om* se purifică, ajunge major, cu adevărat etic. Cât timp este întrebuințat *singur*, cuvântul „om” are sensuri peiorative, umile, inferioare. Cred că trăsătura aceasta nu este lipsită de importanță pentru înțelegerea spiritului limbii românești și chiar a portului românesc. O inferioritate în izolare, în autonomie; o solidarizare, atunci cu tot ce este terestru, umil, întunecat, păcătos, O tendință de acoperire prin mediocritatea speciei (a rasei), prin păcatele strămoșilor („ca românul”, „ca tot omul”, etc.).

Despre metoda experimentală în filosofie. Dacă în loc de a argumenta – filosofii ar încerca să experimenteze? Din toată istoria spiritului european un singur lucru este sigur: că succesul și dezvoltarea oricărei ramuri de activitate creatoare este experimentarea, curajul, trecerea pragului. Firește, nu există încă o metodă experimentală în metafizică; dar ea nu există pentru că nu a fost cercetată. Trebuie descoperită, *creată*, promovată, amplificată – așa cum s-a întâmplat și cu experimentarea științifică. Dar nu trebuie *împrumutată* de la știință (cum a făcut psihologia, care, pe drumul pe care plecase ar fi ajuns la un punct mort, dacă n-ar fi intervenit și abateri neștiințifice).

Noțiunea de „experimental” se asociază fără voia noastră de noțiunea de știință pozitivă. Dar ele sunt perfect autonome. Metoda experimentală în filosofie poate să însemne cu totul altceva decât în știință. Trebuie, însă, curajul de a crea, revolta împotriva argumentării, a conformității; exemplul lui Kierkegaard, al lui Dostoievski, Heidegger.

Ceea ce sterilizează filosofia este tocmai spaima de creație, conformismul, scolastica. Ne conformăm cu sau fără voia noastră unor mari modele, uitând însă că ceea ce alcătuiește „mărimea” acestor modele este curajul lor în creație, libertatea lor, neconformismul lor. Am putea folosi un model imitând gestul lui de creație, invitația la libertate și autonomie pe care opera lui ne-o adresează neîncetat, pe deasupra secolelor. Totuși, noi imităm sistemul lui, cadrele creației,

formele moarte – în loc să imităm gestul viu care le-a creat.

Când gândim ceva, ne e teamă să nu contrazicem un mare model. Iar dacă *voim* să-l contrazicem, scriem o carte despre el și contra lui. Facem un fel de operă de punere la punct, de ajustare, de comentariu – când am putea face una de creație liberă, autonomă.

Fiecărui dintre noi ne e teamă să nu contrazicem pe Kant sau pe Husserl. Ne e teamă să nu ne compromitem în ochii elitei, ignorând sau contrazicând litera de evanghelie care slujește astăzi drept supremă verificare a inteligenței filosofice. Și atunci ne mulțumim să fim „originali” în umbra acestor mari idoli, să creăm ajustându-i și interpretându-i – ca în epoca cea mai sterilă a scolasticismului. Deși puteam fi pur și simplu noi înșine, nici originali nici ne-originali, ci noi înșine. Aceasta nu înseamnă că trebuie să neglijăm adevărul, ci să-l experimentăm pe seama noastră. Nu trebuie să cădem în cealaltă extremă, a negației; nu suntem mai originali „negând” pe Kant sau Husserl de cum suntem adorându-i. Experimentarea și creația nu au nimic de-a face – în actele lor decisive – nici cu Kant nici cu Husserl. Ei pot sluji drept obiecte gândirii, ca oricare altă realitate, și atâta tot.

Să nu ne sperie, iarăși, întrebarea: „ce va fi atunci?”. Puțin îmi pasă ce va fi când fiecare va gândi pe cont propriu și fiecare va crea experimentând. Va fi, în orice caz, o viață nouă; și voi ști să mă adaptez ei tot atât de bine ca și în aceasta pe care o viețuim acum cu toții. Dar mă gândesc că, din zecile de mii de experimentatori în științele pozitive, numai câteva sute au *creat* ceva. Cu singura deosebire că în științele pozitive creația este transmisibilă, pe când în filosofie – atunci când se va descoperi o metodă experimentală – ea nu va mai fi. Este acum, dar atunci nu va mai fi; pentru că o metodă experimentală în filosofie nu poate să însemne altceva decât experiență pe toate planurile vieții. Și viața este atât de bogată în fiecare dintre noi încât nicio creație nu o va putea epuiza. Și nimeni nu va fi nevoit, atunci, să imite pe altul. Creația ar putea fi tot atât de organică cum este și trăirea.

Paradoxul oricărei filosofii – activitate prin excelență universală și impersonală – este că se poate reduce întotdeauna la o *experiență* precisă, concretă, personală. Iar dacă o filosofie nu are și această preimplicare concretă și personală înapoia ei – nu face doi bani. Este, atunci, numai un frumos sistem, adică o încercare realizată după toate regulile filosofice, școlarește sau profesoral. Dar nu e *filosofie*, adică unitate vie, organism spiritual.

Paradoxul de care vorbeam e următorul: filosofii, deși au la baza lor experiențe, întâmplări, evenimente – deci realități din afara axelor spiritului – sunt totuși creații perfect spirituale, de valoare universală.

S-a crezut până mai acum vreo sută de ani că activitatea filosofică trebuie păstrată dincolo de întâmplări, de „experiențe”. De ce? Pentru că, după concepția întregii filosofii stoice și creștine – concepție care se transmite prin Pascal și filosofiei sec. XIX – „experiențele” sunt produsul pasiunilor. Orice se „întâmplă”, orice se „realizează”, aparține unui ordin pasional, deci despărțit esențial de spirit, participând la eroare.

Caracterizarea filosofiilor „personale” din a doua jumătate a sec. al XIX-lea este tocmai această depășire a disociației precise și definitive care se făcea între „pasiune” (întâmplare, experiență, eterogeneitate) și „spirit” (stare, dialectică, omogenitate). Depășirea a fost făcută posibilă printr-o revoluție a sensului „experienței” și „întâmplării”: scoaterea lor din cadrele *pasiunii*, valoarea *spirituală* (deci universală și eternă) pe care, a luat-o experiența și întâmplarea. Într-adevăr, de acum înainte „întâmplarea” (experiența) capătă valori tot mai accentuat spirituale. Experiențele, care caracterizează atât de mult „personalitatea”, încep să caracterizeze și o filosofie, pentru că ele nu mai sunt obligatoriu pasionale și obscure – ci pot participa la un ordin de realități spirituale, așadar universale. Lumea începe să vadă tot mai limpede că și întâmplările pot fi obiecte spirituale, adică obiecte de cunoaștere pură. Cu alte cuvinte, că și întâmplările sunt eterne.

Așa se explică atunci afirmația unui gânditor român (profesorul Nae Ionescu) că orice filosofie trebuie să înceapă de la o experiență aproape fizică; de pildă, cineva care te calcă pe picioare. Căci, logic vorbind călcatul pe picioare n-ar fi posibil într-o lume perfect echilibrată și perfect orientată. Iar dacă el există, asta înseamnă că există eroarea. Deci, iată problema logicii.

Dar, cele scrise mai sus au implicații și mai responsabile. Pentru că de conceptul de eternitate care se acordă întâmplării și experienței – depinde tot destinul viitoarei metafizici europene. Degajarea experienței de timp, valoarea ei de stare pură – cu alte cuvinte eternitatea oricărui fapt personal, real, le vom vedea abordate de metafizica europeană.

Pentru o revizuire globală a vocabularului. S-au creat tipare, scheme mentale, care ne împiedică să gândim eficace. De pildă: politic, politică, spiritual, acțiune, instrument, gândire, contemplație, aventură, etc. Toate acestea sunt cuvinte care nu spun nimic, dar cărora le corespund scheme mentale dezastruoase. Când auzim sau citim un asemenea cuvânt sau unul asemănător se creează automat o schemă mentală, complet falsă.

De pildă, când cetim cuvântul „politic” – schema mentală evocată automat ne prezintă următoarele noțiuni organic legate între ele:

acțiune reală, precizie în mișcări, eficacitate, interese mari (sau meschine; căci există și o schemă mentală paralelă, peiorativă), luptă, tactică, etc. Iar când întâlnim cuvântul „spiritual”, o schemă mentală creată de atâtea lecturi și atâtea conversații confuze ne prezintă noțiunile: abstracție, renunțare la realități, singurătate, izolare, lipsă de viață, incapacitate de acțiune, lipsă de interes imediat, etc.

Toate acestea nu sunt numai false, dar sunt și ineficiente, adică nu ne ajută deloc să gândim. Nu facem decât să uzăm de schemele mentale pe care ni le-am asimilat până la o vârstă oarecare.

Gândirea trebuie să fie nu numai reală, dar și eficientă – adică nu trebuie numai să ne conducă la lucruri, dar să ne și învețe să mergem mai ușor și mai sigur la lucruri. Din cauza unui vocabular uzat, confuz, improvizat – nimeni nu mai poate gândi eficient. E nevoie să se anuleze toți acești termeni care nu mai spun nimic, sau spun fals. Gândiți direct, și veți constata că încercarea schemelor mentale de a goni spiritualitatea din acțiune și viață, din realitate – este absurdă. Ni se spun astăzi o sumă de enormități asupra „primatului politicului”, asupra „luptelor de clasă”, asupra „vieții revoluționare” – care nu sunt altceva decât automatisme puse în lucru de către schemele mentale.

Încă un semn al transparenței și debilității epocii pe care o depășim acum: absența noțiunii de păcat, de greșeală general omenească. Se pune accentul pe eroare (individuală), pe greșeală întâmplătoare, de natură tehnică, pe incapacitate (personală) – dar *păcatul* general nu-l mai luăm în seamă când judecăm faptele unui om sau orientarea unei națiuni.

În piesele noastre mentale păcatul e demult evacuat. De aici senzația de apă chioară pe care ți-o lasă orice demonstrație modernă asupra omului. Ai impresia că ascuți ceva fără rădăcini adânci în realitate, în omenesc. De câte ori citești ceva „general” asupra omului – scris de un modern – ai senzația penibilă că îți pierzi timpul.

Observați cât de mult seamănă epoca pe care o depășim acum – cu sincretismul filosofic și alexandrinismul clasic. Oameni care nu cred și totuși acceptă credința. Admit posibilitatea experienței religioase, a cunoașterii mistice. Foarte mulți oameni care gândesc și vorbesc despre credință. Un interes relativ în „toate”. Încercări de sinteză prin mozaic, nu prin lăsarea la o parte; unitate prin aglomerare, nu prin intoleranță. (De altfel, intoleranța politică pe care o constatăm în unele țări sunt semnele probabile ale lumii care va veni. O lume care va fi la început barbară. Compară cu intoleranța creștină la sfârșitul imperiului roman). În sfârșit, fenomenologia – adică metoda de a

explica nevăzutul ca pe văzut.

Omul de gust, de bun gust, este mai întotdeauna incult. Sau, în orice caz, foarte puțin informat în orice depășește sfera în care și-a pregătit el „bunul gust” (literaturile clasice, literatura franceză, arta clasică, arta modernă). Informația, curiozitatea – strică gustul. Îl lărgeste neconținut, îl face sincretist, îl face relativist – sfârșind prin a-l anihila. Cui îi plac prea multe lucruri, nu-i plac numai lucrurile bune. Cine înțelege prea bine natura umană – înțelege greșit arta și „frumosul”. Începe să piardă intoleranța, singurul criteriu fix al bunului gust.

Un om de bun gust nu iubește barocul. Un om informat îl adoră (d.p. Eugenio d’Ors). Unui om de gust nu poate să-i placă arhitectonica indiană, brutală, monstruoasă, fără perspectivă, fără sens. Și, de fapt, toți oamenii de gust care au scris asupra arhitectonicii indiene au mărturisit răspicat că e oribilă. Au trebuit să vină alți oameni, formați nu la școala bunului gust, ci formați în etnografie, în antropologie – ca să ne explice arta indiană, și să ne facă s-o iubim.

Ce e trist în afacerea aceasta este că dacă renunți la intoleranță, ești nevoit să renunți și la gust. Criteriul frumosului nu admite sincretism. Iar informația, cultura, conduce la o totală toleranță față de tot ce a produs efortul uman. Un desen primitiv, o oală sumeriană, o scoică melaneziană, un plug, o casă, o scoarță, un cântec – toate se explică prin informație, și toate se înțeleg. Iar înțelegându-le, nu se poate să nu le iubești. Iar dacă iubești *total*, se mai poate numi că ești un om de gust?

Omul de gust trebuie să aleagă, să compare tot ce-i aduce nou experiența cu canoanele sale bine clădite (clădite pe o anumită cultură), să respingă tot ce nu este justificat de aceste canoane. Anatole France, când a respins pe Dostoievski, în numele bunului gust a făcut-o. Și avea perfectă dreptate. Acum, Dostoievski este acceptat de bunul gust. Dar câți alții nu sunt acceptați! Eugenio d’Ors a luptat ca să introducă barocul în sfera bunului gust, fără să izbutească. Dar arta eschimoșilor, dar cea mongolă, dar cea melaneziană? Modernismul a revendicat pentru sine o sumă din aceste experiențe artistice „primitive”. Dar nu știm câtă seriozitate se pune în aceste revendicări, și nu știm mai ales, succesul lor. Și încă, numărul experiențelor „primitive” era extrem de redus.

Lucrurile sunt lesne de înțeles. Bunul gust este clădit din trecut, pe un anumit trecut. Iar cultura este clădită pe experiența tuturor trecuturilor, și mai ales pe prezent; pe ceea ce se descoperă, se învață și se iubește *acum*. Cel care vrea să afle întreaga solidaritate a speței

umane în efortul ei către cunoaștere și iubire – trebuie să renunțe la bunul gust. Iar cel care voiește să rămână un bun critic de artă (de orice artă), cel care voiește să-și mențină și să-și perfecționeze bunul gust – trebuie să-și apere cu orice preț ignoranța. Căci numai ignoranța (relativă; adică limitată la anumite sfere) știe să afirme cu hotărâre ierarhia valorilor.

Anul 1933 a cunoscut cele mai multe încercări literare, eseistice și filosofice asupra morții. Tinerii scriitori și gânditori români au luat atitudine și față de această problemă esențială.

Am crezut întotdeauna că cei care nu se întreabă asupra morții nu-și pot trăi complet și competent viața. Dar, mi se pare că există aici o mare neînțelegere, care zădărnicește și cele mai superbe eforturi de a cuprinde realitatea morții. Căci toți cei care au scris despre moarte, au pornit de la reflecții filosofice sau de la experiențe personale. Ori, moartea – ca și viața – își refuză sensul ei ultim celui care este singur, celui care o privește ca un ins. Experiența morții, dintr-un punct de vedere personal, nu revelează decât caracterele ei superficiale: transitorietatea, evanescența, pierderea.

Iar dintr-un punct de vedere filosofic, rațional, abstract, teoretic, – moartea se relevă fie drept un fenomen natural (și ca atare nemaiinteresând conștiința intimă) fie drept un mister, un paradox. În ambele cazuri, nu se ajunge la *realitatea* morții, ci numai la *constatarea* ei. Fiecare constată că există moarte, și constatarea aceasta îi conduce la o serie de lamentări, de premoniții, de aforisme. Lucruri frumoase, fără îndoială, dar care nu au nimic de-a face cu realitatea morții.

Acum câțiva ani, când moartea nu ajunsese încă o modă și nu se punea ca problemă primă, am început a publica o serie de articole tehnice asupra învățaturii morții, a pedagogiei și artei de a muri bine. Lucrurile acestea nu erau inventate de mine. Le-am adunat din documente certe – și asiatice, și europene – și am încercat să obțin o priză mai directă și mai concretă asupra acestei taine decât aș fi putut obține prin experiența mea proprie și reflecții teoretice.

Moartea este un lucru care se învață. La început nu înțelegi nimic, după cum nimic nu înțelegi nici din viață. Își are o gramatică a ei, un dicționar al ei. Și după cum nimeni nu poate învăța o limbă complet deosebită ascultând pe cei care o vorbesc și încercând să ghicească ce spun – ci deschid gramatica și dicționarul, și încep a învăța, lecție după lecție – tot așa nu veți afla ce este moartea atât timp cât vă veți mulțumi să vă dați cu părerea cam ce poate fi ea. (Înțeleg perfect că ceea ce vreau eu să compar – moartea cu o limbă străină – sunt incomparabile. Este numai un fel de a sugera, și nimic mai mult).

Documentele acestea există. Ele sunt folclorul și „cărțile morților”

(egipteană, tibetană, celtică, iudaică). Moartea nu poate fi înțeleasă de om, ci numai *de oameni*. În om, în ins, intuiția fantastică, intuiția care poate cuprinde global și esențial realitatea – este fărâmițată, este mai ales alterată. Prezența fantastică într-un ins este nevroză; prezența fantastică într-o colectivitate este folclor. Fantasticul, iraționalul (teluric sau ceresc) este asemenea unei limfe care străbate prin tot organismul vieții asociate; îndată ce se izolează, se individuiază, limfa aceasta se descompune, putrezește.

Povestirile fantastice, chiar scrise de un geniu ca Edgar Poe, îți repugnă prin exalațiile lor neurotice, bolnave, inumane, demoniace. Fantasticul folcloric, dimpotrivă, te pune în contact direct cu o realitate irațională dar concretă; cu o experiență asociată în care s-a concentrat intuiția globală a vieții și a morții.

Înveți despre moarte numai de la aceia care au cunoscut-o, care au cultivat-o, care s-au întreținut cu ea în lungile secole de așteptare, în nopțile apocaliptice. Înveți despre moarte numai de la oamenii care au cunoscut-o fără să moară. Cât de paradoxal pare lucrul acesta, el este totuși adevărat, simplu și adevărat. Într-o intuiție reală, folclorică, întâlnești realitatea morții, cunoști vămile ei, înțelegi întunecatul ei destin. Un om care moare într-o legendă prețuiește mai mult (din acest punct de vedere, al *cunoașterii*) decât toți eroii care mor în toate romanele moderne.

Un om moare, într-un roman, *individual*, moare pe cont propriu; ne dă o emoție estetică, și atâta tot. Un om, care moare într-o legendă, exprimă întreaga problemă, *reală*, (nu *artistică*) a morții. Povestirea morții lui este astfel redată (cu mijloace magice, ritmul, sonoritatea, fantasticul) încât ni se comunică o emoție reală, obiectivă – nu una estetică. Moartea, în folclor, este o cunoaștere tot atât de concretă ca și în religie. Pentru că e într-un contact direct și viu cu însăși esența existenței omenești, contact magic, fantastic, pe care numai viața asociată îl poate menține, pe care orice individualizare îl anulează.

Reprezentarea morții în folclor este cel mai bun instrument de cunoaștere pentru cercetarea acestei realități de care vorbește toată lumea astăzi. Citiți bine izvoarele, și veți înțelege că fiecare om își întâlnește moartea în care a crezut, moartea pe care și-a reprezentat-o.

Ce deosebește o bucată literară de alta din aceeași țară, din aceeași epocă? Ce seamănă o bucată literară folclorică din Balcani de alta din Australia? Și o legendă folclorică asiatică, veche de două mii de ani, de una creată acum în Pirinei sau Vosgi? Doi scriitori, din aceeași țară, de aceeași vârstă, de aceeași meserie – vor produce două opere literare fundamental deosebite. Același lucru cu ceilalți artiști, pictori, sculptori, iconari. Comparați și operele folclorice; din orice timp ar fi

ele, din oricâte continente ar fi culese – au un aer de familie pe care oricine îl observă.

Asemănarea aceasta se datorează *prezenței fantastice* păstrată de orice producție folclorică. Viața asociată care creează folclorul – deși realizarea este obținută întotdeauna de un individ, care știe să concentreze emoția aceasta colectivă – imprimă o anumită magie formelor verbale, ritmurilor, schemelor dinamice. Creația folclorică este un proces nedisociat de subconștientul uman (nu individual) din toate timpurile. Este un contact direct cu fantasticul. O creație „cultă” se rupe din această tulbure magie; ea exprimă o viziune personală a lumii, o emoție obținută pe cont propriu, nu participând la emoția unei întregi colectivități.

Este ceva concret și pozitiv în această asemănare fundamentală dintre toate producțiile folclorice. Nu trebuie să vorbim de „mentalitate primitivă”, de „superstiții”, etc.

Acestea n-au ce căuta aici. Ele sunt mediul nutritiv în care și-a înfipt adânc rădăcinile instrumentul de cunoaștere mitică, simbolică, fantastică. Este o cunoaștere concretă în folclor, ceea ce nu se găsește în opera oricărui mare literat sau artist. Trebuie să fii un Dante, un Shakespeare, un Goethe, un Dostoievski, ca opera să ajungă un instrument de cunoaștere. Pe câtă vreme, orice producție folclorică poate fi un instrument de cunoaștere; pentru că participă la această prezență fantastică, prin care se ajunge la rădăcinile lucrurilor, se intuiește substanța realității, se exprimă limitele vieții și nemărginirea morții.

Pentru mine, cel care suferă mai mult în „Luminile Orașului” nu este Charlie Chaplin. S-a vorbit atât de elogios despre tragismul acestui film încât nu mai încerc să-l comentez aici. Dar mi se pare că s-a exagerat „suferința” lui Charlot. Un om care suferă continuu, care se mișcă pe o linie tragică întreruptă pe alocuri de comic și grotesc, dar niciodată de *uitare*, de inconștiență – ajunge să-și atenueze suferința, aproape s-o neutralizeze.

Cu totul altfel stau lucrurile în ceea ce privește pe celălalt personaj principal al „Luminilor Orașului”, pe bogătașul care trăiește două vieți paralele, are două conștiințe ce niciodată nu se întretaie. Tragicul acestui om mi se pare dincolo de orice limită. Omul acesta se deșteaptă la o viață nouă (când se îmbată) uitând cu desăvârșire cealaltă viață de toate zilele (când e sobru). Dacă Chaplin are geniu, apoi fără îndoială că geniul său este definitiv realizat în acest film care simbolizează cu rară discreție, dar precis, eternul dualism al sufletului omenesc, eterna viață dublă pe care o trăim fiecare dintre noi. Căci, tragicul constă tocmai în faptul de a nu mai putea trăi o anumită

viață, în nevoia obscură de a o uita, de a scăpa de ea – și în revenirea continuă la viața dintâi. Uităm o viață, un fel de a trăi și de a înțelege lumea, pentru ca s-o reîntâlnim a doua zi. Ne zbatem întotdeauna între două lumi, trăim două vieți, complet separate între ele, ne deșteptăm pe rând în fiecare dintre aceste trăiri – și ne deșteptăm într-una uitând-o pe cealaltă, dar niciodată uitând-o definitiv.

Neputința aceasta de a uita definitiv, de a încheia sau lichida definitiv o trăire în dauna celeilalte, alimentează un tragism dintre cele mai autentice. Închipuiți-vă pe bogătașul din „Luminile Orașului”; viața lui dublă, așa cum e viața fiecărui om, îl întrerupe neconținut dintr-o înlănțuire de experiențe ca să-l zvârle în altă înlănțuire, unde regăsește memoria, judecățile de valoare, maniile temperamentale, într-un cuvânt tot ce constituie o viață completă. Între cele două vieți nu există continuitate; le desparte un soi de „salt calitativ” extrem, căci fiecare alimentează altă personalitate, și aceste două personalități nu se întâlnesc niciodată.

Tragicul nu constă în acest dualism, ci în revenirea lui ritmică, în destinul omului de a nu putea încheia definitiv una din cele două personalități. Prelungirea dualismului produce tragicul, prelungirea lui până ce se identifică cu destinul.

Sunt oameni care, citind, asimilează atât de personal materia cărții încât nu o mai memorează, nu rețin nici amănunte, nici scheme generale. Își amintesc de carte ca de o melodie, păstrează numai starea sufletească provocată sau precipitată de lectură. Alți oameni, citesc și rețin; nu e vorba de memorie – ci de bucuria pe care o au descoperind în materia cărților obiecte pe care le pot iubi, în jurul cărora pot reflecta, cu care pot face *cultură*, sau artă, etc.

Cunosc lectori prodigioși care nu pot vorbi decât foarte vag, foarte general, despre cărțile citite. Și sunt alți cititori, care cunosc puțin o carte, și care totuși pot spune admirabile lucruri în jurul lecturilor, pot vorbi foarte frumos, memorează și comentează cu o adresă uluitoare.

Speciile acestea de cititori nu trebuiesc confundate. Noi apreciem, e drept, pe aceia care au memoria vie a cărților, care ne pot vorbi despre autorii favoriți, pot cita copios pasaje și întreprinde oricând exegeze. Dar nu e mai puțin adevărat că cei mai prețioși cititori sunt aceia care *uită* cărțile, care asimilează atât de personal gândurile sau emoțiile autorilor încât nici nu-și mai amintesc de unde le-au luat; cititorii care izbutesc să transforme funcția aceasta dificilă a lecturii într-o funcțiune organică, naturală, imitând gestul naturii (care nu păstrează niciodată contururile obiectelor asimilate, memoria lor, ci transformă neconținut substanța). Autorii preferă să aibă câți mai mulți cititori din prima clasă. În ceea ce mă privește (aducându-mi

aminte și de cele ce scria André Gide vorbind despre Gourmont) aș dori să nu am decât cititori care să mă *uite* îndată ce m-au citit; osmoza dintre substanța scrisului meu și sensibilitatea lor să fie perfectă.

Marea dificultate a unui roman modern este următoarea: ești nevoit să insuflă personajelor o viață interioară inautentică, formată din sentimente demodate și truisme, pentru că majoritatea oamenilor moderni nu cunosc alt mecanism psihologic, nu au alte experiențe interioare. Și atunci romanul pare învechit, viețile de-acolo par cunoscute, prea cunoscute. Într-adevăr, romancierul modern se găsește într-o curioasă dilemă; sau acordă personajelor o adevărată viață interioară, așa cum a făcut-o posibilă experiențele veacului acesta, și în acest caz romanul nu e real, nu e adevărat, și deci nu e autentic; sau lasă personajele așa cum sunt, și atunci ele își descoperă o viață interioară automatizată, alimentată de aceleași vechi scheme și aceleași sentimentalisme – și deci romanul nu mai e modern, personajele nu mai sunt autentice. Dar într-un roman adevărat autenticitatea este egală cu inautenticitatea personajelor. Pentru că așa sunt, de fapt, oamenii: inautentici, automatizați. Și dacă vrei să-i redai așa cum sunt, apoi trebuie să le păstrezi tocmai specificul lor: *inautenticitatea*. În acest caz, însă, romanul nu va prezenta niciun interes, căci oamenii vor gândi, vor simți și vor vorbi acolo ca în orice roman de o sută de ani încoace...

Adevărul este că progresul realizat de cultura modernă nu a fost încă asimilat de oameni. Ceea ce ne-a învățat psihologia, arta, știința modernă – n-a trecut dincolo de sfera pur intelectuală a conștiinței noastre. Un om modern poate vorbi foarte frumos despre relativitate, despre expresionism și despre noua biologie – dar viața lui interioară a rămas tot atât de automatizată, reacțiile lui sunt tot atât de primare. Dacă am putea prinde pe o placă de gramofon reveriile lui, gândurile lui, sentimentele lui, ne-ar înspăimânta gradul de inferioritate. Am întâlni cele mai penibile truisme, cel mai plat sentimentalism, cea mai detestabilă incoerență. Și totuși omul acesta cunoaște o sumă de lucruri pe care nu le cunoștea un om de la 1880, judecă și apreciază arta modernă, gândește pe urmele unei filosofii moderne...

E fatal, deci, ca într-un roman care vrea să surprindă cursul ascuns al vieții interioare a fiecărui personaj – oamenii aceștia să pară *învechiți*, tipuri cunoscute, neutri. Totuși, așa sunt ei, și aceasta înseamnă autenticitate în roman. Altminteri, vei scrie o carte în care viața interioară se armonizează cu viața exterioară a personajelor – dar aceasta ori e o excepție, ori e un neadevăr.

Important însă e faptul: cum să faci să înțeleagă pe cititor că ceea

ce i se pare lui banal și inautentic în roman este singura autenticitate valabilă?

Aș vrea să citesc un roman în care oamenii să nu aibă păreri. Cred că aceasta ar fi cea mai mare autenticitate îngăduită creației literare: personaje care nu au păreri personale – ci le împrumută, le argumentează, le critică, după împrejurări. Observați bine un om modern; la el împrejurările contează. Într-o anumită zi, la un anumit ceas, într-o anumită întâmplare, susține un lucru, crede în el, îl aprobă și îl promovează. În alte împrejurări crede și susține – dacă nu contrariul, cel puțin un lucru deosebit, *alături* de cel susținut altădată.

Oamenii moderni nu au opinii; împrumută felurite opinii sau credințe, după împrejurări. Am urmărit îndeaproape câțiva contemporani de ai mei; am verificat această continuă adaptare împrejurărilor. Nu adevărurile, nici părerile, erau cele care contau într-o discuție; ci tensiunea sufletească, împrejurarea „istorică” (dacă mi se iartă această expresie). Oamenii vorbesc de cele mai multe ori nu pentru a-și exprima anumite păreri, sau pentru a colabora la lămurirea unui adevăr – ci vorbesc ca să exprime *împrejurarea*, „evenimentul” sufletesc de atunci, liniile lor de forță de atunci.

Se spune: oamenii se schimbă. E o exagerare. Nu se schimbă – pentru că *nu sunt* niciodată. Din zecile de împrejurări prin care trec – și în care vorbesc, în jurul cărora gândesc – sunt câteva care se repetă, sau sunt mai viguroase, mai accentuate. Evident, din împrejurările acestea care se repetă, oamenii alcătuiesc un fel de schelet teoretic, un „sistem” embrionar. Pe care îl părăsesc lesne, evident; și atunci se spune că și-au schimbat ideile, că „se schimbă”...

Ceea ce mă miră, este faptul că n-am întâlnit, încă, în literatură această autenticitate umană. N-am citit, încă, un roman în care un personaj să afirme într-o zi un lucru, și a doua zi alt lucru; așa cum se întâmplă în viață. În romane, oamenii sunt grozav de consecvenți în ceea ce privește *părerile* lor. Proust și cei care au venit după el au ilustrat admirabil inconsistența, pluralitatea, ambiguitatea tuturor sentimentelor, orgoliilor și reveriilor umane; dar niciunul, după câte știu, n-a realizat această mare autenticitate, scriind un roman în care să se vadă oamenii așa cum sunt și din punctul de vedere „rațional”, argumentativ; oameni, adică, fără opinii, ci numai cu reacții personale față de împrejurări.

Pentru anumiți oameni încrezători în progresul continuu al științei și al civilizației, aș recomanda lectura monografiei lui Lucien Thorndike: „*A history of magic and experimental science*”. Veți vedea ce

tragică e inconștiența cu care oamenii repetă „adevărurile” timpului lor. E uimitor cât de rezistente sunt „adevărurile”. Deprimant nu e faptul că acei oameni inteligenți ai antichității și evului mediu au făcut erori grosolane – ci faptul că sute de asemenea oameni inteligenți le-au repetat și le-au acumulat în decursul secolelor. E deprimant spectacolul omenirii care se încapățânează într-un „adevăr”, împotriva tuturor evidențelor. Pe mine nu mă neliniștește faptul că Biserica Romană a prelungit câteva din erorile antichității (alături de atâtea alte adevăruri fertile) – ci faptul că Biserica este atacată pentru acest lucru. Lumea se încapățânează să socotească Biserica o molimă, o pacoste – pentru că au apucat în tinerețea lor „adevărul” științific, care le spunea asemenea ineptii despre Biserică și despre religie.

Adevărurile sunt tot atât de primejdioase ca și erorile. Când te cramponezi de un „adevăr” (pe care l-ai împrumutat în tinerețe, înainte de osificarea spirituală) nu mai poți vedea nimic altceva din toată realitatea care te înconjoară. Nu mai poți crește, și ești condamnat să „înțelegi” toată viața acel sector de realitate pe care ți l-ai ales în ceasul când te-ai solidificat.

Dacă omul ar ști să renunțe la adevăruri cu aceeași libertate cu care renunță la eroare, poate că s-ar putea vorbi de evoluție și de progres. Dar noi vedem oameni în care adevărurile rezistă cumplit, mult timp după ce le-a trecut timpul. De pildă, evoluționismul. De la o ipoteză mai mult sau mai puțin justificată în biologie, a ajuns temelia tuturor științelor, superstiția tuturor înțelegerilor. Sunt oameni care nu mai pot înțelege nimic, tocmai pentru că nu mai sunt liberi să admită și altă ipoteză, să încerce și altă metodă, să adopte și alt punct de vedere.

Nici nu bănuieți ce încet progresează omenirea din cauza adevărilor.

Compară succesul hegelianismului în prima jumătate a secolului trecut cu succesul freudismului în prima jumătate a secolului nostru. Amândouă, chei prin care se explică realitatea și experiența, în mod absolut. Totul se explică, dar cum? Prin identitatea dintre interior și exterior; la hegelianism acestea sunt concepte metafizice, la freudism „concepte” psihologice. Vulgarizarea și automatizarea explicațiilor; toți pot înțelege totul; explicația în serie. Nu mai există individualul, neprevăzutul, gratuitul, saltul liber, aristocraticul. Totul se explică prin identitatea interior-exterior. Totul își are un rost, o explicație, o necesitate. Arta de a suprima dificultățile.

Vezi acum și deosebirea dintre hegelianism și freudism; cel dintâi abstract, cel de al doilea semi-abstract, diletant, demagogic, libertin.

La cel dintâi, Absolutul cu majusculă; la cel din urmă degradarea absolutului, laicizarea lui. În această sută de ani care îi despart, a intervenit ceva: democrația, cultura în serie, pentru toți și pentru oricine. Hegelianismul îți cerea să fii filosof ca să poți înțelege totul, dar absolut totul; freudismul îți cere numai să fii semidoct.

Dacă putem învăța ceva din istorie și din istoria civilizațiilor, atunci fără îndoială că acel lucru este următorul: nimic nu se distruge prin critică, nimic nu-și justifică existența sau rostul prin rațiune; nici negarea unei valori, nici afirmarea ei nu depinde de inteligența sau de voința noastră; o valoare este suprimată numai prin crearea altei valori, un sens este anulat prin crearea altui sens, o concepție a lumii rămâne în picioare – oricât ar fi ea de absurdă, de înapoiată, de șubredă – până ce e înlocuită de altă concepție despre lume. Dacă putem înțelege ceva din acest exasperant mister al vieții și al istoriei, trebuie să recunoaștem că nimic nu contează în afară de gestul inițial al vieții, *creația*. Perfecțiunea este o absurditate, de care viața nu ține niciodată seama. Un lucru perfect este o abstracțiune, un ideal, o himeră. În locul perfecțiunii, viața ne oferă organicitatea, trăirea articulată, stilul.

Orice am face noi, oricât ne-am zbate cu infinitele resurse ale inteligenței noastre – nu putem trece peste acest adevăr simplu: că singura justificare a unui gest este organicitatea lui. Inutil să reflectezi, inutil să critici, inutil să lauzi; un lucru, un om, o judecată, rezistă atât timp cât rămân alimentate de viața din jurul lor. Nu există decât o singură posibilitate de negație: depășirea lor, înecarea vieții lor cu altă viață, mai vastă, mai densă, mai fertilă.

Astfel stând lucrurile, singura certitudine practică, de care ne putem folosi pentru articularea vieții noastre proprii, este următoarea: că *existența* trebuie să coincidă cu *creația*; că *a fi* trebuie să însemne o creație continuă, o neîntreruptă depășire, o îmbogățire a vieții universale cu forme noi și vii, cu gesturi noi și fertile. *Suntem*, întrucât viața noastră este un organism – adică o structură bine articulată, în care se va circula fără obstacole, în care formele se împlinesc unele pe altele, în care a supraviețui înseamnă a te crea neîncetat pe tine. Aici nu există „superior” și „interior”; nu se poate spune despre o formă că este mai bună decât alta. Tot ce se poate spune este că poate folosi de model, că poate folosi de metodă, că poate fi înțeleasă de mai multă lume, că valențele ei sunt mai mici sau mai mari, că realizează mai aproape de universalitate îndemnul inițial al vieții.

Singura justificare a unei existențe este viața din ea, intensitatea, fertilitatea, adâncimea ei. Bucuria, lumina, victoria, caritatea, depășirea, continua depășire, speranța – toate acestea sunt semne că

viața gâlgaie acolo plină și organizată. Apreciez un om, o gândire, o operă – după autenticitatea lor; adică după gradul de apropiere de coincidența *existență = creație*.

Culturile sau civilizațiile nu stau niciodată, între ele, în raport de inferioritate sau superioritate. Este absurd să spui că civilizația austro-asiatică, de pildă, este inferioară civilizației indiene, iar aceasta inferioară civilizației mediteraneene. Fiecare are un *stil* aparte, și noțiunea de „inferior” sau „superior” (ca și aceea de „perfectiune”) trebuie aplicată *înăuntrul* acestui stil; ea poate avea un sens numai față de istoria acestei culturi, de formele vii și moarte ale acestei civilizații.

Singurul criteriu de comparație al culturilor și civilizațiilor este gradul lor de *universalitate*; unele culturi sunt pur locale, altele sunt (sau tind a fi) universale; adică, au o valabilitate mult mai ridicată. Evident, nu există cultură – cât ar fi ea de „primitivă” – care să nu poată fertiliza o altă cultură. Dar unele culturi (cea mediteraneană, cea indiană) au izbutit să-și sublimeze stilul lor, tipul lor specific, în *metodă*. Și metodele sunt, cel puțin temporar, universal aplicabile.

Asta nu înseamnă că o civilizație austro-asiatică este „inferioară” civilizației noastre. Sunt creatori care au făcut școală; alții, care au rămas izolați. Sunt familii de plante cu peste o mie de specii; altele, cu două sau trei specii.

Dintr-o scrisoare a lui Tomas Morus către fiică-sa Marquerite Roper, ilustra umanistă: „Nu trebuie să căutăm numai gloria în Litere, ci mai ales înțelepciunea care ne dă fericirea. Aceasta e și părerea *filosofilor* celor mai luminați, piloții aceștia pricepuți însărcinați de providență să ne conducă pe marea furtunoasă a vieții...” (cit. *Emile Dermenghem*, „Thomas Morus et les utopistes de la Renaissance”, p. 25).

Observați că „filosofii” la care se referă autorul *Utopiei* n-au nimic comun cu controversiștii timpurilor noastre. Acei oameni căutau în primul rând înțelepciunea, care dădea fericirea; nu fericirea mundană, se înțelege, ci o stare de echilibru, de lumină interioară și consistență sufletească pe care anevoie o vom întâlni în timpurile noastre. Filosofii de-acum au problematici, adică obstacole zvârlite unul după altul în calea realizării de sine, în calea trăirii. De la Kant încoace, de când filosofia a început să se confunde cu teoria cunoașterii, sensul vechi al filosofiei (înțelepciune – fericire – echilibru interior – mântuire) a dispărut. De aceea vechea ecuație „filosofie = fericire” ni se pare acum ridicolă. Noi nu mai putem înțelege că, pe vremuri, se făcea filosofie pentru a atinge fericirea; nu înțelegem de ce, de pildă,

filosofia era foarte mult asemănată cu erotica. Și totuși, între aceste două „funcțiuni” cei vechi găseau o foarte interesantă analogie; amândouă erau reale (nediletante, deci), amândouă căutau o fericire laică (în afara harului), amândouă dădeau un sens existenței – un sens creat dintr-o serie de experiențe.

Pentru noi modernii, care nu cunoaștem viața spirituală decât în cadrul unei problematice, în cadrul unei „căutări” dramatice (sau, mai precis, catastrofale) – este foarte greu să înțelegem analogia dintre filosofie și confort spiritual.

Noi credem că confortul spiritual este o atitudine sceptică, ilustrată de un Renan sau Anatole France, uitând însă că, mult mai înainte de acești sceptici comozi, confortul spiritual era căutat și trăit *real* de atâția filosofi.

Kant, instaurând primatul teoriei cunoașterii în orice filosofie, a introdus o siccitate și o asceză laică prin care filosofia se îndepărtează tot mai mult de confortul spiritual, de înțelepciune și mântuire. Așa se și explică, de altfel, de ce orice spirit viu al timpului se simte dator să ia atitudine contra filosofiei ca atare. Marile creiere care au adus un aport real acestui continent modern, de la Nietzsche la Heidegger (trecând prin filosofi de meserie ca Bergson, Max Scheller și Chestov) – s-au manifestat de la începutul maturității lor contra filosofiei ca teorie a cunoașterii. De altfel, de vreo optzeci de ani încoace, Europa și gândirea europeană nu învață și nu progresează decât prin asemenea oameni.

V-ați închipui că Montaigne a fost cel dintâi apologist al „primitivilor”? În *Essais* (liv. III, ch. VI) vorbește cu mult entuziasm de naivitatea, curățenia sufletească și omenia indienilor americani. Viciile europenilor și morbul „civilizației” sunt cu multă artă puse față în față de virtuțile și naturalețea amerindienilor. Și „în ceea ce privește îndrăzneala și curajul lor, fermitatea, constanța, hotărârea contra durerilor și a foamei și a morții”, Montaigne nu ezită să le pună alături de marile pilde ale antichității.

Multă lume bănuia că simplitatea și „natura” – ilustrate de apologia „primitivilor” – sunt noțiuni care aparțin secolului XVIII-lea. Iată însă, în plin Montaigne, aceste elemente de apologie. Numai că acest mare francez justifică înțelepciunea amerindienilor prin pildele greco-latine. Acordă acelor „naivi” o morală civică pe care Renașterea o popularizase. Și iată pe primitivi vorbind și făptuind ca în „Viețile paralele” ale lui Plutarh.

Dar această îmbinare organică a lumii greco-romane cu exotismul noii geografii este tocmai caracteristica stilului baroc (analizat de Eugenio d'Ors). Și atunci Montaigne, la o a doua lectură, apare ca cel

dintâi teoretician al barocului – concluzie care ne încurcă puțin socotelile. Căci Montaigne era socotit ca cel dintâi dintre clasicii veacului nou. Iar dacă el se leagă – așa cum trebuie să fie legat – de secolul al XVIII-lea, istoria gândirii europene capătă alt aspect.

În orice caz, pentru iubitorii lui Montaigne, recomand o lectură atentă a întregului acest capitol al VI-lea din cartea a III-a.

Îmi cade în mână o etimologie a cuvântului „problemă”. O găsesc interesantă de comentat, pentru că în jurul acestui cuvânt și a derivatelor lui („problematică”) se poartă de câțva timp zgomotoase polemici.

Cuvântul grecesc *problema* derivă de la verbul *proballo* și desemnează orice se interpune sau poate fi voluntar interpus în drumul nostru către scop. Obstacol, deci, dar și apărare. Acesta era sensul lui organic, universal: punct obscur pus în urmă sau zvârlit în fața capacității noastre cognoscitive. Obstacol – sau apărare. De pildă, în tragedia lui Eschil, „Cei 7 în fața Tebei”, scutul celui de al cincilea erau numit *Kyklopón bómatos problema* adică „apărarea rotundă și mobilă a trupului”. Eschil cunoștea cuvântul „problemă” într-un sens foarte direct, foarte realist. Este adevărat că, mai târziu, sensul de „apărare” s-a complicat.. Dar nu era mai puțin o „apărare”, sau un obstacol.

Acum, sensul matematic al cuvântului a întrecut cu mult și a făcut să dispară din mintea modernilor sensul real al „problemei”. De unde cândva problema era o apărare a minții contra erorilor și confuziilor, era un obstacol în calea aproximațiilor și a semi-adevărurilor – acum ea este o complicație dramatică, creată de mintea noastră. Este ceva pe jumătate gratuit, și inutil. O intruziune nebanuită a matematicii în viața spirituală.

Cu câtă melancolie se citesc lucrările de știință și critică erudită mai vechi de 50 de ani. Cu cât sunt mai exacte, mai rigurose științifice, cu atât sunt mai melancolice. Îmi vine să cred câteodată că, din toată această grămadă de lucrări exacte, științifice, *adevărate*, nu se alege nimic; și nu se alege nimic cu cât sunt mai riguroase. O carte științifică în care supraviețuiesc anumite neadevăruri de bază; anumite sentimentalisme structurale, o voință personală de a interpreta lumea sau istoria – are mai multe șanse să intereseze, peste 50 sau o sută de ani, decât o carte cinstită sau perfectă. În istorie, mai mult decât în literatură, o carte supraviețuiește nu prin adevărurile ei – ci prin valoarea umană, personală, a autorului. Lucrarea voluminoasă a contelui Gobineau, *Sur l'inégalité des races humaines*, n-a

fost niciodată o carte riguros științifică acceptată de savanții specialiști, deși dovedea o erudiție prodigioasă pentru vârsta autorului. Totuși, această carte se mai citește și astăzi, pentru ceea ce ascunde ea personal și temperamental – nu pentru „adevărurile” ei. De la apariție și până astăzi au apărut cel puțin cinci cărți de epocă, asupra aceluiași subiect, cinci cărți riguroase, științifice, adevărate, obiective – care și-au trăit traiul lor de 15–20 de ani, și au sombrat apoi pentru totdeauna. Au fost înlocuite cu altele.

Cazul „Istoriei critice” a lui Hajdeu e identic. O carte plină de ipoteze fantastice, cu intuiții de geniu; care n-a fost acceptată de știință nici în anul care a apărut, nici în urmă. Și totuși se citește; pentru Hajdeu, nu pentru „adevărurile” care le cuprinde. „Adevărurile” acestea, atât de schimbătoare, atât de perfectibile încât ajung uluitor de relative, se găsesc la îndemâna oricui în ultimul manual, mai precis în ultima recenzie a ultimei ediții a acestui manual. Dacă ești un cititor harnic și te grăbești să sfârșești cartea într-o lună de zile – poți fi sigur că stăpânești „adevărurile” în chestiune timp de câteva luni, poate chiar un an.

Sunt unele cărți care necesită atât de îndelungă maturizare încât se învechesc și sunt depășite de știință înainte chiar de apariție. Cam astfel a fost cazul *Geticei* lui Vasile Pârvan, lucrare genială care se va citi pentru Pârvan, nu pentru adevărurile sale, adevăruri an după an tot mai îndoielnice.

Nu rezistă, și în istorie, și în știință, decât cărțile personale, cărțile care trasează autobiografia eruditului sau a savantului. *Orpheus*, manualul de istoria religiilor al lui Solomon Reinach, este o carte profund eronată, superstițioasă, personală; o apologie a toleranței, a libertății individuale; o teorie cu desăvârșire fantastică a originilor religiilor. Și totuși se citește și astăzi. Pentru că e scrisă personal și temperamental. Pentru că afirmă o atitudine, greșită, strâmtă – dar o atitudine. Știu zece manuale contemporane cu *Orpheus*, infinit superioare, care astăzi sunt deja învechite. Peste zece ani nu le va mai citi nimeni.

Istoria e o voluptate foarte înșelătoare și o disciplină care nu-și salvează niciodată pe cei mai riguroși adepți. Istoria nu ajută să supraviețuiască decât pe acei care o fac, nu și pe acei care o cercetează obiectiv. Cu cât ești mai obiectiv, cu atât ești mai trecător, mai muritor. Subiectivitatea, voința personală, elanul temperamental – numai acestea sunt păstrate în istorie. Obiectivitatea era recompensată, în serie lungă, numai în alte timpuri, când nu ajunsese „disciplină științifică”, nu erau mijloace de informație, nu existau biblioteci cu milioane de volume.

Un istoric poate fi citit, de către cei care vin pe urmă, numai dacă a adăugat ceva vieții, istoriei concrete și numai dacă a avut o

personalitate vie, dacă a izbutit să violenteze lumea din jurul lui sau s-o refracte puternic prin cristalul personalității sale.

Pentru că viața a obținut înscăunarea criteriului „obiectivității” ca singurul criteriu pentru aflarea adevărului – se răzbună anihilând pe toți martirii rigurozității probe și științifice, păstrând în memoria ei vie numai pe marii subiectivi, pe oamenii care au tratat istoria și știința paradoxal, fantastic, personal.

Este un ritm pe care ar trebui să-l studieze toți acei care vor să înțeleagă ceva din rostul istoriei în cultura contemporană.

În timpul nostru sunt foarte mulți oameni care cred că pătrund și interpretează realitatea spirituală prin „expresii fericite”. De pildă, spui că X este un pitagorician proteic, sau Y este un pascalian fără agonie – și brodezi o pagină întreagă pe aceste „trouvailles” pur verbale; care de obicei n-au niciun sens, iar când au vreunul, nu merită nicio atenție.

Căci, să fim serioși, ce importă dacă „Rubens este un privat-dozent fără auditori” sau dacă „Dostoievski este un iluminat cu pergamente”? Întrucât ne ajută să înțelegem opera lor aceste simple jocuri verbale, aceste calambururi care se pot repeta la infinit, în infinite variante, despre orice și despre oricine? Asemenea „expresii fericite” care epatează pe burghezii spiritului sunt o tristă moștenire a romantismului. Se spunea atunci – cu câtă solemnitate, înțelegeți – că, de pildă, creștinismul este un astru mort, că Iuda este un ghețar topit în caritate, că omul este un fabulist fără subiecte, că femeia este o durere de cap, etc. Și „biografii” de mână a treia au reactualizat jocul acesta de-a expresiile ca să facă mai giganți, sau mai ermetici, sau mai fascinanți pe eroii a căror viață le-o povesteau. Ludwig, Zweig, Maurois – dar mai ales Zweig – au abuzat până la trivialitate de aceste expresii fericite. Și ele circulă acum peste tot locul.

Nu se mai vorbește corect. Nu se mai scrie substanțial. Se vorbește și se scrie prin expresii fericite, prin „interpretări” noi, alegorice, misterioase, metafizice. Știți cine a fost Victor Hugo? Un monstru geologic persecutat de libelule. Știți cine a fost Pascal? Închipuirea propriului său regret. Dar Goethe? Visul codrilor germani care, transformați în celuloză, se răzbunau contra securii teutone și a schismei lui Luther.

Există o superstiție naivă, foarte răspândită în tânăra publicistică românească, anume: că inventând un joc de cuvinte oarecare surprinzi *aspecte noi* ale realității. Am arătat cu alt prilej automatismul și stupiditatea cu care se gândește „paradoxal”: spui despre orice lucru, contrariul decât se spune. Pur și simplu. Și cu asta faci paradox, faci gândire adâncă, „originală”. Dar boala aceasta mentală (căci, fără

îndoială, este vorba de o maladie) a luat proporții și mai mari. Din gândire „paradoxală” a ajuns gândire „profundă” și „originală”; a ajuns gândirea expresiilor fericite. Care, mai e nevoie s-o spunem? se bucură de cel mai spontan succes de public. Este mediocritatea complicată, mediocritatea transfigurată, alambicată, majestuoasă. Căci, firește, se găsesc totdeauna o mie de proști care să încrunte din sprâncene în fața unui asemenea text – d. p. omul este o eșarfă uitată într-un cuib de rândunici –, să-l mediteze profund, și-apoi să exclame: „al dracului e ăsta!” Este flatată propria lor capacitate de reflexiune. Se face apel la imaginația lor, la puterea lor de abstractizare. Și acest apel, această flatare, nu rămâne nerăsplătită. Al dracului!...

Asemenea „expresii fericite” sunt interesante numai când aparțin colectivității, când s-au născut din creșterea organică a limbii, aparțin argotului sau limbilor tehnice. Ele sunt atunci o manifestare spontană și autentică a unor anumite păreri, a unor anumite judecăți la care ajung un grup de oameni. De pildă, ce frumoasă este expresia: „Omul e ca ou!!” Nu este nici proverb, nici folclor. Și, totuși, este cea mai crâncenă formulare a sentimentului de evanescență a existenței umane. Proverbul însuși a fost la început o expresie fericită, dar câtă experiență colectivă înapoia lui, câtă precizie în imagini, cât fantastic acumulat. Nimeni nu poate face un proverb din capul lui. Și nici nu poate colabora la creșterea unui argot dacă nu se integrează perfect în organicitatea acelei colectivități sau acelei bresle.

INVITAȚIE LA BĂRBĂȚIE

Cred că nu mai e nevoie să vorbim despre noi. Toată lumea știe că trăim un ceas întristat și deznădăjduit, că suntem lichele și neputincioși, că ne îneacă descompunerea, lașitatea și cinismul. Unde întorci capul nu auzi decât strigăte, bârfeală, critică și tânguire. Ne lamentăm fără niciun orgoliu, ne pierdem vremea plângând, ne risipim energia în critică, în negație, în argumente. Dacă un străin ar asculta spusele noastre – și nu ne-ar cerceta și viața – ar crede că suntem cea mai bătută de Dumnezeu țară, că ne aflăm în pragul unei catastrofe definitive, că totul e pierdut, și pentru totdeauna. Suntem cu adevărat un popor fără orgoliul suferinței; sau, mai precis, am pierdut cu desăvârșire acest orgoliu.

În mijlocul acestei totale descompuneri, în mijlocul acestei mlaștini sociale în care trăim – un singur strigăt merită să fie strigat: bucuria, lauda, nădejdea profetică. Un singur gest merită să fie împlinit: gestul creației, gestul vieții care știe să reia totul de la început, gestul furios al zidarului care durează în fiecare zi o temelie pe care destinul nopții o dăruiește. În mijlocul iadului contemporan, cu aburii săi descompuși, cu luminile sale de cadaverică fosforescență, cu mizeriile sale umane, cu degringolada sa etică, cu haosul său spiritual – o singură tărie trebuie să-și înalțe brațele: bărbăția, orgoliul suferinței, orgoliul mizeriei, orgoliul nădejdi deznădăjduite. Când totul în jurul tău putrezește, de ce să-ți fie teamă? Viața ta toată să ia totul de la început. Când totul își pierde sensul, totul ajunge neant și zădărnice, de ce să te plângi? Simpla ta *prezență vie* calcă sub picioare tot neantul lumii, toată zădărnicia creației. E adevărat, suntem proști și netrebnici, suntem mărunți și păcătoși, suntem incapabili, lichele, fleacuri, mediocri, tot ce vreți. În fața acestor adevăruri, aș vrea ca o duzină de tineri să poată striga: *Ei și?! Să-și strige disprețul lor față de destin, față de întristatul ceas care ne-a fost ursit să-l trăim, față de mizera noastră condiție umană, față de tot ceea ce este mediocru, lamentabil și inert în tradiția noastră europeană, creștinească și românească. Să strige în fiecare zi, în fața oricui om, în fața oricărei întâmplări: Ei și? Ei și? E adevărat tot ce spuneți, e adevărat tot ce se întâmplă, e adevărată și limitarea noastră tragică, și descompunerea noastră, și evanescența actelor noastre. E adevărat, e adevărat, e adevărat! Și totuși să strigi: Ei și? Atât timp cât sunt viu, cât am viața de partea mea, cât timp miracolul creației se află în trupul, în sângele, în spiritul meu – ce putere a întunericului mă poate înghiți, ce miraj al neantului mă poate fărâmița, ce haos este atât de mare ca să se poată măsura cu câtimea aceea incomensurabilă de viață care mi-a fost dată?*

Nu, domnilor, tot ce putrezește în jurul nostru nu este făcut să ne

deprime; dimpotrivă, este o invitație a vieții să-i imităm gestul ei inițial, creația; nașterea; renașterea. Este o invitație la voie bună, la curaj, la faptă. Faptă care nu înseamnă efort exterior, ci chiar viața noastră, împlinirea ei, victorioasa ei creștere și organicitate. Viața noastră – să ne fie fapta. Pe ea s-o luminăm, s-o înălțăm, s-o păstrăm inalterată în mijlocul atâtor forțe ale întunericului. Viața noastră întreagă este singurul răspuns peste care orice negație, orice critică, orice dinamită metafizică nu mai poate trece. Moartea nu există decât pentru cei care o acceptă. Înfrângerea nu există decât pentru acel care nu se reîntoarce în luptă. Totul se poate distruge, totul se poate preface în pulbere, totul trece – în afară de gestul vieții. Și acest gest îl avem în noi, existența noastră este o justificare a lui.

Mi se pare atât de absurde obiecțiile pe care le întâlnesc de la o vreme în calea mea; atât de absurde și de ineficace. Unul îmi spune: Românii sunt atenuați și mediocri. Poate e adevărat. Ei și ce dacă e adevărat? Asta e un motiv mai mult să fim îndârjiți în suferința și în creația noastră... Să strigăm mai tare bucuria noastră că suntem români. Să avem *certitudinea* că prin curajul gestului nostru vom depăși modelele de perfecțiune europeană sau asiatică pe care anumiți tineri tobă de carte ni le aduc mereu înainte.

Altul îmi spune: trăim un ceas tragic, un ceas care anulează orice încercare de creație, orice avânt spiritual. Ei și ce dovedește asta? Cu cât e mai tragic ceasul, mai vitreg, mai întunecat – cu atât trebuie să ne îndârjim în nădejde, în muncă, în bărbăție. Sunt alte popoare care suferă mai mult ca noi. Sunt alți oameni care au experimentat un tragic mult mai hain ca noi. Cred că Prometeu, Oedip, Antigona, Fedra – au suferit un iad interior de o mie de ori mai crâncen ca al nostru. Și dacă s-au dat bătăuți, au făcut-o pentru că nu cunoșteau nădejdea. Dar noi care cunoaștem și viața și nădejdea, noi care verificăm zilnic deznădejdea noastră prin nădejde – mai avem noi dreptul să ne plângem, să criticăm, să ne resemnăm?

Toate acestea dovedesc lipsă de bărbăție. Îți vine să-ți iei lumea în cap când vezi oameni deștepți disperând de condiția noastră umană și socială, și lamentându-se în cele patru colțuri ale văzduhului că suferă, că totul e neant, că totul e zădărnice. Toate acestea sunt fleacuri. Toate acestea nu dovedesc nimic. Poți să strigi o mie de ani că viața e zădarnică – ea nu va înceta o clipă să crească, să năvălească pretutindeni, să-și strige pretutindeni victoria. Orice critică e inutilă, orice negație e ineficace în fața vieții. Viața care *poate* totul – în pofida oricărui haos sau oricărei catastrofe. Ar putea să se zguduie pământul, și tot n-ar însemna nimic. Dacă aș fi ultimul om, aș striga încă o dată „EI ȘI?” în fața oricărui cataclism. Ce poate face moartea împotriva miracolului existenței noastre vii?...

Dar lucrurile acestea simple nu vrea nimeni să le ia în seamă. Este

o panică a disperării, o manie colectivă în fața răului, o histerie în fața efemerului, o frică sugestionată în fața neantului. Toți oamenii aceștia privesc cu patimă întunericul, haosul. Le e frică de lumină, pentru că lumina înseamnă absurdă rezistență împotriva oricărei eventualități, înseamnă continuă depășire, continuă viață. E mult mai confortabil întunericul și negația. E mult mai puțin responsabil. E mult mai puțin curajos să disperi, decât să nădăjduiești împotriva oricărei evidențe și a oricărei nădejdi.

Haide, domnilor, mai domol cu tânguirile, mai domol cu disperarea. Căutați înlăuntrul ființei dumneavoastră acel crâmpei de nebunie și de faptă, aduceți la lumină acel ridicol Ei ȘI? și zvârliți-l bărbătește în mijlocul descompunerii generale. Există atâta moarte în jurul meu încât nici nu știu cum să-mi comprim sălbatica bucurie că din toate aceste cadavre va crește mâine o altă lume.

[1] Freud și psihanaliza alcătuiesc încă un admirabil exemplu de ceea ce numesc mentalitate francmasonică. Freud *laicizează* Absolutul, adică pune la îndemâna oricui o cheie unică prin care, crede el, se explică toate cele sufletești. De unde înainte înțelegerea Absolutului (adică a sensului existenței, a sufletului, a realităților suprafirești) presupunea efort, asceză, inteligență – deci inegalitate – psihanaliza oferă tuturor această înțelegere în schimbul a trei sau patru cărți, accesibile *oricui*, costând aproximativ 1000 lei. Freud este un grav exemplu de trădare a spiritualității iudaice – adică de monovalență transferată și de laicizare a Absolutului. De altfel, ar fi interesant de studiat apariția elementului *dramatic* în spiritualitatea iudaică (unde n-a existat niciodată, unde liturghia era singurul dinamism acceptat în experiența spiritului) – care, după părerea noastră, coincide cu această laicizare a absolutului.

[2] Afirmția aceasta a provocat, la apariția articolului de față, o adevărată panică. Mulți tineri (îndeosebi Eugen Ionescu) au crezut că găsesc în ea o contradicție atât de frapantă încât demonstra definitiv confuzia gândirii mele. Am menționat acest lucru ca să se știe cu ce candoare primară erau primite speculațiile asupra „identităților” în anul 1932.

[3] Într-un articolăș din „Cuvântul”, intitulat Românul și Eroii Neamului, pe care îl republic aici pentru că ne ajută să înțelegem mai bine o chestiune prea puțin cunoscută.

„O revistă de vară a pus la îndemâna psihologului un episod care ilustrează admirabil atitudinea românului față de istorie. Apar pe scenă cei doi mari eroi ai națiunii: Mihai Viteazul și Ștefan cel Mare. O apariție salutată de grădină cu aplauze și bună dispoziție, căci cei doi oameni mari nu apar într-o atmosferă solemnă, shakespeariană, profetică – ci apar în carne și oase,

..... text lipsă

Marii Domni români nu sunt decât blagosloviți ai Cerului. Nu sunt figuri titanice, demiurgice; nu sunt „eroi”, care izbutesc pentru că vor și se despart atât de mult de restul oamenilor încât numai printr-o mistică mai pot fi apropiați. Personalitatea lor e un dar de sus, nu o individualizare. Au fost mari și viteji, după cum un stejar e

mândru și o floare parfumată: pentru că așa i-a lăsat Dumnezeu. Cei ce vorbesc despre indiferența poporului român față de religie, vorbesc în neștire. Pentru că creștinismul românului nu presupune nici moralitatea, nici mistică – ci împăcarea cu Firea și cu sufletul lui.

...Iar dacă apar eroii neamului nostru pe scena unei reviste de vară, nu e impietate. Dimpotrivă, e și reconfortant și educativ. Căci iau și ei parte la necazurile noastre de astăzi – și ne fac a înțelege, astfel, cât de mărunte sunt și cât de trecătoare față de marile lor necazuri.”

[4] Termenul acesta, de „compromisuri”, trebuie explicat. El înseamnă: justă apreciere, realism, obiectivism. Să nu se mai ceară un absolut acolo unde realitatea nu-l poate accepta; în politică, de pildă, în viața socială, etc.

[5] Mi-am propus să nu fac niciun comentariu în marginea acestor articole scrise și publicate între anii 1932–1934. Fiecare își are o viață a sa proprie în care n-am voit să intervin, și o justificare asupra căreia nu m-am simțit obligat să revin. Dar, recitind în corectură acest „Moment nespirtual”, îmi dau seama că poate da naștere la grave confuzii, cu tot titlul său destul de bine precizat. Mi-ar părea rău, însă n-am ce face. Asemenea momente nespirtuale sunt importante, și sunt hotărât să păstrez aici cel puțin unul din ele.